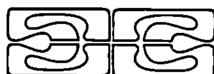
ORGANISAȚIA COMUNELOR ȘI PROVINCIEI DACIA TRAIANA

STUDIU ISTORICO-EPIGRAFIC DE VIRGIL P. ANDRONESCU

TIPOGRAFIA „OVIDIU" H. VURLIS, CONSTANȚA
1905

UNCHIULUI MEU

PETRE OLLANESCU

IUBIRE ŞI RECUNOSCINŢĂ

Toate exemplarele vor fi semnate de autor.

BIBLIOGRAFII

AUTORII ROMÂNI:

1. **Gr. G. Tocilescu.** Monumentul de la Adam-Klissi. 1895.
2. Istoria Românilor p. cl. sec. 1889.
3. Dacia înainte de Romani 1880.
4. Revista pentru arheologie, filologie și istorie.
5. Din analele Academiei Române. Seria II. Vol. 8.
6. Neue Inscriften aus Romänien. V, VI, VII, VIII. Wien.
7. Descoperirile de la Turnu Severinului. Memoriu ținut la Academia Română.
8. Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie. Bucarest. 1900.
9. In Revista Tinerimea Română 1898-99, 900.
10. **Alex. Xenopol.** Istoria Românilor, Vol. I. 1888 Iași.
11. **D. Onciul.** Articolele din convorbiri literare pe anul XIX și XX.
12. **B. P. Hajdeu.** Magnum Etimologicum Romaniæ. Negru-Vodă.
13. — Istoria critică a Românilor. Buc. 1875.
14. **George Popa.** Tablele Cerate. Bucuresci 1890.
15. **Maria Zaharescu.** Legiunea XIII Gemina și V-a Macedonia 1883.
16. **M. Demetrescu.** Administrația Romană în Dacia 1888. Buc.
17. **Theohare Antonescu.** Cultul Cabirilor în Dacia. Bucuresci. 1889.
18. **G. Barițiu.** Apulum, Alba-Julia, Belgrad, în Anal. Acad Rom. Seria II Vol. VIII. 1885 86.
19. **C. Lăcusteanu.** Dicționarul Jud. Romanați. ed. 1889.
20. **V. Maniu.** Dare de seamă asupra publicațiunei lui Yung, Romani și Români în Analele Acad. Rom. 1876—77. p. 73.
21. **Alex. Odobescu.** Antichitățile Județului Romanați, în Analele Acad. Rom. Seria II. 1876—77.
22. Scrisori literare.

23. **D-ra C. Bârsan.** Colegiele la Romani. Bucuresci. 1899.
24. **D. Alexandrescu.** Dicționarul Jud. Vâlcea.
25. **B. P. Hajdeu.** Bassarabi. Rev. Nouĕ. An. VI. No. 3. 4.
26. — Strat și Substrat, extract din Anal. Acad. Rom.
27. **Al. Ștefulescu.** Un drum roman descoperit in Gorj. Rev. Nouĕ. An. VI. 8, 9.
28. **Ion Calinderu.** Romani Călători. Bucuresci 1895.
29. — Viața municipală la Pompei.
30. - Etude sur le régime municipal Romain.
31. **V. Dan.** Toponimie.

AUTORII STREINI:

1. **T. Mommsen și Maquart.** Manuel des antiquites Romaines. Vol. IV, VIII, IX.
2. **Ch. Daremberg et. Ed. Saglio.** Dictionnaire des antiquites Grecques et Romaines.
3. **Camil. de la Berge.** Essai sur le regne de Traian. Paris 1877.
4. **Heinric Franche.** Istoria împăratului Traian și a contimporanilor sĕi, (trad. în rom. de Broșteanu. Brașov 1895).
5. **Corpus inscriptionum latinarum.** Vol. II și III cu fascicolele 1, 2, 3, 4, 5 etc.
6. **Ch. Girard.** Les tables de Salpeusa et Malaca, ed. I. Paris 1856.
7. **Julius Yung.** Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei, (trad. din l. germ. de Biron.
8. Rœmer und Romänen in den Donauländern. Insbruch. 1877.
9. **Füstel de Coulange.** Recherches sur quelques problemes d'histoire.
10. La cité antique.
11. **Pesty Frigyes.** Szöremyi Bánságés szöremy varm.
12. **Paul Guirand.** Less assemblees provinciale dans l'empire Romaine, ed. I. 1887.
13. **Wallon.** Histoire de l'esclavage. Paris. 1889.
14. **Robiou et Delaunay.** Les institutions de l'ancienne Rome. 1884. ed. II. Paris.
15. **H. Lemonier.** Condition privés des affranchis 1887 Paris..
16. **R. Cagnat.** Etude historique sur les impots indirects chez les Romains. Paris. 1882.
17. Cours d'epigraphie latine. ed. II Paris. 1890.

18. **J. B. Misponlet.** Les institutions politiques des Romains. Paris. 1882—1883.
19. **A. Bonchè-Leclerq.** Manuel des institutions romains. Paris. 1886·
20. **Th. Mommsen.** Staatsrech. Vol. II. Leipzig. 1887.
21. **M. Ackner und Müller Fr.** Die Rõmischen Inscriften in Dacien. Wien. 1865.
22. **Goos.** In Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde XII. Hermanstadt. 1874.
23. **L. Friedländer.** Mœurs romains du régne d'Auguste à la fin des Antonins. Paris 1867. trad. de Vogel.
24. **Accarias.** Precis du droit romaine. Paris. 1878.
25. **René Cagnat.** De Municipalibus et Provincialibus militis in imperio Romano. Lutetiæ Parisiorum. 1880.
26. **W. Froehner.** La Colonne Trajane. reproduite en photographie. Paris. 1872.
27. **G. Humbert.** Essai sur les finances et la comptabilité publique chez les Romains.
28. **R. I. Armand Houdoy.** Le droit municipal 1876. Paris.
29. **N. Henry-Michel.** Du droit de cité Romaine. 1885.
30. **Ch. Poisnel.** Récherches sur les sociètés universelles chez les Romains. Paris. 1880.
31. **B. Borghezi.** Oeuvres. Vol. VIII. Paris. 1872.
32. **Madwig.** L'état romain, sa constitution et l'administration.
33. **Rudorf.** Berliner Lectionscatalog. 1848—49.
34. **T. Mommsen.** Römische Geschihte. Vol. I.
35. Ephemeris epigraphica. Vol. II.
36. **T. Mommsen.** Inscriptionum regnum Neapolitanum.
37. **Delambre.** Histoire de l'astronomie anncienne.
38. **R. Cagnat.** Les impôts indirects chez les Romains.
39. **Bauer.** Memoires sur la Valachie. 1778.
40. Autorii Latini: *T. Livius, Suetonius, Amianus Marcelinus, C. Plinius Secundus, (Historiarum Naturaliarum); Scriptores Historiæ Augustæ: Codex Theodosianus; Ptolemæus; Anonimus Ravenatus, Jornandes, Diodor Sicrlianul, Dione Casius, Plinius junior, Clandianus.*

PREFAȚĂ

Studiul Daciei Traiane e baza istoriei noastre naționale, fundamentul neprețuit, de care ori-ce Român cărturar nu se poate lipsi.

Timpul distrugător a toate, a nimicit urmele de căpetenie ale civilizației colonilor lui Traian; dar din pusderiile rĕmase din trecutul îndepărtat, din inscripțiunile și monumentele aflate în pământ, din disjecta membra *aflate ici și colo, m'am străduit a întroloca un tot, pe care-l presint în scrierea de față.*

Mutenia sfărîmăturilor vieței de orașe în Dacia, pare că se deslează pe fie-care moment, și noile sĕpături ce se fac pe pământul lui Decebal, ne arată gradul de progres și cultură al colonilor Romani, consolidați la o l'altă cu plinul de viață, popor al Dacilor.

Dacă în studiul de față nu am isbutit pe deplin, doresc ca cel puțin să fiu de folos altora mai pricepuți și harnici; cărora viitorul le promite a le pune la îndemână un material mai bogat, resultat al noilor cercetări sciințifice.

AUTORUL.

DESVOLTAREA ORAŞENEASCA

La înfiinţarea lui, statul Roman consista din o comună *Roma*, cu raionul sĕu *urbs*. Cu timpul de şi statul nu se mai reducea la Roma, totuşi administraţia sa se confunda cu a oraşului; deci oraşul şi statul confundat, aveau un buget comun, un senat, magistraţi şi preoţi pentru amândouĕ.

De aci a provenit în mod fortuit centralizarea şi atunci când Roma devine conducătoarea regină a omenirei, din ea decurge toată puterea; din ea se revarsă asupra ne sfîrşitului sĕu imperiu, toată chibzuinţa administrativă. Târḑiu apoi comunele încep a'şi lua avêntul progresului, copiindu-se în mic acea ce la Roma era în mare. Comunele rurale *pagus* şi *vicus* erau încorporate la agrul oraşului, de unde îşi primeau recunoascerea fiinţei lor prin trimeterea de funcţionari administrativi; în schimb, când teritoriul din afară de ziduri era încălcat de inamici, oraşul avea îndatorirea să apere pe locuitori şi să 'i primească în interiorul sĕu.

Comunele urbane se divid chiar de la început în *municipia* şi *coloniæ*, cari îşi găsiră calea deşchisă spre progres, prin acordarea drepturilor

de cetăţenie şi *jus latium*. Coloniile în epoca imperială avênd o posiţie mai bună, căpătară oarecare prioritate faţă de municipiĭ.

Motivul acestei deosebiri, pare a fi stat în posiţia locuitorilor. Municipiile din timpul republicei sunt comune de *cives Romani*, deci un element al statului Roman. Când însă coloniile italice căpătară dreptul de cetăţenie romană şi când nu mai existau state federate în Italia, ele se fondau numai cu cetăţeni Romani, de preferinţă cu ostaşi, cari la liberarea din armată primeau un ager propriu al lor. Deci acum coloniile nu mai sunt factori streini ca în epoca republicană, ci factori principali cu toate drepturile politice.

Pe când coloniile mergeau progresând, municipiile pornesc spre declin şi ajung în fine nisce mici oraşe de provincie. Cu timpul pare că se stabilesce un fel de ierarhie, ca municipiile să devie coloniĭ, sau ca canabele militare să fie înălţate mai întâi la rangul de municipiu şi apoi la cel de colonie.

Acest fapt îl vom afla şi 'n Dacia unde oraşele Apulum, Napoca, Romula şi Drobeta au trecut prin această filieră strict observată. Sub imperiu un municipiu pentru a deveni colonie trebue să obţie de la împěrat prin guvernatorul provinciei, *jus et nomen coloniæ*.

Romanii ca şi cele l'alte popoare ale antichităţei, credeau că zei lor nu au valoare de cât pentru cetăţenii statului lor. Cel afară din stat, streinul sau *peregrinus*, n'are voe a se închina la aceşti zei şi nu are dreptul să ceară sprijinul celui l'alt stat. Pe de altă parte ei credeau că zei peregrini,

aveau valoarea numai în statul peregrin şi pentru locuitorii peregrini. Cu alte cuvinte statul roman şi peregrin se recunosceau reciproc, ca egal îndrituite în domeniul lor [1]).

La început ele sunt în raport cu totul exclusiv, căci după cum Romanii nu recunosceau drepturile streinului, tot aşa streinul pe ale Ramanului. Ei nu aveau relaţiuni internaţionale de stat cu stat, şi aceasta se explică prin cuvêntul *hostis* care însemnează inamic, dar care la început dedea idea de strein, om ce aparţinea altui stat, deci *peregrinus*.

Incălcarea teritoriului unuia din ei dedea nascere la un proces serios, socotindu-se acest fapt ca un sacrilegiu, ca o insultă adusă ḑeilor lor, întocmai ca şi la Egipteni. De aci se da nascere rĕsboiului şi acel întreg procedeu legal, numit *jus feciale*.

Incă din primele timpuri, pe când Roma devenise amenințătoare, se formase o confederaţie latină, compusă din 30 de oraşe cu drepturi egale. In fruntea lor se afla Alba-Longa cu o preşedenţie mai mult onorifică de cât politică şi diplomatică. Alba-Longa învinsă şi distrusă, Roma îi ia locul şi 'şi întinde aripele asupra celor l'alte. Puterea Romei însă se sdruncină în timpul regalităţei, dar această decădere ţine până la anul 261 de la fundarea oraşului, când Spurius Cassius făcu un tratat de alianţă, care avea aparenţa de a le pune pe un picior egal. In realitate o parte era representată de Roma singură, iar cea l'altă de cele 30 oraşe latine, cari nu aveau altă obli-

[1]). *J. Marquart*. Organisation de l'emp. Rom. V. VIII 8–20.

gaţie de cât să 'i dea jumătate din efectivul militar, recunoscêndu-i comanda supremă în primul an, iar în urmă să revie anual fie-cărei părţi aliate. Tot din acest timp Romani acordă Latinilor *jus conubium*.

Insă, în urma rĕsboiului din 340—338 a. ch., Roma închee pace cu fie-care oraş în parte, confederaţia latină e distrusă şi înainte de rĕsboaiele punice toate cetăţile latine sunt supuse. De acum ele se cunosc sub numele de *socii* sau *latini*. Italia nu era însă un stat unitar, ci 100 de părţi, cari nu aveau altă obligaţie de cât să recunoască suveranitatea şi alianţa Romei.

Membriĭ confederaţiei nu's legaţi între ei juridicesce, nici nu puteau face alianţe reciproce cu oraşele vecine. Roma le interzicea aceasta, căci se temea de un al doilea rĕsbel latin. Tratatele de alianţă ale Romei cu diferitele cetăţi, le sĕpau pe table de aramă şi se expuneau în templul zeiţei *Fides publica populi Romani*, lângă templul lui Jupiter Capitolinus.

Romani încheiau *fœdus* cu un popor, atunci când după terminarea rĕsboiului, se constata că poporul învins mai are oare-care putere de resistenţă; dar dacă era cu totul nimicit, nu mai avea loc un *fœdus*, ci se presenta alternativa supunerei, *deditio*. Aceasta era un act juridic reciproc, în care poporul ce se găsea învins, spunea că se dă de acum înainte, *voluntate in potestate* către învingător. Când însă, nu a urmat un asemenea act, când nu s'a trimes oratori la Roma, atunci ei intrau între *vi de vinci*, şi nu mai aveau dreptul la viaţă şi la libertate.

Poporul învins înceta să formeze o *civitas* a sa proprie, iar orașul de și exista nu se mai bucura de aceleași drepturi, locuitori ei nu erau cetățeni. Zei acelui stat sunt aduși la Roma, unde sunt dați particularilor sau preoților republicei spre îngrijire.

Acești *deditii* aveau situația cea mai rea, căci de și proprietari ai pământului ei nu puteau să fie guvernați singuri. In orașul lor se așezau garnizone militare și coloniĭ de cetățeni romani. Une ori, ca în Campania, ei sunt strămutați și alungați în masă.

Municipium.

La cei vechi, dreptul de cetățenie era mult mai în vadă ca astă-ḑi la noi.

Prin el locuitorul, putea să ia parte la trebile statului, putea să aibe proprietăți și să 'i se considere de valabilă căsătoria și deci moștenirea copiilor. Putea face și comerciu.

Cetățeanul, care primea dreptul de cetățenie de la un alt stat, înceta ca și astă-ḑi, a mai fi cetățeanul statului căruia aparținuse. Acest principiu se aplica și cetățeanului statului Roman.

Principiul acesta aplicat la individ, era pus în practică și la întreaga comunitate. Un ostaș strein, care a căpătat cetățenia streină, a perdut *civitas* a sa proprie; totuși își menține oare-cari privilegiĭ prin cari își apără interesele sale în calitate de comunitate subordonată.

Acelaș principiu fundamental al dreptului roman nu excludea posibilitatea, ca un cives să aibă

locuinţa într'un alt stat de cât în cel care era cives. Prin aceasta se născea obligaţia ca împreună cu cetăţenia de unde era, să poarte şi toate sarcinile oraşului sĕu de origină. De asemenea în oraşul în care locuia, avea îndatorirea să plătească unele dări, dar putea să capete şi unele drepturi.

Scriitorul german Rudolf [1]) susţine că *munus* era un dar, nu o contribuţiune oare-care, pentru-că *jus hospitii*, care era stabilit între Roma şi cetăţile aliate, îndrituia pe un strein venind la Roma, să capete şi un dar pe lângă ospitalitate.

Munus însă e o sarcină datorită şi *municeps* e cel ce o poartă; şi unul şi altul nu are vre-o legătură cu *donum*, ce presupune o donaţie liberă, de bună voe. In strînsă legătură cu *municeps* este şi *municipium*.

Paulus Diaconus [2]) ne presintă cestiunea foarte clar când ḑice: *municipium id genus hominum dicitur, qui, quum Romam venissent, neque cives romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum, una cum Romanis civibus, præterquam de sufragio ferendo, aut magistratu capiendo, sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuvini, Tusculani, qui post ali aliquot annos cives Romani effecti sunt.*

După acest pasagiu, cetăţenii câtor-va oraşe italice independente, dacă veneau să se stabilească la Roma, cu tóte că nu erau cetăţeni Romani, participau la *munera* şi se bucurau de unele

---

1). Berliner lections catalog. 1848 49.

2). In contractele din Festus. Espist. p. 127. ed. Muller.

drepturi, afară de *jus sufragiĭ*. Aceşti oameni se numeau *municeps*. Ast-fel un cetăţean din Lanuvium, venind la Roma să se stabilească, era *cives Lanuvinus, municeps Romanus*.

Faptul acesta mai târḑiu nu 'şi-a mai găsit explicaţia, căcĭ ori-cine venea la Roma în aceste condiţiuni, avea *hospitium publicum*, cu Roma şi apoi dobândesce toată *civitas romana*. Latini, cari se strămutau la Roma, obţineau cetăţenia deplină.

In acelaşi pasagiu mai sus citat, Paulus Diaconus continuă ast-fel: „*Alio modo, quum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit, ut Aricini, Cerites, Anagnini.*"

Din aceasta se vede clar, cà un oraş ce fusese independent, a primit cu totul cetăţenia romană, încetând de a mai fi stat suveran, civitas. Deci locuitorul din Aricina, obţinând cetăţenia romană, a încetat a mai fi *cives Aricinus*.

Locuitoriĭ unor asemenea oraşe semi-libere, nu puteau fi numiţi *cives* ci *municipii;* iar în totalitate comunitatea întreagă lua numele de *municipium*. Deci, cei ce au intrat în cetăţenia Romană, îşi reservau în oraşul lor de origină, oare-care organisaţie internă, pentru care motiv nu pot fi numiţi *cives*, ci *municipii*. Ast-fel un locuitor din Anagni era *cives Romanus* şi *municeps Anagninus*, deci nu era *cives optimo jure*.

Urmând mai departe pasagiul lui Paulus Diaconus, aflăm o a treia categorie: „*tertio, quum id genus hominum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, ut municipes essent suæ*

cujusque civitatis et coloniæ, ut Tiburtes Prænestini, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lucenses, etc. etc.

Din aceasta resultă că cetăţeni căpătând cetăţenia romană, fie ca rĕsplată, fie din alt interes al Romei, perdeau dreptul de cetăţenie în oraşul lor, dar îşi menţineau acolo locuinţa şi erau consideraţi ca *municipes* ai acelei cetăţi aliate. Dacă în aceste oraşe din a treia categorie se aflau mai mulţi cetăţeni Romani, ei se constituiau în *municipium*.

Deci după arătările lui Paulus Diaconus avem 3 categoriĭ şi accepţiuni ale cuvêntului *municipium*, şi 'n usul celei din urmă cuvêntul municeps a câştigat un nou sens, adică *cives optimo jure* de şi locuitorul aparţinea altui oraş afară de Roma. Insă după rĕsboiul cu *Socii*, Italioţi au căpătat mai mult dreptul în sensul celei d'a doua accepţiuni, până la acordu de *universa civitas*, când cu toţi au intrat în cetăţenia Romană.

Roma, în mersul ei neîncetat spre progres, a supus prin armele sale victorioase toate oraşele şi întreaga Italie. La luarea în posesie sau supunere a fie-cărui oraş, ea îl deposeda de a treia parte din teritoriu comunal, pe care 'l distribuia la colonişti latini [1]). In Italia numĕrul coloniilor latine era de 39, distribuite în mod înţeleptesc spre mărirea şi trăinicia puterei Romane. Cu timpul Romani întinḑênd dominaţiunea lor şi 'n nordul Italiei, în Gallia Cisalpină, au colonisat oraşele

---

[1]). T. Livius. IV. 37. IV. 49. V. 33. VIII. 27. Strabon. V. 216. VI. 254.

cu locuitori aduși din cetățile aliate sau supuse, care se romanizaseră. Prin aceștia și prin cetățeni Romani, controlul și stăpânirea orașului era în mâna republicei.

Cu multă vreme înainte de această espansiune a Romei, Latini găsiseră mijloace în legislația romană pentru obținerea cetățeniei complecte. Se cunoasce câte-va din aceste mijloace. Bunioară un Latin care stetea mai mult timp la Roma și avea și un copil, devenea cetățean Roman. De asemenea ajungea la același resultat când servea în armată, când îndeplinea o funcțiune, când se căsătorea cu o Romană, când aducea un serviciu republicei, sau prin adoptiune. Ei aveau dar cu Roma *jus comercii, jus conubium* și *jus militare*. Toate acestea alcătuesc dreptul latin, *jus latium*.

In timpul epocei imperiale *jus latium*, are două semnificațiuni, *majus* și *minus*.

Minus era atunci când se obținea cetățenia prin ocuparea unei funcțiuni comunale, *duumvirat, edilitate* și *quæstura*.

Majus, când obținea acest drept prin îndeplinirea demnităței de decurioan.

Cu timpul însă romanizarea Italiei devenind un fapt îndeplinit, această diferențiare de drepturi este combătută de cuceritorul Galliei, de marele general și om de stat, C. Julius Cæsar. In anul 90, el propuse *lex Julia municipalis* prin care se acorda dreptul de cetățenie tuturor locuitorilor din Italia. Această lege fu urmată în anul 89 a. ch. de *lex Plautia Papiria*, care aplica principiele legei *Julia*, dispunênd ca toate orașele care doresc să aibă a-

cest drept să se adreseze în termen de 60 ḑile pretorului din Roma.

Puterea romană extinḑând hotarele republicei în afară din Italia, *jus latii* se întinse în provinciele cucerite prin aducerea de coloni din peninsula romanizată.

Progresul întinderei drepturilor este fórte mult încurajat de împăraţi August, Neron, Vespasian, Titu, Domitian, Traian şi Adrian.

Cu cât espansiunea regimului latin înaintează mai mult, cu atât de repede se nasce idea de stat. De acum nu mai poate fi vorba de o comună supremă, ci de un stat puternic. Oraşele din Gallia şi Italia cu Sicilia deja se fusionaseră prin intervenirea cetăţeniei romane. In provinciele cucerite însă prin intermediul coloniilor, toate elementele, cari alcătuiau diferitele popoare încep a se romaniza, şi a recunoasce superioritatea statului roman. Prin colonisare lumea barbară este atrasă spre noi stăpânitori, preferind în locul limbei şi obiceiurilor autoctone, limba, numele, obiceiurile şi toga Romanilor.

In provincii, municipiele sunt oraşe autoctone, cu nume adesea ori schimbat, cari au o populaţie aborigiană; însă cu o mare majoritate de cetăţeni Romani. Când aceste oraşe dau dovada că sunt romanizate, sunt înălţate la rangul de Colonie.

Coloniæ.

Colonia Romană însemna o grupare de cetăţeni sau aliaţi, legal constituită şi organisată, sub regi printr'un decret regal, sub republică printr'o lege

alcătuită în virtutea unui senat-consult, iar sub imperiu printr'un ordin imperial; cu scopul ca să ocupe în total sau în parte o cetate cucerită cu întregul ei teritoriu comunal, sau a forma un oraş nou pe un domeniu aparţinător statului.

Fondarea de coloniĭ se pare că era un obicei al vechilor popoare italice, de şi scriitori romani atribue lui Romulus primul început de înjghebare în acest sens. Roma a împrumutat acest sistem de la Equi, Samniţi Estrusci, Volsci, Umbrieni. Meritul lor este că l-au perfecţionat şi aplicat în interesul idei de stat roman.

Sub republică, când se decidea înfiinţarea unei coloniĭ, consulul supunea decretul adunărei centuriate, iar din secolul al V-lea această sarcină revine tribunului care-l presintă aprobărei comiţielor tribute [1]).

Decretul, senatus-consultus sau acta comitialia, stabilea basele organisatoriĭ ale viitoarei coloniĭ, numĕrul colonilor, teritoriul ce urma să ocupe şi numĕrul loturilor ce trebuea să se distribue. Tot acel act definea numĕrul de *curatores coloniæ deducendæ,* probabil câte unul de fie-care trib primitiv, iar mai târḑiu 2, 5, 10 şi chiar 20 [2]). Membriĭ comisiunei se alegeau pe 3 sau 4 ani, avênd puterea de a dispune şi alte îmbunătăţiri neprevĕḑute. Ei se recrutau dintre persoane înalte de rang consular, cum bunioară aflăm pe L. Quintus, Kæso Duilius, Caius Terentius Varo şi P. Aetius Pætus. Numele candidaţilor pentru aceste

---

[1]). *T. Livius,* XXXII. 29. XXXIV. 53. XXXX. 40.

[2]). Idem VI. 21. VIII. 16. IV. 11. XXXIV. 53. Dio Cass. XXXVIII. 1. Sueton. Octav. IV.

comisiuni se comunica adunărilor centuriate de consul, iar comiţielor tribute de tribun.

Aceşti delegaţi, împuterniciţi prin lege, mergeau să 'şi îndeplinească misiunea lor parcelând noul teritoriu comunat în loturi, întovărăşiţi de o suită numeroasă de funcţionari, *finitores, arhitecti, librarii, scribæ, præcones, apparitores pullarii, agrimensores, initores şi sacerdotes.*

Ajunşĭ la locul destinat, cel mai în vêrstă după ce consulta auspiciile [1]), conducea un plug la care se înjugau mai dinainte la dreapta un taur şi la stînga o vacă albă, limitând prin brazda trasă zona oraşului. Pămêntul sau brazda trebuia să fie întoarsă în afară şi în locul de unde se înfigea pentru prima dată plugul se fixa prima poartă şi 'n linie dreaptă în partea opusă cea de a doua.

La capetele liniei perpendiculare pe aceasta se fixau porţile secundare.

După aceia coloni conduşi în ordine militărească erau întroduşi în interiorul noului oraş, unde li se desemna locul pentru construirea locuinţelor şi 'n afară agrul de cultivat. Cele 4 sferturi ale oraşului dividat prin cele douĕ liniĭ perpendiculare sau diametre, purtau numele *dextra decumana, sinistra decumana, citra cardinem şi ultra cardinem.* La joncţiunea celor douĕ liniĭ se fixa centru coloniei ca şi la castramentaţie. Cele 4 sferturi se divizau inducêndu-se liniĭ paralele la linia ce diviza axul principal. La joncţiunea lor cu axul, se însemna numĕrul centurei pe un stîlp de lemn sau prin grămezi de petri.

[1]). *Robiou et Delonney.* I. 133—134. Les institut. D. l'Ancienne Rome.

Fie-care limes indica o porţiune, care lua numele de *actuarius, quintarius, linearii ori subruncivi.*

Centurioni dobândeau cel puţin 200 jugere. Pământul lor purta numele de *agri intra clusi,* pe când cel menit a fi distribuit coloniştilor se numea *qua falx et arator ierit.* La distribuirea terenurilor sau loturilor se ţinea seamă de calitatea ogorului şi de numĕrul populaţiei. Aceste loturi asignate colonilor, în Italia purta numele de *ager pubilcus ex jure Quiritium,* pe când în provincie pe cel de *ager privatus vectigalisque* [1]).

Din întregul teritoriu desemnat coloniei se oprea o bună parte, *loca relicta,* care servea de islaz sau imaş şi era considerat ca *ager publicus.*

Colonia avea însărcinarea să servească de pază teritorielor statului roman. In acest scop se afla în interior o garnizonă militară, *prœsidium.* De cele mai multe ori la înfiinţarea unei coloniĭ se prefera foşti ostaşi, pe cari 'i înmulţea în cas de necesitate. Pentru aceasta se lăsa o porţiune din teren vechilor locuitori, cari sub influenţa noilor veniţi şi a militarilor se desnaţionalisau şi împrumutau limba şi obiceiurile stăpânilor. Prin instituirea de coloniĭ Romani obţinea foloase foarte însemnate, bunioară: extinderea comunală, urcarea impositelor, contopirea populaţiei, repopularea provinciilor, şi mai ales facilitarea recrutărei trupelor.

Canabæ.

Când imperiu a avut nevoe de o armată permanentă, atunci s'a născut şi necesitatea castrelor

---

[1]). *Houdoy.* Droit municipal. 44.

stative pentru încazarmarea sau încartierarea trupelor. Un castru stativ era distribuit și dispus ca și un oraș. Fiind înconjurat cu ziduri, avênd 4 sau mai multe porți, turnuri de observație, străzi și pretoriu.

In castru nu aveau voe să locuiască nimeni, de cât militari. Cum însă aceștia aveau nevoe de hrană, de haine și alte lucruri, în jurul castrului se făceau bărăci sau corturi, unde mici negustori își instalau mărfurile. Tot în aceste prăvăliĭ locuiau și femeile numite *focariæ,* cari pregăteau hrana și spălau vestmintele ostașilor.

Pe lângă acești mici negustorași se mai adăogau și veterani, cari primiseră *honesta missio,* liberarea din armată. Cum însă acești soldați de cele mai multe ori se aflau îndepărtați de vetrele lor, se căsătoreau cu femeile *focariæ* și impopulau așezările din preajma castrului.

Se înțelege, că cu cât o legiune stetea mai mult la un loc, cu atâta numĕrul celor așezați se mărea. Aceste așezări făcute mai întâi în scop comercial, purtau numele de *canabæ.*

Când populațiunea megieșe castrului este destul de numerósă, imediat pentru bună ordine, canabele se organisează.

Organisarea canabelor în primul secol are mai mult un caracter militar, pe când în al doilea și cei următori o aparență cu totul orășenească. Partea comună la amândouĕ sunt senatul și decurioni.

In fruntea canabelor se afla un magistrat superior ales de obște și recunoscut de legatul legiunei, purtând numele de *curator veteranorum et civium Romanorum qui consistunt ad cana-*

bas legionis ilius [1]). Acest magistrat avea puterea judiciară şi administrativă. El era ajutat de un *quæstor veteranorum vel civium,* care la rîndul lui avea un funcţionar numit *actor.*

Canabele aveau şi un ordo decurionum, presidat de curator, din sînul căruia se alegeau ædiles [2]) şi sacerdotes. *Ordo decurionum* este echivalent cu senatul din Roma.

Cu timpul aceste mici târguşoare de negustori şi agricultori iau un avênt considerabil, în cât s'au înghit şi teritoriul ocupat de legiune, ale sau cohorte; sau că acestea sunt nevoite a 'şi muta locuinţele. Oraşul însă rĕmâne format şi se desvoltă cu mare repeziciune, obţinênd chiar rangul de municipiu. Primesc mai întâi acest titlu cu organizaţia lui, pentru că în el se află şi o parte de populaţie ne romană, dar atuncea când romanizarea e complectă şi interesele statului o permit este ridicat la rangul de colonie.

Infiinţarea de oraşe prin canabe este caracteristica secolului al doilea, secolul lui Traian, Antonini şi Septimimi Severus.

1). Corpus Inscr. Latinarum. V. 5832.
2). C. I. L. III. 6162. 6166.

ORGANIZAREA COMUNALA

O comună romană ca şi 'n accepţia modernă, avea factori legislativi şi executivi, imitaţi după metropola imperiului, după Roma. Aceşti factori erau: comiţiele, senatul municipal, duumviri jure dicundo, ædiles, quæstores şi sacerdotes.

Comiţiele.

Comiţiele definite ast-fel prin dreptul roman, erau adunările solemne ale poporului, regulat distribuit şi convocat de magistraţi comunali. Ele statuau asupra propunerilor legislatoriĭ, regulamentelor comunale, justiţiei şi alegerea magistraţilor [1]).

Rolul şi organisaţia lor nu a fost acelaşi în tot cursul veacurilor, ci s'a modificat după necesităţile timpului. Graţie monumentelor epigrafice şi rĕmăşiţelor scrise din dreptul roman, putem sci o bună parte din activitatea lor.

Comiţiele erau organizate pe curiĭ în timpul regilor, pe centuriĭ sub republică şi pe triburi sub imperiu.

---

[1]). Daremberg şi Suglio. Dict. aut. Gr. şi Rom.

Romani în tot-deauna considerau ca ceva solemn cooperarea lor la afacerile publice. Se cunosc trei feluri de acte ceremonioase la convocarea lor.

a). *In licium vocare* sau învitarea de a se presenta, se făcea *ex templo* printr'un oficer al preşedintelui. Cum însă oraşul era adesea ori foarte întins, chemarea se repeta prin strigăte după locurile înalte ale cetăţei; în fine se dedea semnalul numit *classicum*, cu ajutorul unui trompet numit *bucina* (bucium).

b). *Vocare ad conventionem*. Preşedintele îndată ce strîngea curiile, consulta auspiciile aducând un sacrificiu, apoi făcea rugăciunea obişnuită *solenne precationis carmen*. Când auspiciile nu erau favorabile, preşedintele amîna şedinţa prin formula *„alio die“*; iar dacă ele erau favorabile atunci deşchidea şedinţa printr'o formulă solemnă.

c). *Imperio qua convenit ad comitia curiata vel centuriata*. Atunci se da ordinul ca comiţiele să se formeze în curiĭ sau centuriĭ, adică *mittere ad suffragium*.

După ce votanţi s'au aşezat în ordinea legiuită se comunica subiectul sau motivul adunărei. Fiecare clasă sau centurie era chemată la vot de centurionul ei. Votul se dedea cu voce tare, iar centurionul îl raporta preşedintelui. Dacă prima centurie aproba propunerea cu unanimitate, nu se vota mai departe; în casul contrar se trecea la centuria a doua, a treia şi foarte rar la a patra. Clasa cincea se consulta numai când era diversitate de păreri asupra alegerei magistraţilor municipali. După numĕrarea voturilor, se proclama resultatul votului şi se ridica şedinţa.

Procedarea la vot trebuia să fie fără întrerupere, *uno contestu* şi să fie terminată înainte de apusul soarelui. Dacă în cursul desbaterilor se vedea un fulger pe cer sau se auzea un tunet, sentinţa nu putea să fie luată în acea şedinţă, ci se amâna pe a doua ḑi.

Comiţiele aveau însărcinarea să aleagă pe magistraţi comunali. *Lex Malacitana* ne presintă modul cum se făcea această alegere.

Candidatul se înscriea pe o tablă în for, arătându-şi titlurile în baza cărora solicită votul adunărei. Preşedintele [1]) adunărei, duumvirul a cărui funcţiune expira, verifica titlurile şi 'n casul când nu se complecta numĕrul cerut, el sau cei aleşi designau pe persoanele, cari putea fi eligibile. Aceştia odată designaţi nu puteau refuza locul propus.

Dacă unul din cei aleşi se întâmpla să moară sau să fie înlăturat, atunci, unul din duumviri rĕmaşi convoca comiţiele, se propunea un înlocuitor, care trebuia să fie susţinut de questori şi ædili municipali.

In absenţa motivată sau nemotivată a duumvirilor, comiţiele erau presidate de *ædiles* sau *quæstores.*

Votul cetăţenilor în comiţiĭ de cele mai multe ori se dedea *per tabellas,* adică prin buletine.

Membriĭ comiţielor se alegeau dintre locuitori *pleno jure* ai municipiului sau coloniei. Ori-ce locuitor [2]) cu drepturi, trebuia să arate duumvi-

[1]). Lex Malacitana. C. I. L. II. sau Guïrund. R. 51. 52.

[2]). *Girand.* Lex Salp. Lex. Malaca.

rilor, ædililor ori quæstorilor dorinţa de a participa în comiţiĭ, şi aceştia după ce verificau titlurile, îi supuneau aprobărei adunărei. Dacă erau primiţi, atunci preşedintele trăgea una din curiĭ la sorţi şi 'n acesta era repartisat. Cu toate acestea de cele mai multe ori se ţinea seamă de posiţiunea candidatului şi de cens.

In afară de acestea mai sus arătate comiţiele se mai ocupau şi cu alegerea pontificilor, ori sacerdoţilor, patronilor, repararea monumentelor publice, ridicări de statui şi stabilea impositelor. Cu timpul însă, activitatea comiţielor este micşorată. Impĕraţiĭ din causa ne romanizărei complecte a provincielor, din lipsă de încredere în populaţia autoctonă, întroduc obiceiul ca magistraţi şi decurioni comunali [1]) să fie numiţi de palat. Acest obicei va fi în dauna comunelor căci răpindu-se autonomia comunală, desvoltarea lor progresivă este imposibilă. In Dacia, graţie inscripţiunilor aflate se constată că organisaţia comunală de mai sus a durat până către finele celui de al treilea secol.

Ordo Decurionum.

Municipiele şi coloniele copiind instituţiele şi organizaţia lor după Roma, nu puteau să n'aibă şi un senat. Corespunzĕtor senatului din metropola statului Roman, aflăm şi 'n ele *ordo decurionum*.

Curia în oraşele principale este consiliul comu-

---

1). *T. Mommsen* şi *Marquart*. Manuel des ant. Gr. et. Rom. cap. comitia.

unal, care avea îndatorirea să vegheze la interesele orașului. Numele sĕu este adesea ori schimbat, așea vedem că în unele orașe este de *senatus, ordo, ordo decurionum* și *ordo splendidissmus,* iar membri sĕi se numeau *decuriones* și din secolul al III-lea înainte *curiales* [1]). Alte ori imitând pe senatori din Roma își iau numele de *patres et conscripti, decuriones descriptive* [2]) sau simplu *conscripti* [3]).

Curia sau ordo era împărțită în 10 decurii și fie-care decurie avea câte 10 decurioni.

Pentru ca cine-va să poată fi decurion se cerea să îndeplinească următoarele condițiuni:

1). Să aibă vârsta de 30 ani. In provinciele extra italice putea fi și de 25 ani.

2). Să fi satisfăcut serviciul militar sau să fi făcut 3 campanii călare sau pedestru.

3). Să aibă calitatea de *ingenus.*

4). Să posedă o anumită avere.

5). Să fi parcurs în rînd erarhic magistraturile municipale.

6). Să nu fi suferit vre-o pedeapsă criminală.

La fie-care lustru sau 5 ani, magistrați comunali verificau titlurile celor ce doreau să intre în curie. Se ștergea din lista decurionilor cei morți, cei pedepsiți pentru vre-o crimă și cei ce 'și perdeau censul.

Golurile se umpleau cu magistrați eșiți din ultima *lectio,* precum și din cei ce nu făcuse parte din

---

[1]). Henzen. No. 6414. C. I. L. Vol. IX. No. 1681 și V. supl. 1. No. 335.

[2]). Lex Salpeusana et lex Malacitana. C. I. L. II.

[3]). Lex Coloniæ Genetiva în Ephemeris. Epigraph. II.

ordo cu toate că îndepliniseră funcţiunile comunale. Aceştia din urmă de şi nu făcuseră parte din curie, totuşi aveau dreptul să asiste pe lângă senatul municipal, *quibus sententiam dicere licebit.*

Când golurile nu puteau fi umplute, atunci magistraţi *quinquennali* cei din timpul efectuărei censului, numeau pe decurioni dintre locuitori oraşului, şi aceştia formau o clasă a parte, cunoscută sub numele de *pedanii* sau *pedarii.*

Decurioni odată constituiţi în curie erau aşezaţi după ordinea rangului ce ocupaseră înainte de alegerea lor în ordo. Inscripţiunile aflate ne presintă listele senatorilor municipali, bunioară ale oraşului Canusium [1]) din anul 223 d. ch. unde vedem:

L. MARIO MAXIMO II. L. ROSCIO AELIANO. COSS.
M. Antonius Priscus, L. Annius Secundus Duumvir. Quinquenn. nomina decurionum in ære incidenda curaverunt.

Patroni c. c. v. v.	urmează 31 nume
Patroni e. e. q. q. R. R.	8
Quinquennalicii	7
Allecti inter quinquennalicii . . .	4
Duumviralicii	29
Aedilicii	19
Quæstoricii	9
Pedanii	32
Prætextati	25

Numĕrul patronilor nu era definitiv, el sporea neîncetat. Prætextati erau cei ce asistau la desbateri şi cari puteau fi numai consultaţi. Curia era presidată de duumviri jure dicundo, cari puteau să o convoace ori de câte-ori era nevoe.

---

[1]). C. I. L. Vol. IX. No. 338. T. Mommsen. Inscr. Reg. Neap. No. 635.

Decurionatul ca şi comiţiele către finele imperiului a început să decadă. Senatul municipal nu mai are raporturi cu Roma, ci este sub controlul guvernatorului provinciei. Iată un alt tablou al curiei oraşului Thamugas [1]) din anul 367. d. ch.

Patroni viri clarissimi	10
Patroni viri perfectissimi	2
Sacerdotales provinciæ	2
Curator coloniæ	1
Duoviri	3
Flamines perpetui	32
Pontifices	4
Augures	4
Aediles	2
Quæstor	1
Duoviralicii	12

Senatul municipal are puterea deliberativă, iar magistraţi cea executivă, cu îndatorirea ca să dee seamă curiei de ori-ce acţiune a lor.

Resoluţiunile se luau cu un număr anumit de voturi. Legea *Genetiva* cerea $^1/_2$ din numĕrul votanţilor, iar altele 3 părţi. Votul se dedea prin buletine.

Curia, în mod egal, putea statua asupra următoarelor puncte:

1). Inarmarea cetăţenilor în casul unui atac [2]).
2). Numirea patronilor cetăţei [3]).
3). *Munitio* sau prestaţiele comunale [4]).
4). Locurile de onoare la spectacole [5]).
5). Numirea de *magistri fani* [6]).
6). Exploatarea apeductelor [7]).

---

[1]). Ephem. Epigr. II. p. 77. şi C. I. L. VIII. No. 2403.
[2]). Lex. Col. Genet. s. c. CIII.
[3]). „ XCVII, CXXX, CXXVII. Lex Malac s. c. LXI.
[4]). „ XCVIII.
[5]). „ CXXV, CXXVI, CXXVII.
[6]). „ CXXVIII.
[7]). „ XCIX.

7). Numirea în funcţiunile publice [1].
8). Urmărirea în justiţie a debitorilor oraşului [2].
9). Controlul jocurilor autorisate în oraş.
10). Determinarea zilelor pentru serbĕrile anuale.
11). Subsidiĭ pentru sacrificiile şi interesele religioase.
12). Publicarea şi fixarea budgetului oraşului [3].
13). Autorisaţia de a realisa garanţiile date comunei [4].
14). Permisia de a repara saŭ dărîma o construcţie în oraş [5].
15). Cercetarea socotelelor diferitelor persoane însărcinate cu vre-o lucrare.
16). Instituirea unei comisiuni financiare de control. [6].
17). Liberarea unui sclav, de un municeps minor [7].
18). Aprobarea tutelei dative [8].
19). Se ia cunoscinţă de apelurile făcute la amenḑile date.
20). Să dea locuri din terenurile comunei pentru ridicarea vre-unui monument oficial.

Magistraţiĭ comunali.
(Duumviri)

Duumviri sau *magistratus coloniæ vel municipii,* sunt aleşi oraşului, însărcinaţi a aplica legile

---

1). Lex. XCII.
2). „ CXVI, CXXXIV.
3). „ Malae. s. c. CLXII.
4). „ „ „ CLXIV.
5). „ „ „ CLXII. Lex. Genet. LXXX.
6). „ Salpeusa „ XXVIII.
7). „ „ „ XXIX.
8). „ „ „ „

şi decisiunile curiei, deci erau învestiţi cu putere judiciară şi administrativă.

Aceşti primari şi ajutori de primari luau numele după atribuţiunile lor. Ei erau în numĕr de 2, 4 sau 8, numindu-se *duumviri, quattuorviri* sau *octoviri*. De regulă erau 4 din cari doi *duumviri jure dicundo* şi doi *duumviri æediles*. In de obşte *quattuorviri* se găseau în municipiĭ şi *duumviri* în coloniĭ.

Octoviri (VIII duumvirali) când se găseau într'un oraş aveau sarcinile divizate ast-fel: Doi *VIII duumvirali potestate*, doi *VIII viri æediciliæ potestate*, doi *VIII viri ærari* sau *quæstori* şi doi *VIII viri fanorum*.

Atribuţiunile duumvirilor reglementate prin legile organisatoriĭ ale oraşului, erau următoarele:

1). Preşedenţia adunărilor poporului.

2). Dreptul de a instala şi proclama pe magistratul nou ales.

3). Preşedenţia curiei.

4). Jurisdicţia criminală şi civilă.

5). Dreptul de a pune să'i ţie locul un *præfectus*.

Aediles.

Creaţi prin imitaţiune după ædili curuli şi plebeieni din Roma, inferiori duumvirilor, formau cu aceştia pe acei *quattuorviri jure dicundo*. Pe când duumviri aveau mai multe însărcinări judiciare, aceştia sunt adevăraţi primari în sensul nostru modern. Atribuţiunile lor erau de asemenea stabilite de legi şi ţĕrmuite şi controlate de ordo

decurionum. Acestea erau: *cura urbis, cura annonæ şi cura ludorum.*

a). *Cura urbis* coprindea poliţia municipală, supravegherea cultului, salubritatea şi clădirile.

b). *Cura annonæ* avea o mulţime de sàrcine, aprovizionarea şi distribuirea grîului la popor, verificarea măsurilor şi greutăţilor, controlarea vînzărei mărfurilor şi produselor expuse vînzărei.

c). *Cura ludorum* sau poliţia jocurilor. Prin acestea ei, ca şi în capitala imperiului au îndatorirea organizărei serbărilor religioase şi publice, menţinerea bunei ordini în timpul representaţiunilor, avênd chiar dreptul de corecţiune asupra actorilor.

Quæstores.

Ca şi azi, oraşele romane aveau o casierie comunală numită *arca publica* sau *ærarium*, administrată de un quæstor.

Casa comunei se alimenta din venituri ordinare şi extra-ordinare.

Veniturile ordinare provin:

1). Din arendarea proprietăţilor comunei, din fidei-comisari şi din vînzările bunurilor oraşului. Averea imobiliară a comunei consistă din pămênturi arabile sau de păşune, din locuri sau rîuri, mine, cariere sau păduri.

2). Din vînzarea produselor sclavilor comunali.

3). Amenzile pronunţate de duumviri jure dicundo sau edili.

4). Din imposite şi prestaţiuni în natură.

Veniturile extra-ordinare proveneau:

1). Din taxele legale, imposite stabilite printr'o lege în mod temporar, fidei-comisari, succesiuni *ab intestat* sau testamentare.

2). Din împrumuturi provenite din iniţiativa cetăţei, în casul când avea un venit mai mare, sau din cele contractate de ea.

Quæstores, aleşi după cum am arătat mai sus, avênd a mânui bani publici, li se cerea o garanţie în bani sau imobile. Ei avea însărcinarea conducerei şi supravegherei gestiunei financiare a oraşului, luând numele după felul ocupaţiunei, ast-fel aflăm: *quæstores ærarii, ærarii arcæ publicæ, pecuniae publicae* sau *pecuniarum publicarum*.

De la Traian şi mai cu seamă de la Marcu Aureliu, ei sunt înlocuiţi de un curator, ales din ordinul equestru sau dintre tribuni militari. Constantin cel mare dete voe şi decurionilor, cari au îndeplinit funcţiunile publice, să devie quæstores sau curatori.

Sacerdotes.

In acelaşi timp cu duumviri, edili şi quæstori erau aleşi sacerdoţi sau preoţi. Aceştia aveau de asemenea atribuţiuni fixate de obiceiurile cultului şi legi. Erau însă respunzători faţă de duumviri şi curie, de ori-ce neglijenţă sau abatere de la datorie.

Instituirea preoţilor s'a născut odată cu alcătuirea vieţei orăşenesci şi de stat. Romanul, om practic şi muncitor, avea o fire foarte superstiţioasă, şi de aci un mare respect de zei şi cele sfinte. La ori şi ce întreprindere zei trebuiau să fie con-

sultaţi, deci şi necesitatea ca să existe nişte persoane intermediare între ei şi divinităţi.

Preoţi îşi luau şi ei numele după felul funcţiunei religioase ce exercita. In colonia Julia Genetiva aflăm 3 pontifices sau sacerdotes şi 2 augures [1]; în altele pe lângă aceştia sunt şi *fetiales, augustales, flamen* şi preotese vestale.

De la împăratul Octavian August, instituindu-se cultul imperial, s'a înfiinţat în fie-care oraş un colegiu al Augustalilor, *sodales augustales*, dintre care unul îndeplinea sarcina de *flamen Augusti* sau *flamen arae Augusti.* Acesta era cel mai de frunte preot al oraşului, după care urmau *pontifices, augures, sacerdotes* (pentru cultele locale) şi *vestalæ.*

[1]). Lex. Col. Genet. c. LXVI şi C. LXVII.

PROVINCIA

Cuvêntul *provincia* luat în sensul primitiv însemna locul ocupat în timpul unui rësboi de un condamnat militar [1]). De asemenea când se desemna teritoriul în care avea jurisdicţia un magistrat, sau ţinutul ce avea de administrat un funcţionar al republicei, lua numele cuvenit rangului, bunioară *provincia urbană* de sub jurisdicţia preotului urban, şi provincia Dacia sau Britania de sub administraţia guvernului *lagatus Augustus*. In această situaţiune provincia căpăta o accepţiune geografică.

Actele ce precedau *redactio in provincia* erau *deditio* al poporului cucerit. La supunerea unei provincii Romani luau învinşilor teritoriul şi averile lor, iar oameni se vindeau ca sclavi. Mai târziu oameni au schimbat procedeul, au început a considera pe popor ca existând ca şi mai 'nainte, lăsând proprietăţile particularilor tot în stăpânirea lor, însă numai ca usufructuari, deci o proprietate nominală şi mărginită.

Faptul acestei posesiuni procura ce e drept a-

[1]). *T. Livius*. III. 2. VII. 11. X. 11. Cæsar. De bello Gallico. l. I.

celeaşi avantagiĭ ca şi proprietatea deplină, dar nu se recunoscea detentorilor dreptul absolut asupra locului, *domenium jure Quiritium;* şi nu puteau să 'l vîndă, nici să 'l transmită prin testament altei persoane. Cu timp însă, pe temeiul dreptului pretorian, se dă şi particularilor dreptul de proprietate asupra fondurilor provinciale, dându-le şi numele de *domini.*

Romani stabileau asupra teritoriului provincialilor un imposit, o contribuţiune fonciară, ca un fel de tribut către Roma, pentru că 'i lăsa a fi proprietari. Prin aceasta provinciele se deosebeau de Italia, care avea privilegiurile proprietăţei complecte şi scutire de ori-ce imposit.

Cu alte cuvinte provincia este un *prædium populi Romani*, care alimenta casa generală a statului.

Redactio in provinciam a unei ţări cucerite şi organisarea ei, se făcea printr'un act anumit *lex provinciae*, emanat de la senatul din Roma. O comisiune de 10 membri, numiţi de senat lucrau cu generalul, care făcuse cucerirea; iar legea de organisare a provinciei purta numele cuceritorului. Aceste legi divizau ţinutul într'un mare număr de cercuri administrative, civitates, cari fie-cari la rîndul lui avea ca capitală un oraş. Cu timpul oraşele acestea luau caracterul şi numele roman, păstrîndu-se numele cel vechi numai de formă pentru a nu lovi în mîndria învinşilor.

Cetăţile provinciale propriu zise, se numeau *civitates stipendiariae deditione;* ele erau *in arbitrata ditione, potestate populi romani;* deci oraşe federate şi libere, considerate ca amice. Ora-

şele stipendiare formează imensa majoritate a cetăţenilor din imperiu Roman. Teritoriu lor este considerat ca *ager publicus*, necunoscînd însă stăpînirea Romei, plătindu-i *stipendia* hotărîtă.

De la ele se percep şi impositele indirecte, iar locuitori plătesc o dare anuală. Ele erau supuse la *imperium*, la puterea guvernatorului imperial, avînd obligaţiunea a furnisa ajutoare în trupe şi bani în cas de răsboi.

Alături de *civitates foederatae* erau şi *civitates liberae* cari se bucurau ca şi acestea de o libertate absolută municipală; însă această autonomie o datorea nu unui tratat, ci unui senatus consult sau lege imperială. Aşa bunioară avem: *lex Thermensibus* [1]) care spune: *„Iei omnes, postereique eorum Termenses maiores Peisidiae, liberi, amicei, socieique populi Romani sunto, eique legibus sueis ita utunto. Itaque ieis omnibus sueis legibus... utei licito.“*

In baza acestor legi li se dedea *libertas* sau autonomia, însă şi aceasta cu restricţiunea ca să 'i poată fi retrasă ori cînd va voi cel ce i-a dat-o. In schimbul concesiuni acordate sunt supuse la *stipendia* şi portoria, fiind desemnate în unele texte ca civitates *liberae et immunes* [2]).

Cetăţile din afară de Italia au primit mai întâi *jus Latii* şi apoi cînd romanizarea s'a făcut complect întregul drept de cetăţenie. Dar pînă la această deplină egalisare coloniile şi municipiele au teritoriu lor considerat ca *ager provincialis*

---

[1]). C. I. L. Vol. I. j. 114–115.
[2]). T. Livius. XXXIII. 32; XLV. 26. Cicero. In Verro. II. 3. 6. c. 13.

nu ca *dominium ex jure Quiritium* al oraşelor similare din peninsulă. Pe lîngă aceasta locuitori erau supuşi la îndoitul *tributum soli et capitis* de care Italieni fuseseră scutiţi. Ca să se remedieze această deosebire, sub imperiu se crează un privilegiu, o ficţiune juridică, numită *jus italicum* [1]), care face solul subceptibil de o proprietate quiriteră.

Impărţirea provinciilor.

Ori-ce teritoriu cucerit de Romani se diviza în provinciĭ de către senat, printr'un act întitulat *sortitio provinciarum*. Inainte de Sulla provinciile se guvernau de un pretor, iar după el de consuli şi pretori eşiţi din funcţiune.

Senatul încă anterior primului triumvirat împarte provinciele în două, consulare şi pretoriane. Consulare erau cele mai supuse la rebeliuni sau mai amenintate de vecini.

In urma legilor *Sempronia de provinciis* şi *Pompeia* din anul 53 a. ch., s'a stabilit ca provinciile să fie guvernate de magistraţi cari aveau 5 ani de când îndepliniseră funcţiunile lor de consuli sau pretori. Prin acestea se înlăturară o mulţime de abusuri, cari se făceau în vederea cunoascerei persoanelor ce urmau a le conduce, administra şi exploata.

Adevărata divisiune provincială a statului Roman se face de împăratul Octavian August. El ţine seamă de romanizarea elementului autocton, şi

---

[1]). Despre acestea voi mai vorbi la Sarmizegethuza.

deci dă senatului pe cele liniştite şi sigure, oprind pe seama sa pe cele turburate.

Provinciile imperiale erau puse direct sub conducerea sa personală, care le conducea pe baza dreptului proconsular şi pretorian. Provinciile mari le încredinţează consulilor pe 10 ani, cele mai mici pretorilor pe 5 ani.

Se înfiinţează apoi două casierii ale statului, una *ærarium militare*, casa imperială, alimentată din venitul provinciilor imperiale şi *aerarium Saturni*, casa senatului, în care se vărsau veniturile provinciilor senatoriale. Proconsules consulari aveau dreptul la o gardă de 12 lictori, şi *propraetores* la 6 fasce.

Octavian August în urma învingerei lui Antonius în Egipt, divide imperiul ast-fel:

Provincii senatoriale. *Consulare* Asia şi Africa.

Pretoriane Baltica, Narbonensis, Sardinia şi Corsica, Sicilia, Illyricum (pînă la 11 a. ch.), Macedonia, Achaia, Creta şi Cyrene, Cyprus, Bythinia (pînă la 135 d. ch.).

Provincii imperiale. *Consulare.* Tarraconensis, Germania superior, Germania inferior, Britania, Pannonia, superior, Pannonia inferior, Mœsia superior, Mœsia inferior, Dalmaţia, Cappadocia şi Syria. La acestea de la Traian se adaogă şi Dacia şi Mesopotamia.

Pretoriane, Lusitania, Aquitania, Lugdunensis, Belgia, Galatia, Pamphylia şi Lycia, Cicilia, Arabia, Armenia, Assyria şi Numidia.

In afară de acestea sub imperiu mai aflăm şi provincii procuratoriene, cari se guvernau de un *curator* sau *procurator* numit de împărat şi în-

vestit cu putere consulară. Acestea sunt: Alpes maritimæ, Alpes Cottiæ, Alpes Penines, Rætia, Noricum, Thracia, Epirus, Mauretania, Tingitană, Mauretania Cæsariensis.

Aegyptus, Capadocia şi Judæa în loc de aceştia aveau un *praefectus* îndeplinind şi funcţiunile militare odată cu cele civile [1]).

[1]). *I. Marcquardt.* Manuel des antiquit. Rom. p. 495. V. IX.

ADMINISTRAȚIA PROVINCIEI DACIA TRAIANA

Guvernămîntul Daciei.

Poporul răsboinic al Dacilor plecînd din sînul fraților săi Traci, se așeză în stînga Dunărei peste poporul deplin stabilit al Agatirșilor. Noi cuceritori contopindu-se cu aceștia au dat nascere vigurosului popor Dac, în care elementul agricultor stabil își are obîrșia din Agatirși, iar elementul răsboinic în poporul Dac tracic și din Boi, popor așezat în nordul Daciei cu care se înfrățise în urma mai multor răsboaie.

Ptolemeu în tratatul său de geaografie, pe la 150 d. ch., enumăra în poporul Daciei 15 triburi și anume: Anarții, Tauriscii și Cistobocii, Prendavensii, Ratacensii și Caucoensii; Biefii, Buridensii, Cotensii, Albocensii, Potulatensii și Sensii; Saldensii, Ciagisii cu Piefigii. De sigur pe vremea sa aceste triburi nu vor mai fi existat în întregime, el însă luîndu-și materialul după Marinus din Tir, a trecut toate numele ce a aflat în tratatul de geografie al acestuia. Cu toate acestea se poate certifica existența triburilor Anarților, Cistobocilor,

Caucoensilor, Buridensilor şi Potulatensilor, încă pe timpul epocei romane[1]).

Bogăţia solului Daciei a permis vechilor ei locuitori a avea o viaţă orăşenească foarte desvoltată şi a se bucura de o organisaţie militară foarte bună, copiată după Romani, dar proprie spiritului poporului Dac.

Ptolemeu împarte oraşele Daciei în climate, de la vest spre est şi enumără 47 în partea răsăriteană şi 44 în cea apuseană.

Cercetînd numele acestor oraşe indicate, socotim de Dace numai următoarele:

Acidava, Acmonia, Akrobadara, Ampia, Amutrium, Arcidava, Arcina, Arutela, Agmonia, Azizis, Bersovia, Brucla, Buridava, Burticum, Capidava, Carsidava, Cedonie, Cernenum, Cersie, Comidava, Deusara, Dierna, Dinogetia, Docidava, Docirana, Drobeta, Druphegis, Gaga, Germisara, Imenmosum, Karsidava, Kartum, Kavieretium, Largiana, Lederata, Lizizis, Malva, Marcodava, Maselianis, Napoca, Neutidava, Paloda, Ptridava, Patruissa, Pelendava, Petovium, Petrodava, Piroboridava, Porolissum, Potaisse (?) Potula, Romidava, Rusidava, Ruconium, Sacidava, Sagadava, Samos, Sandava, Sarmizegethusa, Singidava, Sornum, Tamasidava, Tapae, Tiasson, Tibiseum, Triphulum, Utidava, Zargidava, Zermizirga (?), Zevgma (?), Ziridava, Zurobara, Zussidava.

Mare parte din aceste oraşe trebue să fi ajuns la o adevărată desvoltare, de oare-ce vedem pe

---

[1]). *Gr. Tocilescu.* Dacia înainte de Romani. p. 72–75.

Romani, că întrebuinţează la cucerirea lor maşinării de răsboi. Unele trebue să fi fost fortificate după sistemul Dac, cu buşteni puşi crucişi unul peste altul, sau cu zid de la bază, iar partea de sus tot cu lemn.

Unele din aceste oraşe îndată după cuceriri sunt desfiinţate punînduli-se nume romane celor ce voiau a le menţine.

In multe casuri însă adăogau la numele dac pe cel roman, cu rangul ce-l obţinuse de la cuceritor.

După ce Traian cuceresce Dacia, peste vechiĭ locuitori supuşi, a adus colonişti *ex toto orbe romano,* transformând noua cucerită într'o provincie imperială de rang consular. Aceasta a făcut-o avînd în vedere turburările ce urmau să vină de la triburile Dace independente din nord şi de la alte popoare vecine.

Setea de cucerire a poporului Roman se potolise odată cu moartea lui Decebal, dar odată cu aceasta se născea şi întrebarea, ce foloase puteau aduce statului achiziţiunea Daciei, mai ales că de pe acea vreme popoarele năvălitoare începuseră a fierbe la fruntariele imperiului. Traian îşi dă foarte bine seamă că cucerirea sa e o greşeală politică şi vrea să o remedieze prin îndeşirea populaţiei cu Romani, prin aducerea de elemente militare, legiuni cohorte, şi ale, prin ridicări de valuri în părţile expuse, prin ridicarea provinciei la rang consular.

Guvernămîntul Daciei este încredinţat unui *legatus Augusti pro praetore.* Probă despre aceasta

avem o diplomă militară din anul 110 d. ch. de la Traian, în care vedem menționîndu-se 2 escadroane de cavalerie (alæ) şi 10 cohorte de pedestaşi staționînd în Dacia sub *Terentius Scaurianus*[1]. Acest Scaurianus este primul guvernator al Daciei.

D-l Al. Xenopol în istoria Romanilor[2], susţine că Dacia a fost împărţită în două chiar de către cuceritorul ei. Părerea aceasta este de înlăturat de oare-ce chiar sub Adrian ea a continuat a fi ne divizată. Ca probă avem o inscripţie din anul 126 sau 127, poate ceva mai 'nainte de consulatul lui 127, în care aflăm menţiunea: *Sextus Julius Severus legatus pro pretore imperatori Hadriani Augusti, provinciae Daciae*[3].

Divisiunea Daciei nu putea să se facă de cît din motive greu simţite. Aşa pe timpul lui Adrian, populaţia ei crescînd foarte mult, veniturile provinciei se încasau cu multă greutate şi supravegherea de o singură persoană era foarte greu. De aceia acest împărat măresce numărul funcţionarilor administrativi, iar în ce privesce impositele divide Dacia în două, punînd în capul fie-căreia cîte un procurator pendinte însă de legatul imperial.

Deci Dacia fu împărţită în două, Dacia inferioară şi superioară. Avem ca probă inscripţia din C. I. L. III. p. 876.

Imperator Caesar divi Traiani filins, divi Nervae nepos Traianus Hadrianus Augustus, pontifex maximus, tribunicia potestate XIII, con-

---

1). Henzen No. 5443. C. I. L. III. p. 868.
2). Vol. I. p. 206.
3). C. I. L. No. 2830. V. III.

sul III pater patriæ — equitibus et peditibus qui militaverunt in ala et vexilatione equitum Illyricorum et cohortibus III, quæ appelant I Hispanorum et Hispanorum veteranorum, et II Flavia Numidarum et Flavia Bessorum et III Gallorum **et sunt in Dacia inferiore sub Plantio Caesiano** *quin et vicenis pluribusque stipendiis emeritis dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterique eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent cum est civitas iis.... data.*

O altă inscripţiune [1]) ne menţionează Dacia superioară, ast-fel o parte din ea zice:

. . . .

VALERIA DIONYSIA
DOMO. SA. DA. S.

Valeria Dionysia, domo Sarmisegethusa Daciæ Superioris.

Dacia fiind o provincie de fruntarie se guverna de un legat de rang consular [2]). In inscripţiuni purtau numele de *legati Augusti proprætore, vir consularis*. Puşi de împăraţi în funcţiune, steteau în acest post cît voia suveranul, se bucurau însă de *jus gladii* şi aveau cinci fasce, de unde şi numele de *quinque-fascales*. De ordinar steteau în funcţiune 3 sau 5 ani.

Impăratul avînd dreptul de a numi pe guvernatori, a început a numi şi pe bărbaţi meritoşi cari încă nu îndeplinise funcţiunea de consuli.

---

[1]). C. I. L. III. N. 4501.
[2]). *Gr. Tocilescu*. Ist. Românilor ultima ediţie.

Avem şi 'n Dacia un cas, certificat de următoarea diplomă, care ne menţionează pe M. Statius [1]). Priscus [2]) ca legat August a celor două Dacii.

Imperator Cæsar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius equitibus et peditibus qui militaverunt in alis III quæ appellabantur I Hispanorum Campagonum, et cohortibus X Vindelicorum, I Flavia Comagenorum. I Augusta et in peditibus singularibus Britanicis et sunt in Dacia sub Statio Prisco XXV pluribusve stipendüs emeritis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, civitatem romanam qui erum non haberent dedit et connubium cum uxoribus quas tune habuissent, cum est civitas eis data aut cum is qnas pastea duxissent duntaxat singulis.

Această diplomă este din anul 157, cu doi ani înainte de a fi Priscus ales consul, pentru că în anul 158, poartă numele de consul designatus [3]).

S'a imputat împăratului Adrian dorinţa, pornită de gelozie către Traian, de a părăsi printre alte provincii ale imperiului şi Dacia. La aceasta nu invidia l-a îndemnat, ci după cum atestă D-l Gr. Tocilescu (în Monum. Epigr. şi sculpturale ale muzeului naţional, p. 155. sg. Rev. Tin. Rom.), recunoaşterea dreaptă a unei necesităţi.

Incă împăratul Traian nu închisese ochii şi noua sa cucerită, Dacia, în 11 August 117 fu invadată de Iazygii Metanaşti, cari încă de la 108 fuse bătuţi de Adrian, care era guvernator al Panoniei inferioare. Adrian în Octombrie acelaşi an vine din Asia şi trece Dunărea pe la T. Severin, bate pe Iazygi şi pe Rosaloni îi împacă cu promisiuni

[1]). Idem un monument epigrafic găsit la Igliţa, în Rev. Tinerimea Rom. 1898. Vol. I.
[2]). C. I. L. III. 2. Privelegia militum No. XL.
[3]). C. I. L. III. No. 1061.

bănești. Resboiul cu Iazygi e terminat prin Q. Marcius Turbo, guvernatorul Daciei și Panoniei.

In urma acestor resboaie, se pare că teritoriul Daciei se restrînge și se divide în două, după cum deja am spus.

Prima, adică Dacia inferioară, cuprindea cele 5 județe ale Olteniei și din Muntenia județele: Argeși, Muscel, Olt și Teleorman.

A doua, Dacia superioară, cuprindea Banatul Temișanei și Crișanei, și Transilvania cu o parte din nordul ei.

Asupra motivelor diviziunei și sistemului de apărare vom reveni la finele acestui uvragiu.

Inscripțiunile aflate pe pămîntul Daciei ne presintă numele mai multor legați ai ei. Așa avem un altar înălțat în onoarea zeilor și divinităților apelor, de 5 soli trimiși din provincie la Roma să felicite pe Severianus fostul lor guvernator, cu ocazia alegerei la consulat în anul 150, deci în anul următor eșirei sale din funcțiunea din Dacia [1]).

DIS. ET. NVMINIB
AQYARRVM
VLP. SECVNDINVS
MARIVS. VALENS
POMPONIVS. HAENVS
IVL. CARVS. VAL. VALENS
LEGATI. ROMAM. AD
CONSVLATVM. SEVE
RIANI. C. V. MISSI. ICOLV
MES. REVERSI. EX. VOTO. P.

Dis et Numinibus aquarum. Ulpius Secundinus, Mariu Valens. Pomponius Hæmus, Iulius

[1]). C. I. L. III. No. 248.

Carus, Valerius Valens, legati Romam ad consulatum Severiani, clarissimi viri, incolumes reversi, ex voto possuerunt.

Divisiunea Daciei [1]) în două s'a menţinut pînă în anul 169. Inscripţiunile aflate şi publicate pînă acum se unesc a confirma aceasta. De la această dată, provincia e împărţită în trei şi aflăm inscripţiuni cu numele fie-căreia.

In ruinele unei cetăţi din Thesalonic [2]) s'a găsit următoarea inscripţiune: .

B F

M. AVREL CASSI
ANVM. V. E. PRAE
SIDEM. PROVI. DACI.
MALVENSIS. PATR.
KARISSIMVM.
M. AVRELI. PHI
LIPPVS. ET. CASSI
ANVS. TRIB. COHOR
TEM. BRYTTONVM

Bonum factum. Marcum Aurelium Cassianum virum egregium praesidem provinciœ Daciœ Malvensis patrem Carissimum. M. Aureli. Philippus et Casianus tribunus cohortis I Flaviœ miliaria? Britonum Malvensis.

Această inscripţie ne arată pe M. Aur. Cassianus, din ordinul equestru, ca *presidem* al Daciei Malvensis, alături cu fiĭ săi M. Aur. Cassianus şi Philippus, tribuni ai cohortei I-a Flavia, cari făcea parte din armata teritorială a provinciei.

1). *Gr. Tocilescu.* Monumentele epigrafice şi sculpturale. Revista T. R. II 1899 pag. 159.
2). Idem Neue Inscripften aus Romänien. VI.

O altă inscripţie [1]) ne arată şi mai evident divisiunea Daciei în. trei.

M. C L. T I. F I L I O. Q V I R I N
F R O N T O N I. C O S. L E G. A V G
PR. PR. TRIVM. DAC. ET. MOES. SVP

C O M I T I. D I V I. V E R I. A V G. D O N A T
DONIS. MILIT. BELLO. ARMEN. ET. PARTH. AB
IMP. ANTONINI. AVG. ET. A. DIVO. VERO. AVGVST.
C O R O N. I T E M. V A L A R. I T E M. C L A S S I C
ITEM. AVREA. ITEM. HAST. PVRIS IIII ITEM VEXILII
CVRATOR. OPER. LOCORVNQ. PVBLIC. LEG. LEG. I. MIN.
LEG. LEG. IX. CL PRAETORI. AEDILI. CVRVLI. AB. ACTIS
SENATVS QAESTORI. VRBANO. DECEM. VIRO.
S T L I T I B V S. I V D I C A N D I S

C O L. V L P. T R A I A N. A V G. D A C.
S A R M I Z. .P A T R O N O
F O R T I S S I N D V C I. A M P L I S S I M
P R A E S I D I

Marco Claudio Tiberio filio, Quirtna, Frontoni consuli legati Augusti proprœtore trium Daciarum et Moesiae Superioris, comiti divi Veri Augusti, donato donis militaribus bello Armenico et Parthico ab Imperatore Antonino Augusto et Divo Vero Augusto, corona murali, item valario, item classica, item aurea, item hastis juris IV, item vexillis; curatori operum locorumque publicorum legato legionis I Minervæ, legato legionis XI Clandiae; praetori, aedili curuli; ab actis senatus: quaestori urbano, decemviro stlitibus iudicandis, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethuza, patrono fortissimo duci amplissimo prœsidi.

[1]). C. I. L. No. 1457. p. 236.

Această inscripţiune, luată în consideraţie cu alte două aflate, una la Sarmizegethuza şi alta la Roma, ne dau întreaga carieră străbătută de M. Claudius Fronto. Prin intermediul acestor trei inscripţiuni putem stabili că înaintea lui Fronto avem ca guvernator al Daciei pe *Sextul Calpuruius Agricola* [1]) în anul 169 sau 170, pe cînd acela, a avut guvernămîntul Mœsiei Superioare, pînă la 15 Ianuarie 169. Tot în acelaşi timp, poate din motive de îmbolnăvire a guvernatorului Daciei, și spre o mai bună apărare a provincielor, Fronto e făcut pentru prima oară legat al Daciei fără a părăsi Mœsia. El poartă titlul de *legatus aug. pr. pr. Mœsiae Super. simul Daciæ Apulensis et Porolisensis*. In acest timp trăia Lucius Verus, imediat însă după moartea lui, deci după 15 Ianuarie 169 e numit ca *legatus aug. pr. pr. provinciæ Mœsiae Super. simul leg. aug. pr. pr. provinciarum trium Daciarum*.

Din acestea deducem că Dacia a continuat a fi divizată în două pînă la anul 169, cînd prin numirea lui Fronto în a doua legaţiune, ne apare pentru prima dată titlul de *trium Daciarum* [2]).

Motivul care l-a îndemnat pe Marcus Aurelius să dividă provincia în trei, se pare că era, pe de o parte îndeșirea populaţiei și imposibilitatea strîngerei impositelor; iar pe de alta credem spre uşu-

[1]). *Gr. Tocilescu* Un monument epigrafic găsit în Igliţa. Revista Tin. Rom. vol. I. pag. 198.

[2]). Idem pag. 215 şi C. I. L. III 1454 din anul 241, idem No. 1415, 1174 şi 6575. *Borghesi*. Oeuvr. compl. 8484. Medaliele lui Traian Decius. Restitutor Daciarum (C. I. L. III. 1176. *Gr. Tocilescu*. Rev. p. arceologic, ist. şi filologie vol. V. pag. 75).

rarea apărărei. Cu această diviziune s'au sporit şi trupele, iar guvernatorul e de rang consular, ajutat de trei procuratores.

Reşedinţa guvernatorului era în Sarmizegethuza, iar cele trei Dacii erau:

Dacia Apulensis cu capitala Apulum (Alba-Julia).
Dacia Porolisensis „ Porolissum (Moigond),
Dacia Malvensis „ Malva (Celei).

In fie-care din aceste capitale se afla un procurator împărătesc, despre care voi vorbi mai jos.

Dar numirea unui legat consular în Dacia a fost un motiv politic.

Dacia fiind o provincie de hotar, vecină cu părţile cutreerate de cetele Quazilor şi Marcomanilor, în interiorul ei avînd o populaţie aborigiană în legătură cu Daci liberi din nordul Maramureşului, în interior expusă unei revolte; nu putea fi administrată şi ţinută în supunere de cît printr'o armată mai numeroasă şi sub conducerea unui guvernator-comandant de rang consular. Ca o probă despre aceasta avem şi inscripţia de mai jos, în care guvernatorul poartă pe lîngă titlu de consular şi cel de *dux*, titlu care se dedea cînd se încredinţa conducerea supremă a armatei ţinută gata spre începerea operaţiunilor de răsboiul ce ameninţa.

SEX. CORNELIO. SEX. F,
FAL. CLEMENTI. COS.
ET. DVCI. TRIVM. DA.
CIARVM
VIDIVS. VALENS
XIII. GEM.

Sexto Cornelio, Sexti filio Falerna tribu, Clementi consularî et duci trium Daciarum. Cervidius Valens centurio legionis XIII-ae Geminæ.

Cercetînd inscripţiunile publicate pînă acum, am întocmit o lislă de toţi guvernatori Daciei menţionaţi pe ele, cum şi *prœsides* sau *vice-prœsides,* locuţiitori guvernatorilor, în cazul de absenţa acestora.

1. **Terentius Scaurianus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 111. sub Traian, C. I. L. III. fila 723.
2. **Quintus Calpurnius Rufus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 112. Borghesi. vol. VIII.
3. **Terentius Gentianus,** leg. Aug. Hadriani, din anul 119. Borghesi. vol. VIII.
4. **Quintus Alburnius Caedicianus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 123. C. I. L. III. 1089. idem Marini. Fraţi Arvali. p. 609.
5. **Sextus Julius Severus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 126. Henzen No. 2830.
6. **Plautius Caesianus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 120. C. I. L. III. No. 876. Borghesi. vol. VIII. Rènier. Dipl. milit. p. 40.
7. **Gneius Papirius Aelianus,** leg. Aug. prf pr. din anul 133.
8. **Junius Bassus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 135. C. I. L. III. 1078. Borghesi VIII.
9. **Caius Curtius Trogus sau Proculus,** leg. Aug. pr. pr. Antonini Pii, din anul 137. C. I. L. III. 1458. Gruterius şi Borghesi vol. VIII. Gruterius şi Borghesi citesc Trogus, iar Marcquardt şi Mommsen Proculus.
10. . . . . **Macrinius** leg. Aug. pr. pr. din anul 144. Rènier. Dipl. milit. p. 42.
11. **Marcus Sedatius Severiauus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 153. C. I. L. III. p. 248. Borghesi. vol. VIII.
12. **Marcus Statius Priscus,** leg. Aug. pr. pr. consul designatus, din anul 158 şi 159. C. I. L. III. 1299, 940, 1416, 1061, 7892 şi Hentzen 5480. Tocilescu. Un monum. găsit la Igliţa. Rev. T. R. noua serie vol. I. p. 215 sq

13. **Publius Furius Saturninus,** leg. Aug. pr. pr. consul desig., în anul 161. Maffei. Mus. Veron. p. 249. Gruterius p. 416. C. I. L. III. 1171, 1177, 1460, 1412. 1460, 7902.
14. **Suxtus Calpurnius Agricola,** leg. Aug. pr. pr. anul 169. C. I. L. VII 758 sub M. Aurelius şi L. Verus.
15. **Marcus Claudius Fronto,** leg. Aug. pr. pr. Mœsiæ superioris simul Daciæ Apulensis et Porolisensis. anul 169 şi 170. s. c.
16. **Marcus Claudius Fronto,** leg. Aug. pr pr. provinciæ Mœsiæ superioris simul leg. Aug. pr. pr. provinciarum trium Daciarum. După moartea lui L. Verus, după 15 Ianuar 169. C. I. L. VI. 1377. Henzen 5478. C. I. L. III 1457. Borghesi. Oeuvr. compl. IV. 263. Mommsen. Röm. Staadsrecht. II. 522 sq.
17. **Sextus Cornelius Clemens,** consularis et dux trium Daciarum, ani 170 175. C. I. L. VIII. 9365.
18. **Publius Helvius Pertinax,** leg. Aug. din anul 171. Capitolinus. In Pertinacem. c. II. Borghesi VIII.
19. . . . . **Sabinianus** din anul 180. Dion. Cas. LXXII. Cap. III. şi Borghesi VIII.
20. . . . . **Vespronius Candidus,** cos. leg. Aug. pr. pr. din anul 184. C. I. L. III. 1093.
21. **Publius Manlius Fuscus,** leg. Aug. Comodi, din anul 191. C I. L. III. 1172.
22. **Caius Julius Maximus,** leg. Aug. pr. pr. din anul 195. C. I. L. III. 1345.
23. **Caius Jullius Gallus,** leg. Aug. pr. pr. imp. Severi, din anul 198 Borghesi. VIII.
24. **? . . . Maevius Sura,** din anul 205. C. I. L. III No. 13801, 1372, 7647, 7741.
25. **L. Marius Perpetus,** Cos. III Daciarum, leg Aug. prov. Mœsiæ super. C. I. L. III. 1393, 876, din anul 210, ultimul cu reşed. la Apulum. 1178.
26. **Lucius Octavius Juliauus,** Cos. trium Daciarum, din anul 210, C. I. L. III. No. 876, 1393.
27. **C. Julius Castinus,** din anul 216. Dion. Casius CLXXIII şi CXIII idem 7813. C. I. L. III. 7638.

28. **Marcus . . . . Agrippa,** din anul 217. Borghesi VIII.
29. **Iasidus Domitianus,** din anul 221. Bullet. dell'Instis. p. 188.
30. **Decimus Simonius Proculus Julianus,** praes. Daciarum trium, din anul 237. C. I. L. III. 1578.
31. **Herennius Gemellinus,** agente vice-presid. trium Dac. ani 209 211. C. I. L. III. No. 1080, pag. 1424.
32. **Lucius Aemilius Fabianus,** leg Aug. prov. Daciæ, poate din 201 vezi Borghesi VIII, poate acelaşi cu L. Annius Fabianus din C. I. L. III. No. 7972.
33. **P. Calpurnius Proculus,** leg. Aug. pr. pr. C. I. L. III. 1007. sub Sept. Severus.
34. **C. Marius Drusus,** leg. pr. pr. *Zamosius*, Analecti. c. VI. Apud Framcke. o. c.
35. **Lucius Amelius Carus,** leg. Aug. pr. pr. trium Daciarum C. I. L. III. 1153. sub Severus şi Caracalla şi No. 1415, 7771.
36. **Gneius Papirius Aelianus,** leg. Aug. pp. Zamos. Analects. Apud. Francke.
37. **Lucius Pomponius Liberalis,** Cos. Dac. III. sub Severus şi Caracalla. C. I. L. III. 1174. Indices pag. 1128, 1160, 1172, din anul 198 211.
38. **Lucius Calpurnius Proculus,** leg. Aug. pr. pr. C. I. Graec. 4011.
39. **Caius Pescenius Niger,** sub Commodus. Borghesi, VIII.
40. **Marcus Valerius Maximianus,** C. I. L. III. 1122. Rènier 1305, 1718.
41. **Titus Julius Novianus,** C. I. L. III. 1105.
42. **Caius Rutilius Cocles,** leg. imp. Cæs. Mar. Aur. Aug. provinciæ Daciæ. Gruterius 465. Borghesi şi VIII.
43. **L. Annius Fabianus,** C. I. L. III. 1456...?
44. **Tiberius Julius Flaccus,** Borghesi VIII.
45. **Q. Axius Aelianus,** bis vice-præsides. C. I. L. III. 1456.
46. **. . . Ulpius . . . .** C. I. L. III. 6054.
47. **Q. Marcius Turbo** [1]), leg. Aug. al Daciei şi Pomoniei în 117 şi 118. C. I. L. III. 1460.

---

[1]). *Spartianus.* Vita Hadriani. 7. Marcium Turbonem post Mauretaniam præfecturæ infulis ornatum Pannoniæ Daciacque ad tempus præfect . . . Dacia Turboni credida, titulo Aegyptiacae præfecturæ, qua plus auctoritatis haberet. ornata . . *Tocilescu.* Rev. Tin. Rom. vol. II. S. N. pag. 157 şi 161.

48. **C. Avidius Nigrinus,** leg. Aug. C. I. L. III. 7904
49. ? **Caerelius Sabinus,** leg. pr. pr. Borghesi şi C. I. L. III. 1092.
50. **P. Septimius Geta,** leg. Aug. pr. pr. III. Daciarum. C. I. L. III. 7794, fratele lui Severus.
51 **C. Papirius Aelianus,** leg. Daciæe. 1446. C. I. L. III.

Diviziunea celor trei Dacii era făcută numai sub raportul administrativ, militar şi financiar, iar nu şi sub raportul politic, în care era numai sub un singur şef şi fără separaţiuni. In Porolissum era sediul de competinţă al legatului legiunei a V-a Macedonică, care avea lagărul permanent la Potaissa; la Apulum era legatul legiunei a XIII-a gemina, iar Dacia Malvensis era pusă sub comanda militară a procuratorului Daciei Malvensis. Procuratori erau şi în Apulum şi Poralissum, cel de la Malvu însă avea şi puteri militare atît asupra armatei din Drobeta, cît şi asupra alelor, cohortelor şi miliţielor provinciale. Din aceste excepţiuni se pare şi faptul că adesea ori procuratorul Malvei era şi loco-ţiitor al guvernatorului din Sarmizegethuza, eră præses sau vice-præses.

Legaţiunea guvernatorilor în provincii era de trei sau cinci ani.

ORGANIZAŢIA FINANCIARA A DACIEI

După cum am văzut mai sus provincia Dacia s'a împărţit în două sub domnia împăratului Aelius Adrianus. Această diviziune fu făcută mai mult din motive financiare. In capul fie-cărei părţi se afla un *procurator*. Aşa inscripţiunea No. 8660 din C. I. L. aflăm pe: *T. Desticus Severus, procurator Augusti provinciae Daciae superioris.*

Cu începerea anului 168 d. ch. Dacia fu divizată în trei părţi tot din acelaşi motiv. Marcu Aureliu voia ca pe lîngă strîngerea impositelor, teritoriul să fie şi mai bine supravegheat, în care scop aduse mai multe ale şi cohorte, dînd procuratorilor Malvenşi şi Porolisseni şi putere militară, mai ales că provinciile lor erau la fruntarii. Mai tîrziu se aduse în Porolissum legiunea V-a Macedonică, în Apulum legiunea XIII gemina şi T. Severinului legiunea VII-a.

Procuratori sau administratori financiari se recrutau dintre equestri, din oameni oneşti şi de încredere. La început ei nu avea atribuţiuni judiciare, dar mai pe urmă de la Claudius au primit

şi însărcinarea de a se pronunţa în procesele fiscale, iar dreptul de apel e menţinut tot de împăraţi.

Sub republică procuratori vărsau sumele încasate în *Aerarium sanctius;* iar după ce senatul şi împăratul şi-au împărţit provinciile, atunci veniturile provinciilor imperiale merg în casa generală a statului şi a celor senatoriale la *Aerarium Saturni.*

Octavian August înfiinţă o casă a oastei, *ærarium militare* din care să se plătească armatele permanente. Această instituţie se hrănea la început din impositele *centessima rerum venalium şi vicessima hereditatium.*

Procuratori aveau îndatorirea să înlocuiască pe legati Augusti în cas de concediu, deces, dimisionare sau revocare şi luau numele de *vicepræsidis* sau *procurator et præses,* ori simplu *præses.* Pe timpul lui Adrian au titlul de *procurator a rationibus,* iar sub M. Aurelius pe cel de *procurator summarum rationum.*

In cele trei Dacii, aflăm dar cîte un procurator. Ast-fel inscripţia de mai jos ne arată pe un procurator al Daciei Apulenssis după ce îndeplinise această sarcină în Dacia Porolissensis [1]).

V L P I O
P R O C. A V G.
D A C. A P V L. A. V. P. I.
PROC. PROV. POROL. SVB.
PRAEF. ANNON. SACRAE
VRBIS. PRAEP. LEG. XIII. GEM.

Ulpio proc(uratori) Aug(usti) prov(inciae) Dac (iae) Apul(ensis) a(genti) v(ice)-p(raesidis) item

[1]). C. I. L. III. 6054.

proc(uratori) prov(inciae) Porol(issensis) sub praef(ecto) annon(ae) sacrae urbis, pracposito leg(oni) VII geminae etc.

Acest Ulpius era deci locțiitorul legatulul August, în calitate de *agens vice-præsidii.* Henzen și Borghezi, avînd în vedere minele de aur susțin că cea de a treia provincie e Auraria.

D-l Gr. Tocilescu, savantul nostru arheolog a dovedit că nu poate fi vorba de Auraria ci Malvensis, părerea confirmată de Mordtmann prin inscripția de la Thesalonie, în care am văzut pe procuratorul Daciei Malvensis ca *præses* al întregei provincii.

Cercetînd inscripțiunile aflate, în Dacia, am aflat următori procuratori:

1. **Ulpius,** proc. Aug. prov. Daciae Apulensis, agehti vice-praesidis item proc. prov. Porolissensis. (C. I. L. III. No. 6054.
2. **Tib. Claudius Quintilianus,** prog. Aug. sub. Adrian C. I. L. III 836.
3. **Q. Axius Aelianus,** proc. prov. Apul. bis vics-praesidis. (C. I. L. III. 1456.
4. **C. Aur Atilianus,** proc. Aug. în Apulum. C. I. L. III. No. 853.
5. **Herenius Gemelinus,** proc. (C. I. L. III. 1625), pag. 1080. Mom.
6. **. . . Valerius Catulinus,** proc. Aug. C. I. L. III. 857.
7. **Publius Comminius Clemens,** proc. Dac. Apul. (Bullet. del'Inst. an. 1874, 33).
8. **. . . C. Publicius Antoninus,** proc. Aug, C. I. L. III. 856.
9. **M. Aurelius Casianus,** proc. Malvensis. (Inschr. aus Rumänen. VI. Arch. epigraph. Milth. XVII. 117).
10. **Publius Sept. Aelius Lycinus,** proc. Aug. n. n. prov. Syriae Palestinæ, proc. hidiologi prov. Daciae Porol. proc. XX-a hereditat. Galliarum Narb et Aquit. (C. I. L. III. 6054 sub Caracala și Geta 211 212).
11. **M. Macrinus Avitus,** proc. prov. Malv. C. I. L. VI. 1449 și Borghezi, 21 III 481. op.

12. **Aelius Constantinus,** proc, prov. Porolissensis. C. I. L. III 865.
13. **Q. Decius Vindex,** proc. C. I. L. III 1404.
14. **Julius Pacatianus,** proc. Dac. Poroliss. C. I. L. III 865.
15. **M. Lucius Felix,** proc. C. I. L. III. 1437.
16. **T. Claudius Vindex,** proc. Aug. Daciae Malvensis. (Neue Inscr. Rum. V.
17. **T. Desticus Severus,** proc. Daciae superioris. (C. I. L. III. 8660).
18. **T. C. . . . . ?** proc. Aug. (C. I. L. III. 12.601).
19. **Claudius Xenophontis,** proc. Aug. (C. I. L. III 8042). Tocilescu Rev. Arch, vol. II. p. 272., Rev. T. R. 257. S. N. vol. II.

In afară de aceştia mai aflăm un *procurator a caducis,* însărcinat cu strîngerea averilor fără stăpîn.

De la August, procuratorii încetează a mai primi prestaţiuni în natură în loc de renumeraţiune, ci sunt trecuţi în buget cu sume anuale, luîndu-şi numele după salariul primit, bunioară *sexagenarii, centenarii,* ducentenarii şi trecentenarii.

Ei erau ajutaţi în perceperea impositelor, de un aparat de funcţionari inferiori ca: *librarii a rationibus ab instrumentis censualibus, librarius a rationibus* sau *ajutor officii cornicularioruni.* (C. I. L. III. 1460. 1470.

Impositele indirecte ale Daciei.

Dacia fiind una din provinciile cele mai bogate ale imperiului, odată cu alipirea sa la statul Roman s'a necesitat şi o organisaţie vamală. Pentru a ne putea mai bine da seama de impositele indirecte ale ei, să aruncăm o scurtă privire asupra sistemului de organizare şi percepere al acestor imposite.

Portorium sau dreptul de trecere se cunoscea

la popoarele italice încă din timpul regalităței. Romani au înființat prima vamă în portul Ostia.

Cu extinderea statului Roman, portorium se transformă într'un imposit de circulațiune, care trebuia să-l dea comerciantul ori de cîte ori trecea peste o fruntarie a vre-unei circumscripțiuni [1]. Mai tîrziu se plătea și la trecerea podurilor, rîurilor, drumurilor și barierelor orașelor.

Vama care se plătea pe uscat se numea *portorium terestrum*, iar cea de pe apă *portorium maritimum*. Intr'un înțeles mai larg vama corespundea cu axizul, bărieritul și jugăritul din zilele noastre. Era însă o deosebire colosală în scopul acestei instituțiuni la Romani și la noi. De portorium nu se alipea și ideia de economie și protecțiune națională. Spiritul de industrie și concurență nu intra în vederile Romanilor.

Comerțul la Romani era privit ca ceva degradator. Deci cine era să-l facă? Cine era să desvolte industriile? Sclavul și libertul, cari erau puși la munca agricolă și casnică a patronului? Și apoi cum se putea vorbi de o încurajare a industriei, cînd vama era percepută de 3 sau 5 ori pînă ce marfa să ajungă la destinațiune, și cînd pe lîngă ea se mai adăogau și sfănțuelile des repetite ale funcționarilor abusivi.

Portoriul înființat de regi, e desființat de senat în timpul resboiului cu Porsena. La 179 fu reînființat de C. Grachus, iar în anul 60 a. ch. pretorul Q. Cæcilius Metellus Nepos, le sterge din toată Italia și le menține numai în provincii; în urmă

[1]. *R. Cagnat.* Les impots indirects chez les Romains p. 37 și 61.

Caius Julius Cesar abrogă legea lui Metellus şi 'l reînfiinţează şi în Italia.

Adevăratul organizator al portoriului este împăratul Octavian August. El împărţi tot statul în 10 circumscripţiuni vamale şi anume:

1). Asia. 2). Bithynia, Ponthus şi Paflagonia. 3). Illyricum (cu Dacia mai tîrziu). 4). Egyptul. 5). Africa. 6). Sicilia. 7). Italia. 8). Provinciile Spaniole. 9). Britania. 10). Gallia.

Divisiunea aceasta era făcută şi 'n scopul politic, spre a putea mai bine controla pe spioni inamicilor. Caligula pentru a înmulţi veniturile statului sporesce foarte mult taxele de trecere, iar Neron în urma insistenţei senatului le dete o organisaţie administrativă, care fu menţinută şi de urmaşi săi. Taxele de vămuire însă au rămas urcate la *octava,* la plata către stat a optimei părţi din valoarea mărfei importate,

Portoriele în primele timpuri se arendau de senat prin *censores,* iar beneficiul realisat se vărsa în o casă a statului numită *saturni et opis,* condusă de *quæstores urbani.* Ele se luau în arendă de clasa equestrilor, cari prin asemenea speculaţiuni deveni foarte bogată şi cu timpul contrabalansa influenţa clasei senatorilor.

Arendarea circonscripţiilor sub imperiu se făcea prin licitaţie publică, căutîndu-se tot-deauna a se ridica preţurile prin concurenţă. Licitaţia se făcea în felul următor:

Se întocmea o listă de toate obiectele supuse portoriului şi taxele ce urmau a se percepe. La termenul stabilit, concurenţii se presentau, şi circonscripţia se dădea celui ce dădea un preţ mai

bun. După ce censorul se încredința de capacitatea, cinstea și averea celui ce o obținuse, urma apoi să se facă un contract aplicabil tot-deauna la 15 Martie al anului ce urma.

T. Mommsen și R. Cagnat spun că contractul era făcut pe un lustru, care ținea în teorie 5 ani, iar în practică numai 4. Contractul se putea prelungi încă pe un lustru.

Pentru că provinciile nu s'au arendat nici odată aparte, ci cu circunscripția întreagă, cel care o lua trebuia să fie bogat. De obicei însă se adunau mai mulți ecveștri, depuneau capitaluri și se constituiau într'o *societas publicanorum vel vectigalium*, iar membri ei se numeau *condoctores portorii*.

In capul societății era un *manceps*, un fel de garant, care făcea contractul cu reprezentanții statului. Averea sa garantă se numea prædia. Contractul odată legalizat nu se mai putea rezilia fără aprobarea senatului.

Societari trebuiau să depună în casa societății o sumă oare-care bucurîndu-se de venit și de pierderi în proporțiune cu suma depusă.

Indată ce arendarea era efectuată, societatea proceda la exploatarea circumscripției în modul următor. La Roma se înființa un birou central condus de un funcționar superior numit *magister societatis*, cu atribuțiunea de a întreține comptabilitate, corespondență și actele financiare legale. El avea și însărcinarea conducerei proceselor dintre stat, particulari și societate.

In fie-care provincie se afla un representant al asociațiunei numit *pro-magister*, avînd sub ordinele lui o mulțime de funcționari inferiori, bunioară:

Tabularii, liberţi ai asociaţilor, purtători ai corespondenţei dintre promagistri, un fel de curieri poştali, cari puteau fi puşi şi la disposiţia guvernatorilor provinciei pentru scrisorile politice ori administrative.

Portitores, agenţi vamali sclavi şi liberţi, percepători ai taxelor de la neguţători şi conducători ai biurourilor vamale. Aceştia se numeau *decumanii* cînd percepeau 10% şi *aratores,* cînd o luau prin aproximaţie.

Vilici, tot agenţi vamali, recrutaţi dintre sclavi.

Din partea statului, pentru a se putea exercita un control, se institue secţiuni sub conducerea unui procurator circumscripţional, care era şi el ajutat de alţi slujbaşi mai mici, spre exemplu:

a). *Praepositus* [1]) libert gratiat de împărat pus în fie-care birou vamal, ca controlor.

b). *Tabularii* în număr de doi pe lîngă fie-care præpositus, mici contabili.

c). *Vilici* în număr de 4 de fie-care birou.

Procuratori circumscripţionali aveau un şef mai mare la Roma, un fel de „Director General“ cu titlu de *Procurator portorii,* care avea menirea să conducă birourile centrale, ce aveau şefiĭ lor respectivi.

Circonscripţia Illyricum era cea mai mare. Ea coprindea Panonia superioară, Panonia inferioară, Dalmaţia cu Illyricum, Mœsia inferioară, Mœsia superioară, Rætia, Noricum şi Dacia. Aceasta din urmă fu încorporată la Illyric chiar din anul 107 d. Ch.

Dacia fiind o provincie de fruntarie, bogată în

[1]). Mommsen C. I. L. III. 3327 şi vol. V. 5090. 7643.

minerale şi materiĭ brute, conform sistemului vamal a primit şi ea o atare organisaţie. Inscripţiunile aflate, în număr de 5, ne permit a vedea care erau staţiunile vamale ce importau sau exportau mărfurile destinate provinciei lui Traian. Cea mai importantă din ele este următoarea: [1]).

IVL. CAPITONI. C. P. P. ILLYRIC
eT. R. T. OMNIB HONORIB. AB. ORD
mun FL. SIRMIATIVM. HONORATO. ET
sen TENTIAE. DICVNDAE. ITEM. SACERDOTALIB
AB. ORDINÆ. COL. VLP. ŒSC. ET STATVAM ÆRE. CO
DECRETIS IAM PRIDEM. AB EODEM. ORDINE
ORNAMENTIS IIVIRARAL. ITEM DECVRIONA
LIB. ORNAMENTIS HONORATO. AB ORDINIB
COLONIAR. VLPIAE. POETOVIONENSIS
EX. PANONIA SVPERIORE. TRAIANAE. SARMI
ZEGETHVSENSIVM EX DACIA SVPERIORE
ITEM IIVIRALIB. AB ORDINE. MVNICIPI
ROMVLENSIVM. BVLEVTAE CIVITATIS
PONTICÆ TOMITANORVM PATRONO
AVG. COL. VLP. OESC.
ORDO. COL. VLP. OESC. STATVAM. AERE.
COLLATO. CVM ORNAMENTIS SACER
DOTALIB. EX DECRETO ET ORNAMENT
IIVIRAL. IAM PRIDEM HONORATO
OB EIVS. ERGA SE MERITA. HONORE
CONTENTVS. IMPENDIVM REMISIT
L. D. D. D.

Iulio Capiton conductori portorii publici Illyrici et ripae Traciæ, omnibus honoribus ab ordine municipii Flavii Sirmiatium honorato et sententiæ dicundæ, item sacerdotalibus, ab ordine colonia Ulpiæ Oescensium et statua ære collato, decretis iam pridem ab eodem ordine

---

[1]). C. I. L. III. No. 7643.

ornamentis duumviralibus, item decurionalibus, ornamentis honorato ab ordinibus coloniarum Ulpiæ Poetovionensis et Panonia superiore, Ulpiae Ratiariæ et Moesia superiore, Traianae Sarmizegethusensium ex Daciae superiore, item duumviralibus ab ordine municipii Romulensium, bulevtae civitatis. Ponticae Tomitanorum; patrono Augustalium coloniae Ulpiae Oescensium. Ordo coloniae Ulpiae Oescensium statuam aere collato, cum ornamentis sacerdotalibus et decreto, et ornamentis duumviralibus iam pridem honorato, ob eius erga se merita. Honore contentus impendium remisit. Locus datus decreto decurionum.

Această inscripţiune a fost aflată în anul 1829 în ruinile turnului, de la T. Măburele, acum e în museul naţional din Bucuresci.

Personagiul în onoarea căruia se ridică acest monument şi statue, este Iulius Capiton, arendaşul circonscripţiunei Illyricum et Ripæ Thraciæ, care cuprindea şi Dacia de oare-ce vedem staţiuni vamale în Romula şi Sarmizegethuza. Oraşele cari-l cinstesc cu diferite onoruri formează reţeaua staţiunilor de nord a Dunărei începînd cu Pœtovium, Sirmium, Ratiaria, Sarmizegethuza, Romula, Oescum şi Tomis.

De sigur că acest personagiu era venerat şi iubit de oraşele indicate prin îmbunătăţirile aduse şi prin dreptatea cu care se administra impositele arendate. Ele se întrec a-i acorda bunului Iulius Capiton fel-de-fel de onoruri, aşa Sirmium îi dă onorurile principale şi dreptul de a sta şi lua cuvîntul în senatul oraşului, Oescus pe cele sacerdotale şi-i strînge bani pentru a se face o

statue de bronz, Pœtovium, Ratiaria şi Sarmizegethuza ornamentele duumvirale şi senatoriale şi 'n fine Romula îl numesce duumvir onorar, iar Tomis (Constanţa) bulevta adică decurion.

O altă inscripţiune aflată la Băltăgeşti, plasa Medjidie, jud. Constanţa, de d-l profesor Gr. Tocilescu ne presintă pe fiul lui Capiton ridicînd părintelui său un altar. (C. I. L. III. 751).

D. D.

C. I V L I O C A
P I T O N I. E X S E S
Q. V E T. V I X I T. A N
N. L X V. M I L I T A
V I T. A N N. X X V
H I C. S I T V S E S T
I V L I V S. C A P I T
F R E

Diis Manibus. C. Julius Capitoni ex sexquiplicario veterano vixit LXV annos, militavit annos XXV, hic situs et Julius Capiton,—filius et heres patri bene merenti posuit.

O altă inscripţiune ne indică pe 2 fraţi ai săi:

N V M I N I A V G V S T O R
E T. G E N I O P. P. H E R M E S
I V L I O R V M. I A N V
A R I C A P I T O N I S
E P A P H R O D I T I
C O N D V C T O R V M
P. P. I L L Y R I C I E T
R I P A E T H R A C I Æ
S E R. V I L. P O S V I T.

Numini Augustorum et genio publici portorii, Hermes, Iuliorum, Ianuarii, Epaphroditi, conductorum publici portorii Illyrici et Ripæ Thraciæ, servus villicus posuit.

Această piatră a fost aflată la Lezan mai jos de Nicopole, şi o alta la Almus, (Lom-Palanca). (C. I. L. III. 6124).

G E N I O Iuli O R V M. I A N V A RI C A P I T O N I S E P A P H R O D I T I C. P. P. HERMES. SER. VIL	*Genio Juliorum Ianuarii Capitonis, Epaphroditi nostrorum conductorum publici portorii Hermes, servus villicus posuit.*

O stațiune vamală trebue să fi fost și la Durostorum. In Dacia propriu zisă, stațiuni vamale afară de cele mai sus indicate, trebue să fi fost în foarte multe orașe, totuși inscripțiunile ne indică numai 3, la Tierma, Ad-Mediam și Drobeta.

La Tierna sau Tsierna se certifică existența unei stațiuni vamale prin următoarea inscripțiune: (C. I. L. III. 1568).

HERCVLI AVG. VALEL. M FELIX. RVFI. SATVRNINI C. P. P. T. P. EX PR. IV. STATIONIS TSIERNEN. IIII KAL. NOVEMBR. BARBATO ET REGULO. COS EX VOTO. POSVIT	*Herculi Augusto valeditudine recuperata M. Felix Rufi Saturnini conductoris publici portorii, tabulario publico ex præposito IV stationis Tsiernensis IIII Kalendas Novembris? Barbato et Regulo consulibus ex voto posuit.*

Stațiunea Tsierna fiind așezată pe calea ce ducea la Tibiscum, Apulum și Albunus maior, ne îndrituesce să credem că juca un rol comercial important, mai ales, că tot prin el se făcea comunicația spre Mehadia (Ad. Mediam)[1]) unde era o altă stațiune mai mică, un fel de sucursală. Aci s'a aflat iarăși o inscripțiune: (C. I. L. III. 1565).

[1]). Gr. Tocilescu. Dacia înainte de Romani. p. 83.

HERCVLI. PRO
SALVTE. IMP
M. AVR. ANTO
ni ni pii aug
et Iuliia dom
NAE. AVG. MATRI
AVG. ET. CASTRORVM
SVB. CVRA. IVL. PA
TERNI. PROC
SYNTRO PHVS
VIL.

Herculi, pro salute imperatoris M. Aurelii Antonini pii Augusti et Julia Dominæ Augustæ matri Augusti et Castrorum, sub cura Julii Paterni procuratoris. Synthrophus vilcus.

De la Ad.-Mediam linia vamală se îndrepta la Drubetis și apoi la Romula, de unde lua valea Oltului în sus spre capitala Daciei și 'n jos la Malva prin care se făcea comunicațiunea cu orașele trans-dunărene.

CONVENTUS

Iulius Cesar voind a găsi un sprijinitor al puterei monarhice ce voia a stabili în statul roman, caută a da o estindere a elementului cetăţenesc urban şi 'n provinciile cucerite, acordînd oraşelor *jus italicum*. Pe cînd însă voia a perfecţiona organismul statului e ucis de republicani; dar idea sa este urmată cu mult zel de Octavian, Tiberius, Vespasian, Titu, Domiţian şi Traian, cari făcură din provinciali cetăţeni romani. Caracala în fine extinse dreptul de cetăţenie la toţi locuitori imperiului.

Dar cu cît foloasele cetăţenesci se măresc, greutăţile resultate din împlinirea sarcinilor sau funcţiunilor aduc pe provinciali la sapă de lemn. Cu toate acestea, de şi năpăstuiţi şi jefuiţi de administraţia guvernatorilor, ei au un mijloc de apărare şi protecţiune în adunările provinciale numite conventus.

Incă de sub republică se stabilise prin legi, ca guvernatorul provinciei să convoace de două ori pe an *conventus* sau *concilium provinciarum*, compus din representanţi tutulor circumscripţielor comunale.

In această adunare el primea reclamaţiunile, se pronunţa asupra unor cestiuni de interes administrativ, repartisa impositele şi aducea la cunoscinţa provincialilor decisiunile sale ca şi pe ale republicei.

Dacă ne închipuim pe guvernator, presidînd adunarea delegaţilor din circonscripţiele comunale, şedînd pe o extradă înaltă, putînd cu o vorbă să schimbe localul adunărei, să schimbe decisiunea luată azi în ziua următoaré şi obişnuindu-se cu ideea ca fie care dorinţă a sa să fie ordin,—am crede, că el era un satrap cu putere ilimitată.

De fapt însă vom vedea că lucrul nu era întocmai aşa. Adunările provinciale căpătară din ce în ce mai multă autoritate, ajungînd chiar a fi un aparat de control pentru guvernatori ce nu 'şi făceau datoria. Dese ori representanţi acestui conventus mergeau la Roma şi reclamau în potriva lor. Acolo deputaţiunile sunt primite cu mare cinste de senat şi împărat.

Suetonius [1]) ne spune că Octavian August într'una din călătoriile sale pe mare, vede venind spre corabia sa, o navă alexandriană. Echîpagiul şi pasageri cerură a fi primiţi pe vasul imperial. Fiindu-le încuviinţată cererea, ei apărură înaintea suveranului, ca înaintea unui zeu, îmbrăcaţi în alb, cu coroane de flori pe cap, înconjuraţi de un fum îmbătător de tămîie şi mirosuri plăcute şi oprindu-se respectuoşi la distanţă, începură a striga: „O Cesar, prin tine trăim, cu ajutorul tău navigăm,

---

[1]). *Suetonius*. Augustus. 28. „Candidaţi Coronatique et thura libantes, fausta omnia et eximias landes concesserunt: Per illum se vivere, per illum navigare; libertate atque fortunis per illum frui".

prin tine ne bucurăm de libertate şi bunurile noastre"! Acea ce Suetoniu spune e ceva împrumutat de la întreaga lume romană, este strigătul servil al epocei. O religiune nouă se crează şi divinitatea aceasta supremă şi omenească e împăratul. Altare sacrale 'i se înălţară, cu menţiunea, geniului impăratului şi pacificei Rome.

In fie-care oraş se află cîte un altar al lui August şi un mare preot pentru ceremoniile noului cult, ἀρχιερεὺς sau *flamen* asistat de o corporaţiune de preoţi numiţi *Augustales*.

Din cele spuse pînă aci resultă că adunări provinciale la început erau dependente de voinţa guvernatorilor, cu instituirea cultului imperial situaţiunea lor s'a schimbat cu totul. Ele iau un caracter religios şi independent.

De la August se creează în fie-care oraş un colegiu al augustalilor cu un preot mai mare flamen. El avea însărcinarea să indice pe candidaţi, cari puteau să ia parte ca legaţi la adunarea anuală conventus, ce se ţine la capitala provinciei în timpul calendelor lui August. Aceşti soli orăşenesci nu se desemnau de guvernatori, nici nu se alegeau dintre *augustales,* ci dintre locuitori întregei obşti. Flamenul întocmea lista pe care o presenta la ordo decurionum şi care alegeau pe cei ce urmau a fi trimeşi.—Condiţiunile cerute pentru ca cine-va să poată a fi ales erau:

a). Să fi ocupat funcţiunile municipale.

b). Să aibă o viaţă ne pătată.

c). Să aibe o proprietate fonciară.

La aceste adunări pe lîngă representanţi oraşelor luau parte şi mari proprietari ai solului provincial,

oameni bogaţi şi influenţi. Locurile în adunare sunt ocupate după rangul demnităţilor cu care a fost învestit fie-care representant. Uni stau pe scaune, alţi în piciore, în fine după situaţia lor materială şi morală. Sidonius Apollinarius mustră energic pe un prieten al său că nu ia parte la adunare, că neglijează, ocupîndu-se cu agricultura cariera sa politică şi se lasă a fi întrecut de tineri ne meritoşi şi ne experimentaţi. El zice: [1] „Vino într'o zi la adunare, vei vedea pe tineri luându-ţi locul din faţa ta, şi dîndu-şi părerea lor, ei vor sta jos pe cînd tu vei rămîne în picioare. La ce-ţi va servi vîrsta şi nobleţea ta? Ţăránoi ne cunoscut, tu vei fi ne luat în seamă de adunare, opiniunea unuia mai sărac, dar care a ocupat demnităţile municipale, va prima asupra alei tale".

Adunările provinciale nu erau nici convocate, nici disolvate de guvernatori. O constituţie a împăraţilor Theodosiu, Arcadius şi Honorius, aflată în codicele Theodosian (leg. 13), ne spune că ei însuşi fixează data şi ziua întrunirei. „*Provinciale concilium quo tempore iniri debeat cum assensu omnium propria auctoritate definiat*".

După ce se fac serbări şi jocuri în onoarea lui August, adunările se constituesc şi şedinţele se ţin publice. Aceiaşi lege ne spune: „*Inde quod in concilium comunia vota deducunt, vel in æde publica, vel in aliqua fori parte tractetur, ad quam omnium possit esse concursus ne quid dispositio paucorum legat quod in communem utilitatem expetat, solicitudo cunctorum*".

---

[1]. *Sid Apoll.* I. 6.

Toate propunerile sunt discutate în comun şi resoluţiunile se iau cu majoritatea voturilor. Presenţa membrilor la adunare era obligatoare şi nu încăpeau pretexte sau scuze, ci numai motive legitime, cazuri de forţă majoră. Se percepea o amendă în caz de absenţă, proporţional cu calitatea contravenientului. Cu toate acestea persoanele *illustres,* cum erau prefecţi pretoriului, legaţi sau consuli puteau sta acasă unde veneau trimişi preşedintelui adunărei de le lua avizul lor [1]).

Activitatea conciliului provincial sau conventus se îndrepta mai mult asupra următoarelor cestiuni: [2])

a). Alegerea marelui preot al provinciei.

b). Acuzarea magistraţilor comunali şi provinciali.

c). Să 'şi dea părerea asupra tablelor de cens.

d). A examina compturile casei societăţei.

e). A face un buget nou pentru întreţinerea templului celui mare din capitală.

f). A face inventariu sclavilor şi liberţilor.

g). Să se fixeze contribuţiele printr'un decret.

h). Să voteze o moţiune de mulţumire către guvernatorul ce eşa din funcţiune, sau să formuleze un act de acuzare în potriva lui în cas de rea ocîrmuire.

i). Să aleagă din sînul adunărei o delegaţie, pentru a merge la senat sau la împărat cu raportul anual, din care se vedea noul cadastru al provinciei, nevoile locuitorilor, îmbunătăţirile propuse

[1]). *Codex Theodosiani.* lex. 12. „Exceptis præfectoriis..... unde honestum esse censemus, de singulis quæ tractanda erunt, intra domos suas eos consuli."

[2]). I. Marcquardt. L'organisation de l'emp rom. vol IX. p. 518 sq.

şi plîngerile ce se socoteau că e necesar a fi aduse la cunoscinţa împăratului.

Dècisiunile luate în conventus, luau numele de *querelæ, desideria* şi *postulata,* după felul conţinutului lor.

Delegaţiunea către împărat era făcută cu mare solemnitate. Solia se compunea din trei representanţi, cari odată aleşi nu putea refuza primirea însărcinarei.

Representantul odată ales, nu 'şi mai aparţinea sie-şi. El nu putea nici a chema în judecată, nici a fi chemat, nici a vinde, nici a cumpăra, nici a îndeplini sarcina de tutor. Primeau o îndemnizare de drum şi transportul gratuit cu cursus publicus (poşta) [1]).

La Roma era un birou special imperial, însărcinat a primi pe delegaţi, cari mai pe urmă erau primiţi în audienţă solemnă.

In fine din cele expuse pînă aci resultă, că şi 'n statul roman era o umbră de control representativ, care vom vedea aiurea, că a trecut asupra conciliilor bisericei creştine şi a servit în întunecimile evului mediu de apropiere a elementelor romane în jurul episcopilor provinciali, cum credem că a fost şi 'n provincia lui Traian.

In Dacia conventus se ţinea la Sarmizegethuza. Sărbătorile de deschidere se făceau de marele flamen al provinciei, care conducea şi cultul imperial de la templul cel mare al capitalei. Inscripţia următoare ne indică un flamen: [2])

---

1). Digeste. leg. 1. 2. 8. 9. 10. 11. 12. de legatis şi lib. 2 paragr. 3. Codul Theodosian. leg. 13. De legatis.

2). C. I. L. III. 109.

M. P. R O C. M. FIL...	*M. Proculo, Marci filio,*
I I V I R. ET. FLAM...	*duumviri et flamini item sa-*
I T E M. S A C E R Doti	*cerdoti aræ augustæ....*

Din această inscripţie resultă că personagiul nostru a îndeplinit toate magistraturile municipale în urma cărui a fost ales flamen şi sacerdote al templului lui August. Inscripţiunea următoare ne presintă un alt preot, indicîndu-ne cursus honorum în ordine inversă: C. I. L. III. 1209.

P. Aelio, P. filio, Papiria, Strenuo, equo publico sacerdoti aræ Augusti, auguri et duumvirali coloniæ Sarmizegethusæ, auguri coloniæ Apuli, decurioni coloniæ Drobetarum, patrono colegiorum fabrum, centonariorum et nautarum conductori pascui et salinarum et comerciorum, Rufinus eius.

In afară de inscripţiunea aflată în C. I. L. III. No. 1452, care ne menţionează un *concilium provinciarum Daciarum trium,* este încă o inscripţie la No. 1433 în care aflăm un al treilea sacerdote:

M A R T I A V G
PRO SALVTE IMP
C A E S. M. A N T O N I
G O R D I A N I. P I I
F E L I C I S. A V G
M. A N T O N I V S
V A L E N T I N V S
EQ. ROM. DEC. M. APVL
S A C E R D O S. A R Æ
A V G. N
C O R O N A T V S. D A C
III D. D.

Marti Augusto, pro salute imperatoris Cæsaris Marci Antonini Gordiani Pii felices Augusti. M. Antonius Valentinus eques Romanus, decurio municipii Apuli, sacerdos arae Augusti nostri, Coronatus Daciarum trium, dedit dedicavit.

Titlul de *coronatus* întîmpinat în această inscripţie ne dovedeşte că marele preot la alegerea sa primea o coroană pe care o purta în toate solemnităţile.

ISTORICUL ŞI ORGANIZAŢIA ORAŞELOR DACIEI

Oraşele Daciei romane în urma avîntului de progres obţinut prin civilizaţia importată în stînga Dunărei, au ajuns la un grad de dezvoltare similar cu cele din alte provincii ale imperiului. Graţie bogăţiilor solului şi posiţiunei sale climaterice, situaţiunea Daciei este foarte înfloritoare. Pentru a ne putea mai bine da seama de gradul de propăşire al locuitorilor ei, să luăm în parte fie-care oraş şi cu ajutorul inscripţiunilor şi cercetărilor istorice, să reconstituim din *disjecta membra*, firul vieţei romane în Dacia.

Sarmizegethuza.

Aşezată în centrul firesc al Daciei, înconjurată de păduri şi dealuri, capitala regatului dac, prin posiţia sa însu-şi era menită a fi centrul activităţei cuceritorilor.

Azi, un moviloi de ruine şi sfărîmături ale unui trecut îndepărtat, cunoscut sub numele de *Cetatea,* lîngă satul Gradiştea, ne indică locul unde tronară regi viteji ai unui popor ce pusese pe gînduri pe

un alt popor învechit în lupte. Aci locuiră viteji ce ştiură a-şi apăra ogorul strămoşesc şi cari preferiră mai bine să bea otravă, să moară, de cît să vadă capitala lor în mîinile duşmanului.

Numele său este de origină dacă. Dione Casius [1]) şi Ptolemeu [2]) ni-l presintă Ζαρμιζεγεθοῦσα Βασίλειος sau Ζαρμιζεγεθοῦσα τὸ Βασίλειον.

Titlul de regină dat de Ptolemeu sau de capitală al lui Dione Casius ne arată şi mai mult importanţa sa.

Situat pe un platou udat de rîuşorul Sargentim, era străbătut de canalele, cari aduceau apele culese din vălcelele dealurilor dinprejur. Sarmizegethuza în tot timpul războaelor era punctul de reazăm al operaţiunilor militare, către care tindeau duşmani şi pe cari Duci voiau a o apăra cu preţul oricăror sacrificiĭ.

D-r H. Francke [3]) descriind luptele lui Traian cu Daciĭ, ne arată cum Decebal cu greu se decide a părăsi capitala, pe care cuceritorul luînd-o, o întăresce cu un castru şi 'i dă numele de Ulpia Traiana.

După cum am arătat mai sus, Romani la cucerirea unui oraş tot-deauna ţineau seamă de elementul autocton, pe lîngă cari alipeau pe cel roman. E neadmisibilă ideea unora, că toţi Daci au fost exterminaţi, şi că Romani au luat în stăpînire o provincie pustie, fără locuitori. Castrul ridicat de Traian nu ne indică de fel, dispariţia complectă a vechiului oraş şi a populaţiei aborigene.

---

1). 6. 8. 9.

2). 8. 3. 9, idem 8. 11. 4. Tot ast-fel tabul Peutengiriană şi Anonimul Ravent.

3). Istoria împăratului Traian. 131. ed. Braşov. 1895.

Hohenhausen în anul 1865, visitînd ruinele Sarmizegethusei s'a încercat a reconstitui ruinele vechiului oraş. Iată cum se exprimă el: [1]).

„Traian se decise a reînălţa castrul său de iarnă pe ruinele celui de vară. El, prin săparea unui şanţ, care avea o lăţime de 5 stînjeni, prefăcu valul în o lăţime de 4 stînjeni şi înălţime de 2; iar marginea valului o fortifică după usul roman cu o linie de palisade ascuţite, prevăzînd tot de odată şanţul cu apă; parte din isvoarele se scurgeau în apropierea porţei cvestorului, parte prin abaterea rîuleţului Oabiţa, care întretăia castrul în a doua treime a lăţimei lui şi despărţea corturile tribunilor de acelea ale cohortelor".

„Apoi dispuse, ca să se tragă calea militară într'o linie dreaptă, să se sape pe ambele laturi şanţuri pentru ridicarea drumului, cari să se înalţe şi să apere prin fortificaţiuni anterioare, şi în fine să se construiască cantoanele soldaţilor în ordinea lor de castru, ale căror dărîmături împreună cu liniele fundamentale pe cari le-am urmat pas cu pas, mi-au fost călăuze sigure".

„Devenind locul acesta un azil, se atraseră şi locuitori de la ţară, cari simpatisau cu Romani. Acelora, cari erau apţi pentru serviciul ostăşesc, le designă locurile afară din castru pe partea dreaptă, unde apoi se întăriră prin ridicarea unui zid pentru uşurarea apărărei în contra atacurilor repetate, duşmane; cei-l'alţi îşi zidiră locuinţele sub scutul acestor ziduri".

„Apoi, împăratul ordonă a se zidi locuri de

---

[1]). Alterthiimer Dacieus. I. p. 25. apud Francke.

exercițiu pentru ostași; se cunosc încă locurile de formațiuni, ralieri și de marșuri pentru decuriile *pilani pricipes et sagittarii,* pentru darea la tir cu săgeți, locul înalt pentru magistru de exerciții, calea de alergat între două ziduri cu ținta ei: rîul, zidul, valul unde se făceau exercițiile de asalt. Toate acestea se afla într'un patrunghiular regulat de vre-o 200 pași".

„Inmulțindu-se în fine numărul Dacilor ertați și Traian văzîndu-se necesitat a înainta mai departe, designă celor sosiți un loc înaintea castrului său pentru zidirea locuințelor, trase o cale militară mai departe în interiorul țărei spre Orșova și ridică pentru apărarea noului oraș, două forturi pe cari apoi prin o cale scurtă le împreună cu ambele forturi ale căi militare. Toate acestea erau ocupate de veterani; tabăra însăși, o lasă împăratul să fie ocupată, parte cu bagajul rămas înapoi, parte cu coloniști trimeși de senat".

Descrierea lui Hohenhausen e făcută după realitatea ruinelor și urmelor romane. Traian în primul războí a pus o garnizonă în Sarmizegethuza cu scopul de a avea un control asupra populației înfrînte. Se știe că la o cetate supusă se lua o porțiune de teren din agrul ei și se făcea castru, care era un vlăstar de colonie Romană.

Existența castrului de lîngă oraș ne-o dovedește pe deplin.

După ce Traian termină și al doilea războí cu Daci, Sarmizegethuza deveni fina victoriosului împărat, primind ca dar de botez numele și rangul de *Colonia Ulpia Traiana Augusta.*

Dar pentru ca orașul să poată fi colonie, Traian

a adus coloniști Romani din tot imperiul, cari se puteau bucura de bine-facerile legilor cetățenești. Organizația sa se raportă la legea de transformare în colonie.

Locuitori Sarmizegethuzei se bucurau de *jus italicum*, după cum aflăm un citat în *Digeste. De censibus* [1]) care zice: *„In Dacia quoque Cernensium, colonia, a Divo Traiano deducta, juris Italici est; Zamizegethuza, quoque ejusdem juris est: item Napocensis colonia et Apulensis et Patavicensium (Patavissensium) vicus, qui a Divo Severo jus coloniæ impetravit“.*

Mai sus am arătat că coloniele și municipiele din provincii, se bucurau de o situație inferioară orașelor Italiene. Pămîntul lor era *ager provincialis*, nu *romanus* ori *italicus;* deci prin consecință nu era susceptibil de *dominium ex jure Quiritium*, cetățile provinciale erau supuse la îndoitul *tributum soli et capitis* de care cele din Italia erau scutite.

Atunci, pentru a le favoriza pe cele ce interesul statului o cerea, au aplicat și provincielor paliativul de protejuire născocit Italienilor, acel *jus Italicum*, care permitea comunităței întregi, ceea ce individului nu s'ar fi putut, să aibă o proprietate quiriteră.

Același *jus italicum* aducea locuitorilor dreptul de tutelă după legea *Julia* și *Papia Popea* și beneficiile asupra duratei obligațiunilor privitoare la *sponsores* și *fide-promissores*. Dar în afară de acestea dedea putința orașului să se bucure de organizațiune municipală independentă.

---

[1]). Liber I. 8 și 9.

Măsura lui Traian era foarte înțeleaptă pentru că prin ea lipește locului pe Daci și coloniști aduși, consolidînd orașele și însuși cucerita sa Dacia era oblăduită și întărită în cît putea să o alipească imediat la statul Roman.

Deci *Sarmizegethuza regia,* primind numele neînvinsului împărat, obține și o *lex data* organisatorie prin care se recunoaște orașului *jus italicum.* Alăturea cu elementul adus, Daci rămași se romanizează cu repeziciune și oferă un contigent destul de numeros legiunilor și cohortelor. Probă despre aceasta avem inscripțiunea No. 3527 din colecția Orelli, unde întîlnim: *eques singularis natione Daquus domum coloniæ Zermisegete.* Tot acolo aflăm la No. 6844.

IVLIVS SECVNDINVS
EVOC. COH. III. SALARI
ORVM QVI VIX. ANN. LXXXV
NATIONE DAC. ATTICIA
SABINA CON. ET. IVL
COSTAS. F. E T. H. B. M. F.

Julius Secundinus evocatus, cohors III Salariorum qui vixit annis LXXXV natione Dacus, Atticia Sabina conjux et Jul. Costas filius et heres, bene merenti fecerunt.

In afară de acestea avem o mulțime de inscripțiuni și mențiuni în autori despre existența elementului Dac în Dacia. El fu așa de mult atras de Romani în cît cu timpul perdură chiar dorința de a se mai numi de națiune Dac, și cu timpul au dat statului chiar împărați iluștri ca Filip Arabul [1]), Regalianus [2]) și alți.

Sarmizegethuza, cam pe vremea divisiunei sale

---

1). B. P. Hasdeu, în Bassarabi.
2). Scriptores historiæ augustæ.

adoptă şi numele de Dacia şi metropolis, adică capitala tuturor celor-l'alte centre ale provinciei.

De aci înainte numele complect al oraşului este: *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethusa metropolis.*

Designarea ei ca capitală se face prin aceia că aci este reşedinţa guvernatorului, a funcţionarilor săi şi a marelui preot al templului imperial. In ea se ţinea şi conventus şi sărbătorile anuale.

Am văzut mai sus că toţi preoţi cari conduceau cultul lui August se numeau flamen. In Sarmizegethuza se afla reprezentantul tuturor acestora purtând şi el numele de flamen şi mai des pe cel de *sacerdos aræ Augusti coronatus Daciarum trium.*

El se alegea pe un an, presida serbările şi festivităţile din lunile August, Octombre, Ianuarie şi Maiu.

Oraşele Daciei ne prezintă aceiaşi organizaţie internă ca şi cele din Italia. Inscripţiunile descoperite în cursul vremei ne arată existenţa unui *ordo decurionum,* de alt-fel cu aceleaşi atribuţiuni ca şi cele mai sus arătate.

Inscripţiunea de mai jos ne prezintă un *quinquennalis primus* [1]).

Q. IANVARIO. P. F COLLINA. RVFO TAVIO. FLAMINI QVINNQVE. I. PRO. IMP. ORDO COL. VLP. TRAI DACIC. SARMIZEG	*Quinto Ianuario. Q. f. Collina tribu, Rufo Tavio Flamini quinquennali primo pro imperatore. Ordo Coloniae Ulpiae Traianae Dacicae Sarmizegethusae.*

Ordo sau consiliul municipal înalţă un monument lui Q. Ianuarius Rufus din tribul Collina,

---

1). C. I. L. III. 1503 şi 1456.

originar din Tavia, flamen al templului lui August şi *quinquennalis primus*. Acest din urmă titlu se explică ast-fel. Consiliul comunal sau *ordo* obişnuia să dea în semn de adulaţiune, acest titlu celui mai de vază în curie. Impăratul însă nu putea să vie în persoană să beneficieze de acest favor, ci numai incidental, deci însărcina pe o altă persoană demnă ca să-i ţie locul. Aci aflăm chiar pe flamenul provinciei.

Impăratul mai primesce din partea curiei Sarmizegethuzei şi alte onoruri, ridicări de monumente etc. Ast-fel în anul 239 înalţă un monument lui Gordianus, C. I. L. III. 1175.

I M P. C Æ S
M. ANTONINO GOR
DIANO. PIO FELICI
AVG. PONTIF. MAX
TRIB. POT. II. COS. P. P.
COLONIA VLPIA
TRAI. AVG. DACIC
SARMIZ. METROP.
DICATISSIMA. NV
MINI. MAIESTATI

Imperatori Cæsari Marci Antonino Gordiano Pio felici Augusto, pontifex maximus, tribunicia protestati II, consul, pater patriae. Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethusa metropolts, dicatissima numini maiestati.

Cu ajutorul inscripţiunilor cunoaştem numele următorilor decurioni ai Sarmizegethuzei:

1.	**C. Sentius Anicetus,**	decurio coloniæ	C. I.	L. III.	No.	1061
2.	**T. Flavius Longinus,**	„	„	„	„	1100
3.	**P. Aelius Fabianus,**	„	„	„	„	1139
4.	**C. Sentius Flaccus,**	„	„	„	„	1196
5.	**T. Varenius Sabinianus,**	„	„	„	„	1198
6.	**P. Celsenius Constantinus,**	„	„	„	„	1323
7.	**C. Iulius Marcianus,**	„	„	„	„	1407
8.	**C. Iulius Fabianus,**	„	„	„	„	1424
9.	**Q. Aurelius Tertius**	„	„	„	„	{1448 / 7981} 6269
10.	**L. Annius Fabianus,**	„	„	„	„	1456

11. Q. Manlius Verus,	decurio	coloniæ	C. I. L.	III. No.	1478
12. M. Ulpius Germanus,	„	„	„	„	1484
13. L. Valerius Rufus,	„	„	„	„	1485
14. L. Antonius Priscus,	„	„	„	„	1489 / 1490
15. C. Antonius Ursinus,	„	„	„	„	1492
16. ? Aurelius Velentinus,	„	„	„	„	1495
17. A. Frisenius Verus,	„	„	„	„	1502
18. M. Ulpius Justinus,	„	„	„	„	1518
19. M. Ulpius Maius,	„	„	„	„	1519
20. M. Proculus Regulus,	„	„	„	„	6270
21. C. Julius Valerius,	„	„	„	„	7742
22. M. Ulpius Victorinus,	„	„	„	„	7941?
23. ? Ulpius? Maius,	„	„	„	„	7941
24. M. Ulpius Martialis,	„	„	„	„	7980
25. M. Julius Justus,	„	„	„	„	7883
26. T. Aurelius Candidus,	„	„	„	„	7982
27. M. Aurelius Secundus,	„	„	„	„	7996
28. Julius Victorinus,	„	„	„	„	12578
29. Valentinus,	„	„	„	„	1495
30. Aurelius Valens Flavius,	„	„	„	„	7910
31. M. Valerius Valentinus,	„	„	„	„	12576
32. C. Spedius Clemens,	„	„	„	„	1496
33. Celsenus,	„	„	„	„	1323
35. L. Antonius Rufus, 36. L. Antonius Rufiuus,	fiĭ lui Priscus		„	„	1490
37. C. Valerius Valerianus,	„	„	„	„	12588
38. T. Jul. Gaianus,	„	„	„	„	1060
39. T. Cl. Rufus,	„	„	„	„	1065
40. C. Jul. Valerianus,	„	„	„	„	7746

Am văzut că curia era presidată de duumviri jure dicundo, cari în anul când se făcea censul purtau numele de quinquennalicii. Dăm aci inscripţiunea unui atare magistrat.

M. V L P. G E R M	*Marcus Ulpius germanos*
P R Æ F. C O H II.	*præfectus Cohortis II.....*
Q. Q. II V I R Q	*quinquennalicius duumvir, quæstor, decurio coloniæ.*
D E C. CO lon	*Ordo Coloniae (Sarmizege-*
O R D O. C O L oniae	*thusæ).*

Cursus honorum e indicat în ordinea inversă. Lipsa edilităţei nu e ceva anormal. Se ştie că în unele oraşe duumviri aleşi îşi împărţeau atribuţiunile, unul era *jure dicundo,* iar celă-l'alt avea *ædilicia potestas.*

O altă inscripţiune ne presintă un duumvir jure dicundo. C. I. L. III. 7979.

D. M.
C. IUL. SABINI. MIL. LEG. XIII. G. LI
BRARIVS A RATIONIBVS. VIX. AN XXX.
C. IVL. VALENS. II. VIR. I. D. ET COMINIA
FLORENTINA. PARENTES INFELICISSIMI.

Dis Manibus, Caius Julius Sabinus miles legionis XIII geminæ, librarius a rationibus, vixit annos XXX. Caius Julius Valens, duumvir jure dicundo et Cominia Florentina parentes infelicissimi.

Aci duumvirul Valens şi soţia sa Cominia înalţă un monument fiului lor răposat ca ostaş al legiunei a XIII Gemina, unde îndeplinise funcţiunea de *librarius a rationibus.* Se crede că această legiune de şi avea sediul la Apulum, ţinea un detaşament la Sarmizegethuza, unde trebue să fi servit şi C. Julius Sabinus.

Inscripţiunile Sarmizegethuzei ne prezintă următorii duumviri sau magistraţi municipali:

1.	**C. Julius Meprobianus,**	duumvir coloniæ Sarm.	C. I. L. III.	972
2.	**C. Julius Valens,**	„ „	„	7979 / 1477
3.	**M. Ulpius Germanus,**	„ „	„	1484
4.	**L. Valerius Rufus,**	„ „	„	1485
5.	**M. Ulpius Restitutus,**	„ „	„	1520

6.	**C. Spedius Clemens,**	duumvir	coloniæ	Sarm. C. I. L. III.	1498
7.	**M. Proculus,**	„	„	„ „	1509
8.	**C. Valerius Valerianus,**	„	„	„ „	12588 / 12590
9.	**? Quintilianus,**	„	„	„ „	1486
10.	**? Antonius Rufus,**	duumviralis	coloniæ	„ „	1490
11.	**Aurelius Valentinus,**	duumviralis	quinquennalis	„	1495
12.	**C. Aelius Strenuus,**	„	„	„	1495
13.	**C. Clodius Secundinus,**	„	coloniæ	„	1496
14.	**T. Varenius Probus,**	quinquennalis	„	„	1513
15.	**P. Aelius Theimus,**	duumviralis	„	„	7954
16.	**P. Aelius Themetius,**	„	„	„	1472
17.	**M. Cominius Quintus,**	bis quinquen.	„	„	1513 / 7907

Cei de la No. 9 în jos pot fi alipiţi la decurioni cu care întocmeau curia. Ei erau magistraţi, ale căror funcţiuni de duumvirat sau quinquennaliat expirase şi acum fuseseră trecuţi între *patres coloniæ*.

Am arătat mai sus că duumviri, cari se alegeau în anul când se făcea censul lua numele de *quinquennales* din cauza lustrului, spaţiului de timp în care se efectua censul. In inscripţiuni ei poartă titlul de *duumviri* sau *quatuorviri censoria potestate quinquennales*. In oraşele în care nu exista duumvirat, ædilul se numea *ædiles quinquennales*.

Intocmirea listelor de cens se făcea de odată în tot imperiul Roman. Magistraţi censitari după ce depuneau jurământul *„se nec gratia nec odio quidquam acturum, sed sincero animo ea, quæ a republica essent, et deliberaturum et gesturum* [1]*)*, procedau la întocmirea censului în timp de 60 zile din ziua deschiderei operaţiunilor.

[1]). *Zonaras,* Annal. II. p. 29. *T. Livius*. XXIX, 15.

Fie-care cetăţean trebuia să se presinte la magistrat şi după depunerea jurământului legal [1]), îşi declara numele şi pronumele părintelui său dacă era ingenus şi al patronului dacă era liber, tribul din care făcea parte, vârsta şi averea.

In urma acestor declaraţiuni sau *professio,* quinquennales calculau venitul, care evaluat era trecut în registrele publice. Această lucrare terminată, era trimisă la Roma prin delegaţi aleşi de curie, după ce însă fusese revăzută de guvernatorul provinciei, în casul când *censitarii* trimeşi de împărat nu priveghează operaţiunile.

Tot cu această ocazie se întocmeau listele decurionilor, se verificau drepturile comunei asupra locurilor sau averilor fără stăpân, se delibera asupra budgetului oraşului, se apreciau amenzile aplicate împricinaţilor, se scădeau cei ce în virtutea legilor pierduseră drepturile cetăţeneşti şi se hotărau prestaţiunile ce urmau a face fie-care locuitor.

Quinquennales după ce întocmeau numărul decurionilor curiei, puneau să sape numele lor pe tablă de aramă sau bronz pe care o afişau în locul de adunare. In Sarmizegethuza întâlnia un quinquennal M. Cominius Quintus, care bucurându-se de o mare trecere la împăratul Antonin e desemnat a-l representa în curie, având titlul de *præfectus quinquennalium* (C. I. L. III. 1513). Tot el fu ales patron al colegiului fabrilor şi 'n luna lui August când se ţinea *conventus* e ales *flamen* şi *secerdos aræ Augusti.*

[1]). *T. Livius.* XLIII. 15. *Aulus Gellius.* Noct. Att, IV. 20 *Horatius.* Epist. I. 7. v. 53–56.

Edilitatea în acest oraş pare a fi fost exercitată de unul din duumviri. Despre *ædiles* nu avem menţiune de cât în două inscripţiuni, (C. I. L. III. 1495 şi 1517), cari ne presintă pe *Publicus Vibidius Valentinus* şi *Aurelius Valentinus.*

Fie-care comună avea o casierie sau *arca publica* administrată de *quaestores.* Resursele, cari alimentau această casă se divideau în ordinare şi extra-ordinare. Cele d'intâi se compun din:

a). Veniturile imobilelor comunale, ca pământuri arabile arendate, păşuni, lacuri sau eleştee, mine, cariere, de piatră, sare sau fier şi din exploatarea pădurilor.

b). Venituri provenite din procentele capitalurilor comunei, din legaturi, fidei-comissuri şi vînzări de bunuri ale cetăţei.

c). Amenzile pronunţate de duumvir sau edil.

d). Imposite şi prestaţiuni în natură.

e). Din munca sclavilor municipali.

Cele extra-ordinare proveneau din:

a). Imprumuturile contractate în numele oraşului.

b). Legile şi fidei-comisurile.

c). Succesiunile *ab intestat* sau testamentare.

Quæstores. la alegerea lor trebuiau să dea o cauţiune conform legei, şi 'şi luau numele după funcţiunea exercitată, *quaestores aerarii publicae, quaestores precuniae publicae sau pecuniarum publicarum, ori quaestores pecnniae alimentariae etc.*

Dintre quæstores ai Ulpiei Trajane cu ajutorul inscripţiunilor cunoaştem numai doi, pe *Marcus Ulpius Germanus* [1]) şi *Lucius Valerius Rufus.*

---

[1]). C. I. L. III. 1484 1485.

Ambi au îndeplinit cariera funcţiunilor, municipale de la cvestură trecând la duumvirat şi apoi decurionat.

Duumviri jure dicundo, aveau pe lângă ei un aparat de slujbaş inferiori, doi *lictores*, un *tibicen,* doi *viatores,* doi *scribae,* un *accensus,* un *librarius,* un *praeco* şi un *haruspex.*

Edili erau ajutaţi la biroul de poliţie comunală de un grefier, patru servi publlici, un *praeco,* un haruspex şi un tibicen. In unele oraşe se găsesc şi arcarii, apparitores, commentarienses, librarii, lictores, tabelarii şi dispunctores [1]).

In Sarmizegethuza inscripţiile descoperite până acum nu ne-au dat de cât un *ajutor duumviri,* un *tabularius* şi un scriba [2]).

I. O. M. C E T E R I S Q D I S. C O N S E N T I B. V. S. M. O P E L L I V S A D I V T O R II. V I R. C O L. D.	*Jovi Optimo Maximo ceterisquo diis consentibus votum solvit. Marcus Opellius adjutor duumviri Coloniœ Dacicae.*

In inscripţia următoare avem un tabularius:

D. M. M. A V R. O N E S I M O C A R P I O N AVG LIB. TABVL F I L I O D U L c i s i m o	*Dis Manibus. Marcus Aurelius Onesimus Carpion Augusti libertus, tabularius, filio dulcissimo.*

---

1). I. Marcquardt. vol. VIII. op. c. p. 260.
2). C. I. L. III. 942, 1323; idem tabularius 1467, idem scriba, 7914 şi 1512.

Probabil că îndeplinea această sarcină · şi pe lângă administratorul vamal din Sarmizegethuza. Inscripţiunea următoare ne presintă un scriba, aflat şi la No. 1512.

I. O. M.
A E T E R N
T. F L. A P E R
S C R I B. C O L
E X. V O T O.

Jovi Optimo Maximo Aeterno. Titus Flavius Aper, scriba Coloniae ex. voto.

Ca lucrări de edilitate şi ·înfrumuseţare a oraşului, ruinele Sarmizegethuzei ne presintă abia două din cele mai de seamă, un apeduct şi un amfiteatru.

In resturile zidului înconjurător al oraşului s'a aflat o inscripţie care ne vorbeşte de apeductul principal al oraşului făcut pe timpul guvernatorului C. Marius Drusus [1]).

C. MARIVS DRVSVS. C. F. PR. PR. DICTVS EX. PRO VINCIA. DACICA TRIBVNVS. LATICLAVIALIS PRÆE LEG. XIII. G. FONTIVM AGVARVMQVE. CÆLESTIVM EX MONTIBVS. DELABENTIVM. TORRENTIS VFLAMEN HIS. MVRIS FOSSAQVE OPPOSVIT ET ADPLANA PERDVXIT

Această inscripţie este considerată ca falşe, totuşi cloaca sau canalul este certificat de o altă inscripţie a lui Zamosius.

IMP. CÆS. DIVI. TRAIANI. PARCTICI. F. DIVI NERVÆ. NEP. TRAIAN. HADRIAN. AVG. PONT. MAX. TRIB. POTEST. XVI. III. P. P. AQVA. INDVCTA. COLON. DACIC. SARMIZ. PER. GN. PA PIRIVM. ÆLIANVM. LEG. EIVS. PR. PR.

[1]). Zamosius. Analecta. C. VI.

Dacă certitudinea acestei inscripţiuni poate fi pusă la îndoială, urmele rămase în vechea cetate ne certifică pe deplin că Sarmizegethuza era îndestulată cu canale, apă şi pavagiu.

Tot din sfărîmăturile vieţei de oraş, în mijlocul mormanului de ruine s'au aflat resturile unui amfiteatru roman, care în urma cercetărilor arheologice i s'a descoperit pardoseala bine conservată boită cu roşu, şters în mare parte de apa care se scurge printre ruine. Dedesuptul pardoselei s'au mai aflat două rînduri de camere interne, subterane şi rondele cu arcuri boltite [1]). De sigur acestea serveau pentru adăpost animalelor şi glodiatorilor până la deschiderea spectacolului.

De asemenea s'au mai descoperit şi urmele unor băi.

Cultul şi Preoţi Sarmizegethuzei. Oraşul provincial copiat după cetatea mumă Roma, era înzestrat în organizaţia lui şi cu preoţi conducători ai cultelor numeroase ce pe timpul imperiului se revărsaseră în întregul stat Roman.

Dacia fiind o provincie situată la bariera apusului şi marginile răsăritului, împopulată cu locuitori veniţi din toată lumea, servesce de acumulator al tuturor credinţelor şi divinităţilor importate de armate şi colonişti. In ea pe lîngă divinităţile lumei Romane aflăm şi pe cele Asiatice, Africane, Gallice şi Dalmatice.

Bine înţeles că acolo unde cultele sunt diferite urmează să existe şi preoţi pentru a le priveghia şi conduce. Dacia se bucură însă de aceiaşi clasă

---

[1]). *Dr. Francke.* op. cit.

preoţească ca şi Italia; în ea găsim *flamen, sacerdos aræ Augusti, auguri, pontifices* şi simpli *sacerdotes.*

Sarmizegethuza fiind capitala Daciei şi reşedinţa guvernatorului, este şi sediul marelui preot al provinciei. *Flamen provinciarum Daciarum trium.* El este asistat în slujba de *flamen coloniæ* ce era îndatorat să o facă în templul lui August. Inscripţiunile ne semnalează în acest oraş următori flameni:

1. **T. Varenius Sabinianus,** C. I. L. III. No. 1198
2. **C. Spedius Hermias,** „ „ 1417
3. **Q. Ianuarius,** „ „ 1503
4. **M. Proculus,** „ „ 1509
5. **Q. Aurelius Tertius,** „ „ 7981 6269
6. **T. Cl. Rufus,** „ „ 1065

Flamines se alegeau pe un an, putând a fi reales în anul următor. Iată o inscripţie a unui flamen:

D. M.
Q. AVRELIO Q. F.
PAP. TERTIO
DEC. ET. FLAMEN
COL. SARM.
Q. AVRELIVS
SATVRNINVS
AVG. COL.
ET. PROSHODVS
ET. LOGISMVS
LIB. ET. HERED
F. C.

Dis Manibus, Q. Aurelio Q. fil. Papiria (tribu) Tertio Decurio et flamen coloniae Sarmizegethuzae. Q. Aurelius Saturninus, Augustalis coloniæ et Proshodus et Logismus Liberti et heredes, faciendum curaverunt.

Aci vedem pe Q. Aurelius Saturninus augustal al Sarmizegethuzei, împreună cu 2 liberţi Proshodus

şi Logismus, ridicând un monument fratelui şi stăpânului lor.

Cei-l'alţi preoţi orăşeneşti se bucurau de aceleaşi drepturi ca şi magistraţi municipali şi cei cari se alegeau în anul censului luau numele de quinquennales [1]).

Ca auguri ai coloniei găsim numele numai a doi, P. Aelius Strenuus (C. I. L. III. 1209) şi P. Aelius Fabianus (C, I. L. No. 1139). Iar ca pontifici pe:

1. **M. Cominius Quintus,**	pontifex	C. I. L. III.	1473
2. **P. Aelius Fabianus,**	„	„	1139
3. **T. Varenius probus,**	,	„	1513 şi un sacerdos numit.
4. **P. Aelius Strenuus,**	sacerdos augur	„	1209
5. **C. Iulius Meprobianus,**	pontifex, sacerdos	„	973

Augustali Sarmizegethuzei. De şi în treacăt la titlul adunărilor provinciale am arătat câte ceva despre *Augustalis,* cu ocasiunea cercetărilor acestei clase în Dacia, mai adăogăm următoarele:

Puterea imperială despotică inaugurată de Octavian August, atrase încă de la început un mare număr de linguşitori, cari glorificând pe împărat renunţau la drepturile liberale conferite de republică. Octavian pentru a înconjura şi mai mult tronul imperial de o aureolă divină, sprijineşte avântul de înrobire şi aservire a puternicilor zilei, dă sprijin cultului imperial. Pentru aceasta dispune ca augustali să fie numai liberţi domneşti; cari fiind mulţi la număr se organizară într'un colegiu intermediar decurionatului şi curiei, numit *ordo augustalium.*

[1]). Aşa avem pe P. Aelius Fabianus pontifex quinquennales. C. I. L. III 1139.

Probe despre acestea avem mărturia lui *Porphyrius*, care zice: *Ab. Augusto enim Lares, id est, dii domestici in compitis positi sunt, et libertinis sacerdotes dati, qui Augustales sunt apellati.*

De asemenea în *Acer*, „*Jusserat enim Augustus in compitis deos penates constitui, ut studiosius colerentur. Erant autem libertini sacerdotes, qui Augustales dicuntur*" [1]).

Negreşit că spre a se încuraja adoptarea cultului lui August, această adoraţie a despotismului, atrage după sine acordarea de numeroase privelegiĭ. *Ordo Augustalium* sau *corpus* avea în capul său un patron care representa pe şeful statului, de fapt însă el era condus de nişte şefi aleşi cu incuviinţarea curiei, purtând titlu de *seviri augustales*. Membri colegiului purtau insignele decurionale. Seviri se alegeau pe un, în care timp conduceau cheltuelile serbărilor cultului, sacrificielor şi jocurilor ce urmau a se ţine de 4 ori pe an, cum am spus deja mai sus.

După expirarea mandatului, ei intrau în viaţa privată, putând a fi din nou eligibili. Se preferau în totdeauna cei ce plăteau de la ei diferite serbări, cei ce făceau sacrificiĭ mai multe din averea lor proprie. După ce servirilor le expira mandatul, se presentau la senatul municipal, care le permitea intrarea în *ordo serviralium Augustalium*. Seviri mai târziu se alegeau de regulă dintre decurioni, deci acum nu mai erau liberţi, ci cetăţeni

---

1). Horatius. Ad Dat. 2. 3. 281. *Orelli* No. 1658, 1659, 1668, 16.79, 2424, 2425. *Idem*, cele ce vor urma mai la vale.

cu drepturi depline, Ordo Augustalium aveau o casă financiară, *arca* şi magistraţi lor, quinquennales, curatores, quæstores [1]).

Din inscripţiunile aftate la Sarmizegethuza, am aflat următorii augustali:

1.	**C. Bovius Symphorus,**	August.	col. Sarm.	C. I. L. III.	No.	1386
2.	**Ulpius Domitius Hermes,**	„	„	„	„	1425
3.	**Valerius Theptus,**	„	„	„	„	1525.1426
4.	**Dormitius Regulus Hipponicus,**		„	„	„	1425.1426
5.	**Hermes Onessimus,**	„	„	„	„	1425.1426
6.	**T. Cl. Ianuarius,**	„	„	„	„	7960
7.	**Priscianus,**	„	„	„	„	1428
8.	**M. Cornelius Primus,**	„	„	„	„	1509,1499
9.	**C. Togerius,**	„	„	„	„	1510
10.	**M. Julius Victor,**	„	„	„	„	1506
11.	**C. Venetius Privatus,**	„	„	„	„	1515
12.	**M. Vepronius Maximus,**	„	„	„	„	1516
13.	**Q. Vibidius Amiltus,**	„	„	„	„	1572
14.	**Q. Athius Antheimus,**	„	„	„	„	7913
15.	**T. Aurelius Vitalis,**	„	„	„	„	7982
16.	**A. Barbatius Chrysantius,**	„	„	„	„	8011
17.	**Q. Aur Saturninus,**	„	„	„	„	7971
18.	**C. Togerius Ingenus,**	„	„	„	„	1510
19.	**M. Suronius Adrastus,**	„	„	„	„	7985
20.	**Lucius Cassius Marcionus,**	„	„	„	„	12688
21.	**Q. Aurelius Saturninus,**	„	„	„	„	6269 .?
22.	**T. Cl. Anicetius**	„	„	„	„	1069
23.	**Cassius Maximus,**	„	„	„	„	7930

Numele şi cognumele acestora ne indică origina recrutorie a personagiilor, toţi provenind dintre liberţi imperiului sau ai marilor proprietari ai Daciei.

Din inscripţiunile acestora cea mai de seamă e următoarea, a lui Hermes:

---

[1]). *Gr. Tocilescu.* Momentele Epigrafice şi sculpturele ale Museului naţional. Rev. Tin. Rom. vol. II p. 39.

M I N E R V Æ A V G V L P. D O M I T. H E R M E S. A V G. C O L. O R N A T V S. O R N A M. D E C V R T. P. i V A L. t H R E P T V S. E T D O M I T I R E G V L V S. H I P P O N I C H E R M E S, O N E S S I M V S AVG. COL. H. P. C. L. D. D. D.	*Minervæ Augustæ. Ulpius Domitius Hermes, Augustalis coloniæ, ornats ornamentis decurionalibus, testamento poni iussit Valerius Threptus et Domiti Regulus Hipponicus, Hermes Onessimus, Augustales coloniæ heredes ponendum curaverunt. Loco dato decreto decurionum.*

Ca rezultat, inscripţiunea ne arată pe un libert augustal, care îuflăcărat de favoarea de augustal, lasă fiilor săi să 'i ridice un monument cu proprii săi bani, neuitându-se a se trece cu vederea că purta *ornamenta decurionalia*.

In albia Mureşului s'a găsit o inscripţiune care ne presintă pe un advocat numit Crassus Macrobius.

CRASSO. MACRO BIO NEGOTIATORES P R O V I N C I Æ A P V L. D E F E N S O R I. O P T I M O L. D. D. D.	*(?)... Crasso Macrobio, negotiatores provinciae Apulensis, defensori optimo. Loco dato decretum decurionum. (C. I. L. III No. 1500).*

Acest personagiu era un assesor (advocat), susţinător al intereselor comercianţilor din provincia Apulensis, retras însă în Sarmizegethuza. El nu trebue să fie confundat cu *defensor civitatis* din secolul al patrulea, care era patronul oraşului.

Inscripţiunile aflate în Dacia, ne arată şi câţiva

patroni ai Sarmizegethuzei, personagii înalte desemnate prin votul decurionilor.

Dreptul de a alege pe patron, aparţinea la început comiţielor, iar sub imperiu trece la *ordo-decurionum* care sau *adoptabat* sau *cooptabat*.

In legea Malacitană (61), se vorbeşte de modul alegerei patronilor.

„Nimeni nu poate fi patron al municipiului „Malacitan, de cât prin decretul majorităţei decu- „rionilor şi când vor fi fost prezenţi cel puţin „două părţi din numărul membrilor curiei. Votul „să fie dat *per tabellas* (prin buletine").

„Nimeni nu poate oferi patronatul fără con- „simţământul decurionilor şi fără votul majorită- „ţilor. Acela care va fi ales ast-fel prin fraudă „pe patron, sau va fi oferit cui-va patronatul, să „fie condamnat a da 10.000 sxterţe, în bani pu- „blici, cetăţenilor municipiului".

Indată ce patronul era ales, alegerea sa era consfinţită printr'un act sau o diplomă, *tabula patronatus* [1]). Ea se făcea în două exemplare, din care una se dedea patronului, iar alta se păstra în arhiva comunală. Remiterea tabulei se făcea prin o delegaţie a curiei sub conducerea unui magistrat. Materialul din care se făcea era aur, argint, bronz, după cum era rangul şi poziţiunea socială a acelui ales. De obicei patronatul se acorda equestrilor, senatorilor, guvernatorilor şi împăratului.

Patronul avea obligaţiunea de a protege interesele comunei, să dea sprijin cererilor oraşului

1). Ch. Girand. Les tables de Salp. et Malaca. bi.

la Roma, să pledeze în fața autorităților, chiar să favorizeze îndeplinirea unor dorințe individuale [1].

In Sarmizegethuza avem ca patroni pe guvernatori generali ai Daciei și pe un *vice-præsides*. Inscripția lui M. Claudiu Fronto (C. I. L. III. 1457) legat consular al celor 3 Dacii și al Mœsiei inferioare, la fine ne menționează:

COL. VLP. TRAIAN. AVG. DAC. SARMIZ. PATRONO FORTISSIM. DVCI AMPLISSIM. PRÆSIDI.

Un alt patron este *C. Curtius Proculus* din timpul lui Antoniu Piul, căruia [2] i se ridică un monument onorar de colonia Sarmizegethuza.

Afară de aceștia mai sunt *Q. Axius Aelianus* și *Terentius Gentianus* menționați de inscripțiunile 1556 și 1463 din vol. III. C. I. L.

Din cele arătate și expuse până aci rezultă următoarele observațiuni:

a). Orașul lui Decebal purta numele de: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethuza dicatissima metropolis.

b). Colonia avea un ordo decurionum.

c). Exista duumviratul reprezentat prin două persoane, unul *jure dicundo*, altul *œdilicia potestate*.

d). Cetățeni și orașul au avut chiar de la cucerire *just italicum*.

e). Existau la o laltă cu noi veniți și vechii aborigeni din cari se recrutau contigente de soldați pentru cohorte, ale și legiuni.

---

1). Mispoulet. op. cit.

2). C. I. L. III. 145. 8.

f). Magistraţiĭ capitalei se numeau la expirarea mandatului şi 'n alte oraşe provinciale.

g). Avea staţiune vamală.

h). In ea se ţinea consiliul provincial, conventus. Poseda un templu al cultului imperial şi o casă (ærarium) a Augustalilor.

i). In ea era reşedinţa guvernatorului general şi a marelui flamen al provinciei.

j). Avea un amfiteatru şi mai multe edificiĭ publice, canale şi instalaţiĭ de băi.

k). Oraş comercial, poseda corporaţiuni sau colegiĭ, era apărat de un *defenssor civitatis*.

l). Are patroni, personagiĭ foarte influente.

Sarmizegethuza ca metropolă şi protegiuitoare a întregei Daciĭ, din ea a dat nascere la coloniĭ, luate sub aripa sa ocrotitoare. Din coloniile cunoscute, sau mai bine zis din oraşele dependente de ea avem:

Micia.

In localitatea *Veczel* de astă-zi, se găsesc ruinele unui castru militar, care pare a fi fost construit de legiunea XII Gemina, după cum rezultă din tegulele aflate în săpături. Tot pe tegule se mai menţionează existenţa a mai multor cohorte auxiliare, acestea însă vor fi luat reşedinţă la Micia, după retragerea legiunei la Apulum. Presenţa neîntreruptă a armatei în această localitate, ne dovedeşte importanţa strategică a acestui castru. Se ştie de alt-fel că cohortele nu aveau un loc fix, ci se mutau după necesitatea ordinei şi apărărei, sau după cum dispunea guvernatorul provinciei sub ale cărui ordine erau.

Cohortele menţionate în inscripţiuni sunt: II Hispanorum; II Flavia Comagenorum; I Vindelicorum; I Hispanorum Comagenorum şi I Hispanorum Campagonum.

Alături de acest castru se afla *pagus Micia,* pendinte de Sarmizegethuza.

Pentru înlesnirea studiului să facem câte-va observaţiĭ asupra cuvintelor *pagus, vicus* şi *castella,*

Tablele de legi municipale nu pomenesc de cât de organizaţia municipiilor şi coloniilor, cât priveşte vicus, pagus sau castella nu e. nici o menţiune.

Resultă însă din citatul lui Isidor [1]) că: *„Vici, et castella, et pagi ii sunt, qui nulla dignitate civitatis ornantua, sed vulgari hominum conventu incoluntur, et propter parvitatem sui majoribus civitatibus attribuntur"*, adică locuitori unor asemenea cătune erau o adunătura din oameni de rând, adunaţi pentru munca câmpului, fără o organizare stabilită în conformitate cu legea orăşenească.

Mai aflăm într'un citat din Ulpianus [2]) şi într'o novelă a lui Teodosius că copiĭ naturali născuţi într'un pagus sau vicus etc. se legitimează prin oblaţiunea la curia cetăţei, la cari aparţine vicus sau pagus, de unde rezultă că acestea nu aveau o curie şi nici magistraţi aleşi.

Cu toate aceste indicaţiuni, inscripţiunile ne prezintă pe nişte conducători ai pagiilor şi vicilor cu titlurile de *magistri, aediles, praefecti,* ba

---

1). Origines. XV. 2.

2). L. 30. D. ad. munic. L. I.

chiar une ori şi un fel de consiliu comunal şi adunări populare. Nici odată însă nu aflăm un magistrat *jure dicundo*.

Magistri pagi et vici se alegeau de locuitori pagani şi vicani. Prefectul pagului sau vicului era tot-d'auna propus de oraşul de care depindeau aceste comunităţi.

Lipsa de indicaţie legislatorie a acestor fel de comune, mai ales în provincie ne dă convingerea că locuitori erau aborigieniĭ, rămaşi la ocupaţiuni inferioare, muncind de azi pe mâine pentru folosinţa învingătorilor. Ei s'au romanizat sub influenţa militarizmului şi administraţiei romane.

Ei n'au constituit un popor separat, de cât în lucrurile sacre, şi în interesele lor civile, dar şi aci în o anumită măsură, bunioară la instalarea colegielor. *Vicus* şi *pagus* erau considerate ca persoane morale, puteau poseda averi, a primi legi, a'şi alege patroni şi a alege chiar pe magistraţi. Aceşti magistraţi, însă, nu aveau nici o consideraţie în raport cu cei ai oraşelor, şi nici drepturi egale cu locuitori şi magistraţi coloniei de cari depindeau ca conducere.

Ei se ocupau numai cu administraţia bunurilor pagului sau vicului, de care aveau să dea socoteală celor din colonie, sau prefectului trimis de la reşedinţă. Restul administraţiei era în mâna curiei coloniei sau municipiului, de la care se trimeteau ordinele cum va urma să fie condus pagul.

Două inscripţiuni aflate la Micia ne prezintă existenţa de *magistri pagi*. Prima C. I. L. III. No. 7852.

Jovi Optimo Maximo, Junoni reginae, pro

salutae Micensium. L. Atillius Faustinus et M. Vibius Romanus, magistri, volum solveruñt,

Acest monument e ridicat de magistraţi pagului Micia, lui Jupiter şi Junonei regine pentru sănătatea locuitorilor Micenieni.

Cea de a doua inscripţie e publicată în C. I. L. III. No. 7847.

Genio pagi Miciae. T. Aurelius Primanus magister pagi eiusdem ex suo fecit, libens merito.

Tot în Micia aflăm existenţa unei staţiuni însărcinată a supraveghea negoţul cu barbari, erau *condoctores pascui, salinarum et comerciorum,* certificaţi prin insctipţie din C. I. L. III. 7853. pe care o dăm aci:

Jovi Optimo Maximo, Terrae Daciae et genio populo romano et comercio, felix Caesari nostri. Servus vilicus stationis Pontis Augusti, promotus ex statione Micia, ex voto...

Inscripţiunea de faţă este însemnată prin curioasă îngrămădire a mai multor ordine de divinităţi şi prin menţionarea staţiunei *Pons Augusti* aflată deja în tabela Pentengiriană şi de sigur dependinte de Sarmizegethusa.

Aquæ.

Cea de a doua cătună a Sarmizegethuzei este *pagus Aquensis* sau simplu *Aquae,* situată între Apulum şi capitala Daciei, după cum ni-l prezintă cartografia antică. Ptolemeu dă numele lui greşit Ὕδατα, inscripţiunile aflate lângă satul Kis-Kalàn ne arată cum se numea sub Romani.

Inscripţiunea următoare, (C. I, L. III. 1407.) citită ast-fel:

Jovi Optimo Maximo. Pro salute dominorum nostrorum C. Julius Marcianus decurio coloniae, praefectus pagi Aquensis, genio eorum posuit.

Monumentul înălţat de Marcianus în slava lui Jupiter e pentru sănătatea împăraţilor din acel timp, probabil Septimiu Severus, Geta şi Caracalla.

Prefectul pagului e trimes pentru administraţie din colonia mamă, ales din sânul curiei, cea ce învederează cele expuse mai sus la Micia. Prefecţi aveau în pagi jurisdicţia şi administraţia, nu încă conducerea celor sacre.

Alte Inscripţiuni ne dovedesc că *Aquae* ajunsese la o dezvoltare mult mai însemnata, în cât nu ştim la ce epocă este înălţată la rangul de colonie, cu o conducere independentă, aveau administraţia ei proprie şi o curie. Mai ales inscrip. No. 7892 şi 1108 din C. I. L. III. ne arată pe *M. Ulpius Ierio* şi *Aurelius Bassinus* decurioni ai coloniei Aquensis şi sacerdotes.

Aquæ în tabula Pentengiriană este indicată prin mai multe case alături de un castru[1]), poate stabilimentele de băi făcute pentru soldaţi. Isvoarele numeroase, termale, presupune un loc vestit de băi [2]). Büsching [3]) se exprimă ast-fel cu privire la localitatea Kis-Kalàn:

„Lângă orăşelele Geoagiu şi Sântu, se află băi calde; la locul cest din urmă se află încă şi o fântână renumită, cu ape minerale de cari există

[1]). *Gr. Tocilescu.* Dacia înainte de Romani.
[2]). *Kalinderu I.* Romani călători.
[3]). Erdeschreibung. II. 611. apud. Francke. s. cit.

şi la orăşelele Slatna, Geoagiu şi Palota superioară. Pe muntele Sitna, cel mai înalt din comitatul întreg, se află un isvor a cărui apă vara este rece ca ghiaţă, toamna însă e caldă. Se mai află şi unele fântăni minerale".

Existenţa deci a isvoarelor certifică în de ajuns la o l'altă cu ruinele că aci era o staţiune de băi însemnată.

Germisara.

Era situată între Apulum şi Sarmizegetuza, orăşel de transiţie şi cu o mică însemnătate comercială, azi devenită ruine lângă satul Ghelmariu şi Csikmó, nu departe de apa Mureşului.

Se pare că origina eĭ provine dintr'un castru stativ şi un castellum întărit. In el era un stabiliment de băi care de sigur a contribuit foarte mult la mărirea sa. Stabilimentul avea faţa spre sătucul de azi Ferendö-Gyagy. Ca centru de populaţie îl aflăm pe timpul cucerirei Daciei, de unde se deduce că el va fi fost locuit de o populaţie dacică, iar mai târziu figurează ca sat supus Sarmizegethuzei de la care primea magistraţi comunali, cari ne apar şi 'n tablele cerute.

Inscripţia publicată în C. I. L. III. 7881. aflată la Ghelmariu, pomeneşte de *Caius Romanus Summus, decurio coloniæ,* fără a ne arăta precis cărei coloniĭ aparţinea.

Germisara prin posiţiunea sa strategică, era un loc de avantpost între Apulum şi Sarmizegethuza, motiv care îndemna pe Romani pe timpul guvernatorului Daciei Junius Bassus la 135 d. ch. a

o împrejmui cu zid de apărare, cum rezultă din inscripţia următoare [1]), aflată acolo şi pe care o dăm prin transcriere:

Hanc tibi mormoreo cæsam de monte dicavi.
Regina undarum, nympha, decus nemorum.
Voto damnasti perfecta quam prece Bassus.
Moenitae propter moenia Germisarae.

Porolissum.

Capitala Daciei Porolissensis, aşezat pe drumul ce duce de la Apulum şi Napoca spre nordul Daciei la triburile Dacilor liberţi, refugiaţi pe timpul cuceririi provinciei de către Traian.

In tabula Peutengiriană figurează cu numele de Parelissum, iar la anonimul Ravenat Porolissos, pe când Ptolemeu îl menţionează Porolisson — Πορολῖσσον· şi Πορολῖσσος.

Ruinele lui sunt în satul de azi *Moygrad* localitate care corespunde distanţelor din tabula Peutengiriană.

Fondarea sa ca municipiu se pare că a dat încă din vremea lui Adrian sau Traian motivele, care i-ar fi îndemnat la acordarea prosperităţei şi organizărei lui. Probabil că ele aveau ca bază poziţia sa înaintată şi strategică.

In o inscripţiune aflată la Sarmizegethuza [2]) vedem pe un individ Quintilianus, flamen şi quinquennalis al coloniei Ulpiei Traiana, decurion al municipiului Apulum şi patron al municipiului Porolissum, pe vremea lui Adrian, ceea ce denotă

---

[1]). C. I. L. III. 1905.
[2]). C. I. L. III. 1486 şi 232.

că orașul avea legături de interese și protecție cu capitala și deci avea nevoe de un protegiuitor.

Porolissum trebue să fi avut multă populație Dacă, motiv care mai târziu îl face a primi rangul de capitală a uneia din cele trei Dacii.

Inscripțiunea No. 1495 din C. I. L. vol. III. ne presintă pe Aurelius Theophilus și Castor, doi decurioni ai municipiului Porolissum, ceea ce ne probează existența unui *ordo decurionum* deci o organizație municipală la fel cu cea deschisă de noi la începutul scrierei de față.

O altă inscripție din acest oraș ne menționează existența unui personagiu care fusese augur și pontifex al municipiului.

COCCEIO. VMBRIANO
DEC. AVGVR. ITE. PON
TIFICI. CIVIT. PARALISS
V M. P R O V. D A C.
COCC. SEVERVS. FILIVS
PATRI. PIENTISSIMO

Cocceio Umbriano decurioni auguri ite pontifici civitatis Paralissum provinciæ Daciæ Cocceius Severus filius patri pientissimo.

Cuvântul de civitas aflat înaintea numelui orașului arată că Porolissum avea o lex data municipii și o întărire militară spre pază.

Guvernatorul provinciei Porolissensis din cauza apropierei de fruntarie a strămutat reședința sa la Napoca și apoi la Potaissa după cum ținutul era atacat de triburile barbare din nord și necesitatea apărărei o cerea.

Certia.

In sătișorul *Romlot* sau *Magyar-Egregy* se află ruinele unui castel care odinioară domina regiunea împrejmuitoare. In jurul său erau mai

multe colibe cari alcătuiau satul *Certia*. In tabula Peutengiriană este a doua staţiune după Porolissum la distanţa de IIII miluri romane, formând flanc-garda valului lui Traian şi arier-garda municipiului Porolissum.

Locuitorii din ogoarele Certiei, la cas de nevoe şi seara după ce nu mai puteau lucra la câmp, se retrăgeau în micile lor colibe, punându-se sub protecţiunea castelului păzit de militari Cohortei I-a Batavorum menţionată pe un stâlp miliar (v. C. I. L. III. 841) şi equites alæ I Silianæ. (C. I. L. III. No. 840 şi 839).

Apulum.

Acest oraş aflător în inima Daciei prin importanţa sa geografică a avut o frumoasă menire în trecutul istoriei noastre. Insemnat sub glorioasa domnie a lui Mihai Viteazul, punct de sprijin al mişcărei române din Ardeal, în trecutul îndepărtat, sub Romani, a jucat un rol mare, căci era capitala provinciei Dacia.

Dacă ne-am apuca să descriem tot materialul epigrafic, aflat până acum în ruinele de la Alba-Julia, ar trebui să dăm o întindere foarte mare lucrărei de faţă; pentru că nici o localitate nu ne-a furnizat atâtea inscripţiuni şi sfărâmături a vieţei de oraş ca Apulum.

In cartografia antică, Ptolemeu abia îl pomeneşte, iar în tabula Pentengiriauă îl vedem însemnat prin turnuleţe.

Jurisconsultul Ulpianus [1]) ne spune că Apulum

---

[1]). De censibus. C. I. c. f. Digeste 50, 15, 1, 8, 9.

a primit *jus coloniæ* de la Septimius Severus, se ştie însă că aşezările militare se datoresc lui Traian, inscripţiunile aflate arătându-ne existenţa canabelor, din acel timp.

Uni cred că locuitori canabelor erau cetăţeni romani *pleno jure*, şi noi veniţi obţin acest drept prin şederea îndelungată în ele.

Oraşul Apulum având o origină romană, lângă satul aborigen al cărui nume precis nu-l cunoaştem, are o origină datorită militarismului. Se cunoaşte cu certitudine că o legiune în marş de război sau de transferare avea după ea o mulţime de particulari, comercianţi, ce urmau legiunea în speranţa câştigului. Ei erau din diferite naţionalităţi, parte romanizaţi sau foşti militari, parte streini ne cetăţeni, cari însă se romanizau prin influenţa armatei.

Cu aceştia, urmau legiunea şi femeile numite *focariæ*, cari îndeplineau diferite serviciĭ pe lângă legiune, găteau bucate, spălau, cusea vestmintele soldaţilor.

Indată ce legiunea intra într'un castru stativ, în jurul acelui castru se aşezau şi aceştia, mărinduli-se numărul cu veterani şi infirmi liberaţi din armată. Cu timpul se forma un oraş. Toţi aceşti locuitori ca comunitate nu erau socotiţi ca cetăţeni romani, ci îşĭ ziceau *qui consistunt ad canabas legionis* [1]). Canabele sunt creaţie a armatelor permanente. In primul secol şi la începutul celui de al doilea se conduceau de un magistrat numit *curator veteranorum et civium Romanorum qui consistunt*

---

[1]). C. I. L. III. 6166, 6167, 3505, vezi Maria Zaharescu. op. sus ind. p. 12.

ad canabas legionis illius [1]. El era asistat de un *quæstor* şi un *actor*, un fel de funcţionari, unul însărcinat cu casieria comunităţei, altul cu partea administrativă a oraşului poate şi cu edilitatea [2].

Se ştie că Apulum la origină era un sat dac cu *canabæ* militare ale legiunei *I Adjutrix* şi *XIII Gemina*, cari se contopesc încet încet dând naştere populaţiunei municipiului.

Din legiunea I Adjutrix se cunosc doi veterani, cari s'au retras în Canabe [3].

Lucius Antonius Apollinaris veteranus leg. I. Adj. p. f.

L. Silius Maximus veteranus legionis I. Adjutricis. p. f. magistrans primus in Canabis.

Cel din urmă este cel dintâi magistrat al canabelor, de sigur sub Traian. Legiunea I Adjutrix fu strămutată în Panonia, iar legiunea XIII Gemina a rămas aproape neîntrerupt în Dacia fiind adevărata fondatoare a municipiului. Cunoaştem încă câţi-va decurioni ai canabelor ceea ce denotă că ele aveau o organizaţie tipică ca şi oraşele. Ast-fel sunt: *T. Flavius Longinus*, decurio *Kanabensium legionis XIII Geminæ*, (C. I. L. III. 963); *Claudius Atteius Celer veteranus legionis XIII Geminæ decurio canabensium*, (C. I. L. III. 1903), *T. Fabius Ibliomarus decurio Kanabensium*, (C. I. L. III. 1214).

Aceste canabe la 142 le găsim consolidate, de oare-ce vedem că se dresează acte de cumpărătoare în birourile magistraţilor lor. Tabelele cerate

---

1). C. I. L. Y. 5832.
2). C. I. Rhen. 1049.
3). C. I. L. III. 1004, 1008.

ne dau exemple [1]) şi învederându-ne dresări de acte:

Actum Kanabis legionis XIII Geminæ XVII Kal, Junias. Rufino et Quadrato cos. Rufin şi Quadratu au fost consuli la 142 d. ch. In tabula XXV avem: Actum Kanabis legionis XIII Geminæ, IIII nonas Octobres. Bradua et Varro Consulibus etc.

Din cele spuse până aci reese că canabele au început sub Traian, mergând spre progres până la Marcu Aureliu. In acest timp am găsit un ordo decurionum, un magister sau curator şi 3 decurioni. Inscripţiuni ale altor funcţionari nu s'au aflat, prin deducţie însă se poate spune că vor fi existat.

Alături cu canabele legiunei a XIII Gemina, am spus că se găsea încă o comună mult mai veche ca castrul roman, al cărei nume nu ni s'a păstrat esact, de şi continuă viaţa sa independentă. Pe când canabele îşi luau un avânt prielnic, în acea comună vecină, megieşe, romanizarea se face pe nesimţite.

Prosperitatea crescândă şi necontestabilă a localităţei ajungând la o vădită pronunţare, Marcu Aureliu strămută în ele cuartierul general al armatei provinciei, dimpreună cu arsenalul militar de la Sarmizegethuza. (C. I. L. III. 1121, 1138).

Inainte cu 3 ani la 158 se făcuseră noi apeducte şi sub Antonin Piu un templu sau palat, anexând venitului oraşului minele de fier din preajma lui (C. I. L. III. 1171). Inscripţiunile ne

---

[1]). C. I. L. III. tabula VII.

presintă numele păzitorului acelui templu, anume *C. Julius Leuganus veteranus legionis XIII Geminæ Martiæ Victricis, aedis custos etc.* (C. I. L. III. 1158).

Sarcina acestui *ædis custos* sau *æditus* ori *æditus,* era de a păstra cheile templului, a deschide vizitatorilor, a-l îngriji în stare bună şi curăţenie, a îngriji de averea donată sau acordată templului. Locuia într'o clădire lângă el, iar soţia lui numită *æditua* îndeplinea funcţiuni ce el nu putea.

Aceşti păzitori erau foarte onoraţi sub imperiu, ei erau aleşi numai dintre cetăţeni.

Marcu Aureliu, începând războiul cu Marcomani, simte necesitatea ca să facă din Dacia baza de operaţiuni militare. De aceia o înalţă la rangul de provincie de rang consular divizând'o în trei părţi şi dându-i numele după oraşul de reşedinţă. Cu această ocaziune se simte necesitatea întăririi elementului urban, de aci nevoinţa de a da drepturi de cetăţenie celor romanizaţi şi de a aduce noi colonii de cetăţeni din imperiu şi Italia. Canabele, cum şi sătişorul dac primesc numele de Apulum după colonişti aduşi din Italia, primind cel dintâi şi rangul de *municipium Aurelium Apulum sau Aplum.*

Numele de Apulum vine de la locuitori aduşi ca coloni din Apulia, ţinut pe vremea aceia foarte abundent în populaţie prin transbordările peregrinilor aduşi din Asia şi Africa.

O inscripţiune ne transmite numele de Aplum pentru prima dată, formă prescurtată din Apulum, (C. I. L. III. 981), pe care o dăm citită ast-fel:

Auribus Aesculapi et Hygiae et Apolini et Dianœ. Caii Julii Dius, F. Faruas, Irenicus fratres Augustales municipii Apli pro salute sua posuerunt, Presente Secundo et Condiano consulibus.

Monumentul e ridicat zeităţilor enunţate la început pentru sănătatea lui Caius Julius Dius?, de către Farnas şi Irenicus fraţi săi, pe timpul consulilor Presente II şi Condianus.

Pe aceşti consuli îi aflăm în anul 168.

O altă inscripţie tot din acelaşi an vorbeşte de un oare-care *T. Flavius Italicus primus quatuorvir municipii Aurelii Apuli* etc., deci chiar din primul an când canabele fură înălţate la rangul de municpiu de către M. Aurelius, care va îndritui pe noul oraş să ia şi numele împăratului sau naşului său de *municipium Aurelii Apulum.*

Se ştie că un oraş când era înălţat la un rang, primea de la împărat o lege organizatorie, care se săpa pe o placă de aramă sau pe marmoră pe care o ţineau atârnată în *forum.* Aşa cunoaştem legile municipiilor *Malaca şi Salpensa* din Spania, date de Domiţian, în care vedem şi schimbarea numelui după numele împăratului, de municipiul Flaviu Malcitanum. Tot ast-fel se întâmplă cu Sarmizegethuza care de la Traian ia numele de colonie Ulpia Traiana Sarmizegethuza. Acelaşi lucru se întâmplă cu canabele care devin municipiul Apulum şi apoi colonia Apulum.

Sătişorul de lângă canabe prosperând prin colonişti şi prin romanizarea elementului autocton, ia numele de Apulum. Când oraşul nou va deveni colonie, el va deveni municipium *Septimium Apu-*

lum, având o independenţă stabilită prin legea imperială organizatorie.

Canabele însă sau Aurelium Apulum sunt ridicate la rangul de colonie tot pe vremea lui M. Aurelius Comodus între ani 172—192, şi de la aceiaşi vreme există alături de ele *municipium Septimium Apulum.* Această părere e confirmată prin citatul deja menţionat mai sus, al lui Ulpian. (l. I. de censibus. Digeste 50, 15, 1, 8, 9), scris pe vremea lui Caracalla la 211—217, care sună ast-fel:

„In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est, Zarmizegetuza quoque ejusdem iuris est item Napocensis colonia et Apulensis, et Patavissensium vicus, qui a Divo Severus jus coloniœ impetravit“.

Inălţarea la rangul de colonie se datoreşte sporirei numărului de populaţie prin coloniştii aduşi, sporire pronunţată şi 'n cel-l'alt oraş, fapt care a impins respectiv pe cei doi împăraţi a da numele lor, şi o lege de guvernământ.

Colonişti aduşi au împins municipiul la rangul de colonie, colonia Aurelia Apulum; şi orăşelul aborigian la municipiu, consfinţit prin o lege de Septimiu Severu care 'i dete numele de *Municipium Septimium Apulum.*

O probă despre aceasta dăm aci următoarea inscripţie din C. I. L. III. 1083.

I. O. M. ÆTERN
C. IVL. VALENTI
NVS. IIII VIR. PRI
MVS. ANNVALIS
MVN. SEP. APVL
ET. PATR. COLL. FAB.
MVN. S. S. EX. VOTO
POSVIT

Jovi Optimo Maximo aeterno. Caius Julius Valentinus quatuorvir primus annualis, muuicipii Septimii Apuli et patronus colegii fabrum municipii supra scripti ex voto posuit.

Când Julius Valentinus este primul *quatuorvir* anual al municipiului Septimium Apulum, duumviri şi quatuorviri se alegeau de comiţiele municipale şi mai târziu de curie. Sub imperiu acest drept fu recunoscut şi împăraţilor.

Modul de procedură la alegerea acestor magistraţi era următorul:

Alegerea se presida de magistraţi ce eşeau din funcţiune. Candidaţi trebuia să se prezinte şi să declare pentru ce funcţiune voesc să fie aleşi, ce calităţi au şi să depue garanţie.

Magistratul care înscria pe listă pe un concurent nedemn sau neîndeplinind condiţiunile plătea o amendă [1]).

Lista candidaţilor, după *professio,* se afişa în comiţiĭ. Afişarea se numea *proscriptio.*

După ce comiţiile erau convocate, se proceda la vot [2]), care se dedea individual *per tabellas,* adică prin buletine.

Legea Malacitană cerea ca la urna fie-cărei curiĭ să stea câte 3 locuitori votanţi, spre pază şi dreaptă numerătoare a voturilor. Aceşti scrutatori erau aleşi din alte curiĭ de cât cea care vota. Ei depuneau jurământ că vor păstra buna credinţă şi rânduiala votului.

Cei cari candidează la vre-una din magistraturile vacante au voe să 'şi pue câte un custode la fie-care urnă. Acest păzitor nu poate fi luat din curia sa, ci din alta, ca să nu poată face ingerinţe. El va vota la finele fie-cărei curiĭ ce supraveghează.

---

1). Lex Julia municipalis. IX şi X.
2). Lex Malacitana. 55, 56, 57.

Acel care întrunea voturi mai multe era proclamat ales. In curia în care doi sau mai mulţi aveau voturi egale, se prefera cel însurat, celui neînsurat, cel cu copiĭ mai mulţi, celui cu mai puţini.

După ce se adunau toate buletinele, se puneau într'o urnă mai mare şi se scotea câte unul unul. Numele fie-căruia, cum era scos, trebuia să fie strigat cu glas tare, de ce curie e ales. Cel care va împlini mai înainte majoritatea curielor se proclama ales. Mai 'nainte însă trebuia să depue jurământul şi să dea garanţia cerută de lege.

Cei căzuţi în balotagiu erau preferaţi după cum aveau copiĭ mai mulţi, sau dacă erau însuraţi faţă de celibatari.

Nimeni nu trebuia să facă ingerinţe în alegeri, cel ce să abătea la acestă dispoziţie, se condamna a da municipiului sau coloniei 10.000 sexterse.

Formula de jurământ propusă celor aleşi era: [1]).

„Per joven et divom Augustum et dium Claudium (?) et divum Vespasianum (?) Augustum et Genium imperatoris Caesaris Domitianum Augusti deosque Penates, eum quae ex hac lege facere oportebit facturum neque adversus hanc legem fecisse aut facturum est scientem dolomalo“.

In unele coloniĭ şi municipiĭ, jurământul se făcea la 5 zile de la alegerea magistraţilor, după care ei îşi împărţeau atribuţiunile lor.

Titu Liviu [2]) ne spune că după trecerea acestor 5 zile magistraţi aleşi trebuiau să înceapă a func-

---

[1]). Lex Malacitana 58. Lex Salpensa. 25, 26. Numele împăraţilor se schimbau. formula era aceiaşi.

[2]). Hist. XXX. 40.

ţiona: *„Magistratum autem plus quinque dies nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere“.* După instalare, foşti magistraţi încetau girarea afacerilor şi se înscrieau printre candidaţi de drept la decurionat, luau parte la adunări cu vot consultativ şi când se făceau locuri vacante în curie, se înscriau între membri ei activi.

Sub imperiu alegerea magistraţilor prin *professio* era în foarte multe localităţi înlocuită prin numirea din oficiu, *nominatio,* de către împărat, mai ales unde nu se putea compta pe populaţie.

La Apulum deci avem două comunităţi distincte, având o administraţie fie-care aparte. Colonia însă preponderează fiind înălţată prin veterani legiunei a XIII Gemina cari primeau *honesta missio* şi se stabilea în ea, cum şi prin numărul cel mare al bogătaşilor romani stabiliţi acolo.

Inscripţiunile aflate la Apulum ne presintă până acum numele următorilor decurioni:

1.	**P. Aelius Fabianus,**	dec.	mun.	Apuli. C. I. L. III.	1141
2.	**M. Antonius Valentinus,**	„	„	„	1433
3.	**P. Aelius Victor Plautianus,**		„	„	1211
4.	**L. Ulpius Bassinus,**	„	„	„	14470, 14468
5.	**Claudius Atteius Celer,**	„	canab	„	1093
6.	**T. Flavius, Longinus,**	„	„	„	1100
7.	**T. Fabius Ibliomarus,**	„	„	„	1214
8.	**P. Aelius Antipater,**	„	coloniæ	„	{1181 / 1104} 1180
9.	**P. Aelius Genialis,**	„	„	„	1208
10.	**L. Rustius Nitor,** (Finitor)	„	„	„	1216
11.	**C. Ael Primus,**	„	„	„	7788
12.	**M. Antonius Sabinus,**	„	„	„	7793
13.	**C. Antonius Valentinus,**	„	„	„	7804
14.	**C. Ant. Marcellus Agripinus,**		„	„	7804
15.	**C. Agrippinus,**	„	„	„	7804

16. ? **Aelius Valentinus,**	dec.	coloniæ	C. I. L. III.	7868
17. **Ulpius Masculinus,**	"	"	"	854
18. **C. Julius Meprobianus ?**	"	"	"	973
19. **? ? Quintilianus,**	"	"	"	1486
20. **P. Aelius Maximus,**	"	"	"	943
21. **Varenius Sabinianus,**	"	"	"	1198
22. **C. Valerius Valerianus,**	"	"	"	12588, 12590
23. **M. Aurelius Comatus,**	"	"	"	1154
24. **L. Ulpius Bassinus,**	"	"	"	14215

Suntem siguri că municipiul Apulum avea decurioni prin *nominatio*, fapt care reese din alegerea persoanelor mai bogate şi cu vază pentru îndeplinirea acestei sarcini. O probă ar fi şi faptul că decurionul M. Ant. Valentinus devine marele preot al templului din Sarmizegethuza, loc ocupat de persoane alese şi sus puse cu poziţie socială.

In municipiĭ în locul funcţiunei de duumvirat, aflăm în cele mai multe cazuri *quatuorviratum*, representat prin doi magistraţi *jure dicundo* şi doi *aediles*. Şi aceştia ca şi duumvirilor li se cerea următoarele condiţiuni:

1). Calitatea de ingenus.

2). Implinirea serviciului militar, sau să facă trei campaniĭ călare sau pe jos cu pedestraşi.

3). Vârsta de 30 ani [1]).

4). Să aibă avere.

5). Censul de 100.000 sexterţe.

6). Să fi parcurs în rând erarhic quæstura, edilitatea şi apoi să vie la duumvirat sau quatuorvirat.

7). Cel ce a fost duumvir nu se putea realege de cât după cinci ani de la expirarea mandatului. Această dispoziţie însă a fost de multe ori călcată

[1]). Lex Julia municipalis, după lex Malacitana 25 ani.

sub imperiu, ba chiar şi cele-l'alte condiţiuni au fost lăsate în desuetudine făcându-se numirea din oficiu în locul alegerei prin voturi.

Se cunosc numele următorilor duumviri şi quatuorviri:

1. **T. Flavius Italicus,** primus quatuorvir municip. Aurelii Apulum vezi C. I. L. III. 1132.
2. **M. Ulpius Valens,** quatuorvir municip. Apulum Septimii C. I. L. III. 985.
3. **C. Julius Valentinus,** primus IIII. vir annualis munic. Septimii [1] Apulis. C. I. L. III. 1085.

4. **C. Julius Meprobianus,**	II vir. coloniæ	C. I. L. III.	972
5. **C. Pomponius Fuscus.**	„ „	„	982, 983
6. **C. Julius Valens,**	„ „	„	1150
7. **M. Lucilius Philocemon,**	„ „	„	7773
8. **P. Aelius Geniales,**	„ „	„	974
9. **P. Aelius Antipater,**	„ „	„	1181
10. **P. Aelius Julians,**	„ „	„	1182
11. **P. Aelius Silvanus,**	„ „	„	1217
12. **T. Aelius Lupus,**	„ „	„	1213
13. **C. Numminus,**	verus duumviralis	„	7751
14. **T. Varenius Probus,**	II. vir. quinquen.	„	1483

Familia Aelia, împroprietărită în Dacia, prin domeniile acordate de împăraţi ca Adrian, ajunge a juca un rol important în funcţiunile minicipale, având în Apulum cinci reprezentanţi în curie, ca duumviri.

Ca *aediles,* inscripţiile ne menţionează pe:

1. **Caius Julius Valens,**	ædiles coloniæ Apulum	C. I. L. III.	1150
2. **Publius Aelius Ursius,**	„ „ „	„	1139
3. **Publius Aelius Antoninianus,**	„ „	„	1139

[1]. Municip. Septimium Apulum mai e menţionat în inscripţia C. I. L. III 976, 1051, 1082, 1139.

Familia Aelia ne mai prezintă ca foşti *quaestores* pe aceleaşi personagiĭ indicate la duumvirat, ce de sigur prin ocuparea funcţiunilor erarhice, urmau a trece peste toate gradele:

1. **P. Aelius Antipater,**	quæstor	col. Apul.	C. I. L. III.	1104, 1181
2. **P. Aelius Geniales,**	„	„	„	1104, 974
3. **P. Aelius Julianus,**	„	„	„	1104, 1182
4. **? Ulpius Salvianus,**	„	„	„	1145
5. **? Ulpius Artemidorus,**	„	„	„	
6. **? Aurelius Maximus,**	„	„	„	
7. **? Aurelius Stratus,**	„	„	C. I. L. III. 7807 şi Eph. epigr. II. p. 312.	
8. **? Ulpius Paulus**	„	„		

Quæstores Ulpius Artemidorus şi Aurelius Maximus sunt menţionaţi de următoarea inscripţiune:

I N S T A N T I B V S
VLP. ARTEMIDOROET
AVR. MAXIMO. QVÆS
TORIBVS

Instantibus Ulpio Artemidoro et Aurelio Maximo quæstores.

Cei din urmă cvestori sunt citaţi pe nn monument, în care se vorbeşte că a fost înălţat de *Prosmonii,* prin îngrijirea *quaestorilor.* Monumentul purta numele de *familiaricum,* casă de sclavi, pe frontispiciul cărei se afla inscripţia:

FAMILIARICVM A. S.
OLO. PROSMONI. EX SVO.
FECERVNT. PER. AVR.
STATIVM. ET. VLP. PA
VLVM. QVÆSTORES.

Familiaricum a solo Prosmonii ex suo fecerunt per Aurelium Statium et Ulpium Paulum quaestores.

Hirschfeld, în Ephem. Epigraph. II. p. 312, a crezut că Prosmoniĭ sunt un colegiu, original din

Dalmaţia, de la Premona şi că ar avea o legătură cu locuitori aduşi în Dacia.

T, Mommsen înlătură această părere, zicând că trebue să fi fost numele casei de sclavi ai statului, de oare-ce însuşi monumentul e prin îngrijirea funcţionarilor comunei. S'ar putea însă unifica aceste două idei prin aceia că Prosmoni, cuvânt important în Dacia de la Traian prin colonişti şi sclavi, a fost aplicat casei sclavilor din Apulum.

Municipiul Septimiu Apulum de şi inscripţiunile ne glăsuesc foarte puţin, e pomenit până la ani 238 şi 244 sub împăratul Gordian [1]), pe când colonia se continuă până după ani 250 sau 251 cum rezultă din următoarea inscripţiune: [2]).

I M. C Æ S. C.
MESS. QVINTO
T R A I A N O
DECIO. p. f. aug.
P. M. TRIB... pot.
II. C O S II P. P.
R E S T I T V T O
RI. DACIARVL
COL.NOVÆ.APV.c.

Imperatori Caesari Caio Messio Quinto Traiano Decio pio felici Augusto, pontif. maxim. tribunicio potestatis II, cons. II pater patriae restitutori Daciarum colonia nova Apulensis (curavit sau solvit).

Se ştie că Traian Decius a domnit de la 249—251, şi sub el s'a întâmplat năvăliri furioase de Goţi, cari voiau după ce prădaseră Dacia, să intre în centrul statulni roman. Decius reuşeşte a'i bate, a'i alunga de la Nicopolis, a trece Dunărea şi a restitui provincia Dacia stăpânirei romane. Se vede că Goţi prădaseră şi dărâmaseră colonia Apulum, care acum sub Decius se reconstrueşte şi înalţă

[1]). C. I. L. III. 1433.
[2]). „ 1176.

la locul cel mai de vază de sigur schimbându-şi numele în *Nova colonia (Traiana?) Apulum*. Monumeutul de mai sus este înălţat în onoarea lui Traian Decius restituitor al Dacielor, de sigur după ce izbuti a pune puţină ordine în Dacia, căci în anul următor domniei e învins şi omorât [1]) în nişte mlaştine, probabil în părţile din dosul Tisei în Temişoara.

Pe timpul când se restabileşte din nou acest oraş, de sigur că municipiul Septimium Apulum şi colonia Aurelia Apulum sunt întrunite, alipite una de alta. Se ştie de alt-fel că la ori-ce înfiinţare de oraş, precum şi la ori-ce reconstruire, oraşul cel nou purta numele împăratului care îi dădea şi legea organizatorie. Pe baza acestui principiu noua restituiure va fi avut numele de *Colonia Trajana Decia Apulum*.

Dacă cercetăm întreg materialul de sfărîmături ale vechei vieţi din Apulum, observăm că ele fac să ne reeasă la iveală şi mai mult importanţa sa; vedem pe unele indicându-se numele preoţilor oraşului. Ca flameni ai coloniei cunoaştem pe *L. Valens* [2]), *Aelius Valentinus* [3]), *Tiberius Claudius Rufus* [4]) şi *P. Aelius Julianus* [5]).

Lipsa de flameni în municipiul Apulum ne face să credem că serviciul se făcea de aceiaşi preoţi, sau că populaţia din ea era mai săracă şi în imposibilitate a întreţine trupe pentru ei.

---

1). Iornandes XII. Amianus Marcellinus XXXI; 5 şi 13. — Zosimus I. 13.
2). C. I. L. III. 1134.
3). „ 7868.
4). „ 1064 şi 1065.
5). „ 1182.

Se știe însă că flameni aveau însărcinarea conducerei cultului imperial în timpul celor patru serbări anuale cum și aranjarea jocurilor.

Ca treaptă erarhică după flameni aflăm pe *pontifices*. Dintre ei cunoaștem pe:

1. **C. Julius Meprobianus,**	C. I. L. III.	972
2. **Publius Aelius Genialis,**	„	1208
3. **Lucius Aelius...?**	„	1207
4. **T. Aelius Lupus,**	„	12013

A treia treaptă bisericească era auguratul, care de multe ori se conta într'un colegiu cu pontifices, adică trei *pontifices* și trei *augures*.

Inscripțiunea din *Corpus Inscriptionum Latinarum* III No. 1209 ne arată ca augur pe un personagiu din familia Aelia, *Publius Aelius* Strenuus, care a parcurs erarhic o carieră foarte remarcabilă. Dăm aci inscripțiunea sa:

P. ÆL P. FIL. PAP
STRENVO. E. Q
P. SACERD. ARÆ
AVG. AVGVRI. ET
II. VIRAL. COL
SARM. AVGVR.
COL. APVL. DEC
COL. DROB. PAT
RON. COLLEGIOR
FABR. CENTO
NAR. ET. NAVT
AR. CONDVC. PAS
CVI. SALINAR
ET. COMMER
CIOR. RVFINVS
EIVS

Publio Aelio, Publio filiio Papiria tribu Strenuo, equo publico, sacerdoti arae Augusti, auguri et duumvirali coloniæ Sarmizegethuzæ, auguri coloniae Apuli, decurioni coloniae Drobetarum, patrono collegiorum fabrum, centonariorum et nautarum, conductori puscui, salinarum et commerciorum, Rufinus eius.

Personagiul acesta trebue să se fi bucurat de o mare vază, de oare-ce îl vedem jucând un rol așea de important, trecând prin toate dregătoriile subrogate administrațiunei și impositelor. Schimbarea funcțiunilor în mai multe localități indică nestabilitatea funcționarilor nu aleși de popor, ci numiți direct de împărat prin recomandațiunea guvernatorilor Daciei.

Mai cunoaștem încă doi auguri pe *P. Aelius Julianus* [1]) și C. Numius Certus [2]). După auguri sau chiar pe aceiași treaptă se găseau *haruspices* din cari la Apulum aflăm numai doi, C. Iulius Valens (C. I. L. III. 1114 și 1115) și altul cu numele aproape șters (C. I. L. III. 1116). După aceștia venea ultima treaptă preoțească, *sacerdotes* și *antistes* sau preoți tuturor cultelor, în care aflăm pe:

1. **C. Iulius Meprobianus,**	sacerdos	C. I. L.	972
2. **P. Aelius Silvanus,**	„	„	1207
3. . . . . . **Regimus,**	„	„	7751
4. **C. Numius Verus,**	„	„	1217 și 7739
5. **M. Aurelius Comatus,**	antistes	„	1154
6. **Aurelius Bassinus,**	sacerdos	„	1108
7. **C. Julius Valens,**	harusp. antist. sac.	„	1114, 1115, 1117

Ierarhia sarcinelor preoțești vedem că era strict ținută, în Dacia ca și în restul imperiului, cu deosebire că aici se făcea prin *nominatio* și în caz de avansare sau de mutare puteau primi funcțiunea în alt oraș al provinciei.

In afară de flamen, pontifices, augures și sacer-

---

1). C. I. L. III. 1182 și 1001.
2). „ 1114 și 1115.

dotes mai aflăm şi vre-o 10 *augustales* [1]), preoţi însărcinaţi cu conducerea cultului imperial. Ei în cea mai mare parte erau aleşi dintre liberţi bogaţi, cari de sigur pentru a obţine o asemenea funcţiune onorabilă, dedeau cine ştie ce sume.

Dintre profesiunile libere cunoascem un medic din Apulum, după o inscripţie pe o piatră în patru muchiĭ, având câte două rânduri pe fie-care latură, (C. I. L. III. 1626).

1.	.T. A T T I. D I V I X T I. D I A. L I B A N V. A D. I M P. E X. O V O.
2.	.T. A T T I. D I V I X T I. D I A M I. S V S. A D. V E T E R E S. C I C.
3.	.T. A T T I. D I V I X T. N A R. D I N V M. A D. I M P E T. L I P.
4.	.T. A T T I. D I V I X T I . D I A Z M Y R N E S. P O S T. I M P. L I P.

1. *Titi Atti Divixti: dia libanu ad impetum ex. ovo.*
2. *Titi Atti Divixti: dia misus ad veteres cicatrices.*
3. *Titi Atti Divixti: nardinum ad impetum lippitudinis.*
4. *Titi Atti Divixti: dia Zmyrnes post impetum lippitudinis.*

In româneşte ar fi:

1). *A lui Titus Attius Divixtus (remediu) din tămâe* (dizolvată) *în ou la primul acces al inflamaţiunei.* (Se ştie că doctoriile de ochi se dizolvau în ou (albuşi), lapte sau vin).

2). *A lui Titus Attius Divixtus (remediu) din collirium* (sulfat de cupru), *contra vechilor cicatrice,* (intunecarea cornei).

3). *A lui Tittus Attius Divixtus remediu din*

[1]). Vezi C. I. L. III. 1082, 1029, 986, 1084. etc.

nardinium la primul acces al influenței, (scurgerea ochilor).

Eră un fel de alifie de ochi făcută cu unt de nardus (un arbor).

4). *Al lui Titus Attius Divixtus, (remediu) din diazmirna după primul acces de inflamațiune.*

Era un medicament făcut cu smirnă sau myrtă, guma balsamică a Myrtului arabic, întrebuințată de Egipteni la îmbălsămare.

Divinitățile de preferință și protecțiune ale Apulumului erau *Aesculapius* și *Hygia,* menționați pe vre-o 68 de inscripțiuni.

Un veteran al legiunei a V-a Macedonică, ridică în onoarea acestor două divinități un altar, mulțumindu-le pentru redobândirea vederilor sale perdute, pentru a ocupa loc mai puțin dăm inscripția acestui monument numai în interpretare: [1]) C. I. L. III. 987.

Aesculapio et Hygiæ ceterisque diis deabusque, hujusque loci salutaribus C. Julius Frontonianus veteranus ex beneficiario consularis legionis V. Macedonicæ, pro redditis sibi luminibus gratias agens ex viso pro se et Carteia Maxima conjuge et Iulia Frontina filia, votum salvit libens merito.

Apulum este cea mai bogată localitate în altare votive. Intâlnim pe altare și monumente chiar divinitățile superioare. Ast-fel *Jupiter* poartă epitetul de *Optimus Maximus, monitor, strutor, fulgularis, æternus, conservator* etc.

Junona însoțește de multe ori pe soțul ei Ju-

[1]). Maria Zaharescu op. cit. p. 139.

piter, alte ori e singură, mai ales pe altarele înălţate de femei.

Minerva ne apare singură de trei ori şi cu Jupiter de şease ori.

Diana poartă numele de *Augusta* şi numai odată de *Melifica* [1]).

Deus Silvanus e pomenit pe 16 altare având epitetele de *silvester, domesticus,* sactus etc., iar *Hercules, Liber, Libera, Marte, Cælestis, Venus, Mercurius* sunt adesea singuri.

Dintre divinităţile orientale mai des întâlnim pe zeul *Mithras,* identificat cu *Sol invictus,* apoi *Hierobolus, Jupiter Bussumarus, Sarmandus, Sula; Jupiter Dolichenus; Jupiter Tavianus, Glycon;*

Ca edificii publice aflăm pe timpul lui Severus o *schola* construită de colegiul *centonariorum* pentru întrunirile membrilor săi şi pentru jocuri gimnastice, sport şi petreceri.

Mai aflăm un local de băi publice [2]) înălţat pe un loc cedat de consiliul comunal al oraşului. In afară de acesta mai este un local de băi construit de senatorul *P. Aelius Gemelus* pe propria sa socoteală şi având pe frontispiciu următoarea inscripţie:

F O R T V N Æ
A V G ·
S A C R V M
P. Æ L I V S. G E M E
L V S. V I R. C L A
R I S S I M V S
PERFECTO A. SOLO BVLNEO
C O N S A C R A T I V

Fortunæ Augustæ sacrum P. Aelius Gemelus vir clarissimus perfecto a solo balneo consacravit.

1). C. I. L. III. 1002.
2). Eph. Epigr. No. 414.

Intre ani 210—217 un soldat [1]) al legiunei a XIII *Gemina*, face cu cheltuiala lui un *hydroscop* pentru măsurarea timpului, pentru măsurarea discurilor în adunare, în for.

Pe lângă cele expuse până aci, sfărâmăturile vieţei de oraş în Apulum mai ne prezintă existenţa a unei frumoase construcţiuni, parchetate cu mozaic. Edificiile particulare aveau un singur etaju cu odăi numeroase, uşi şi ferestre mici. Apa adusă pe canale străbătea fie-care stradă paralel cu cloacele de scurgerea murdăriilor.

Unele case aveau pardoseala cu cărămidă bine coaptă şi lustruită, iar pereţi pictaţi cu scene mitologice şi reprezentaţiuni din viaţa zilnică.

Studiind cu amănunţime rămăşiţele vechiului Apulum, te transformi în vremile zilelor lui uitate, te simţi parcă în o lume ce 'ţi inspiră respect şi te atrage. Mintea ţi se deapănă după înşiruirea vremurilor, pare că vezi trecându-ţi pe dinainte-ţi îngânfaţi decurioni cu toga lor purpurie; iar printre ei pe câte un parvenit libert, care a ajuns să poarte *ornamenta decurionalia*. De odată pare că se aude strigătul după zidurile cetăţei, repetat apoi după înălţimea templelor şi în pieţe, prin care se chiamă poporul la comiţiĭ, decurioni la curie. Colo pe stradele principale trece mândru şi demn marele flamen cu slujitori săi se face sacrificiul zeilor find-că 'n mijlocul oraşului a sosit *patronus* [2]) *urbis*, cine ştie ce personagiu influent din Roma, sau vre-un membru al casei imperiale.

---

[1]). C. I. L. 1070.

[2]). Se cunoaşte şi ca patron al oraşului. Vezi C. I. L. 1180. P. Aelius Marcellus.

Fără de voe te întrebi veni-va oare ziua când urmaşi acestor fiinţe din ţara liberă România, vor merge la Alba-Julia să proteagă pe fraţi lor de acolo? Sau să încoroneze cu coroana şi purpura imperială pe odrasla Traianului modern, şi foarte mult iubită de noi?!

Malva.

E capitala uneia din cele trei Dacii, a aceleia care i-a luat şi numele ei de *Malvensis*.

In trecut existenţa şi localitatea unde a fost stabilit acest oraş a fost foarte mult contestată, graţie însă cercetărilor fecunde din anii din urmă s'a stabilit că *Celeiul* a fost locul de obârşire al Malvei [1]).

Malva, după terminaţiunea sa în *va*, ca şi alte localităţi toponimice, Rusidava, Buridava, Arcidava, este de origină Dacică.

Tomaschek a fost primul autor care a crezut că explică cuvântul *Malvense* prin românescul *malu* şi 'n înţeles de *Dacia ripensis sive montana*.

Domnu Hasdeu aderă la părerea lui Tomaschek, iar Miclossich zice că numele de Malva indică în sine ideia de *mal*, rîpă, *ripa*. Un alt învăţat *Otto Hrischfeld* crede că forma dacă a fost tot *Malva* şi la Romani s'a masculinizat forma cuvântului rămas în afară de sufix. Aşa mal, munte, loc ridicat rîpă abruptă.

Toate aceste păreri şi teorii se acordă de minune cu posiţiunea geografică a oraşului după

---

[1]). C. Lăcusteanu. Diction. Geograf. al jud. Romanaţi.

țărmul stâng al Dunărei, loc definitiv. stabilit de arheologi Goos și Marcquard și certificați prin descoperirile domnului Gr. G. Tocilescu din 1885 și în urmă [1]).

Până la cucerirea Daciei de Romani, Malva joacă un rol secundar, de la această dată fie prin posițiunea sa, fie prin mișcarea comercială, ia un avânt însemnat, în cât pe timpul lui Marcu Aureliu devine regina orașelor Olteniei și găzduește pe procuratorul imperial al provinciei Malvensis.

Am văzut că la declararea provinciei ca aparținătoare Romei s'a dat *jus italicum* mai multor orașe. De sigur însă că Malva nu a avut acest drept până la Marcu Aureliu, care o încetățenește înălțând-o la rangul de colonie, nume aflat și pe o inscripție din timpul lui Alexandru Severus. (C. I. L. III. No. 1575).

Colonia Malvense ex Dacia.

Cesar Boliac prin cercetările lui, a descoperit în marginea șoselei de la Islaz o inscripție fragmentată, pe care D-l Tocilescu o interpretează ast-fel:

Imperatori Cæsari M. Aurelio Commodo Antonin Augusto sub cura Claudi Xenofontis procuratoris Augusti. Zoticus et Salvianus servi vilici posuerunt [2]).

Piatra aflată a servit de piedestal unei statui imperiale, poate a lui M. Aurelius Commodus.

Boliac a mai aflat la Celei și un sarcofagiu,

[1]). Dacia înainte de Romani. p. 94. seq. și Inschripten aus Rumänien, și Archeolog-epigraphic. Mitteilung. III. Hest. I.

[2]). Revista p. Archeolog, a d-lui Gr. Tocilescu. vol. II. 1883. p. 272. C. I. L. III. No. 8042.

cioburi de oale şi o cărămidă a cohortei a III-a Britanică, monede de bronz şi de argint din epoca lui Septimius Severus şi Alexandru Severus până la Graţian.

Fragmente din ustensilele vieţei de oraş roman, şi monede se găsesc şi azi, însă o săpătură sistematică ne va da la iveală un bogat material epigrafic.

Malva situată pe malul Dunărei era legată printr'un pod de lemn cu oraşul Ulpia Oescus (Ghighiu) de pe malul drept, prin care se făcea comunicaţia comercială şi administrativă a Daciei, cu Mœsia.

O inscripţie aflată la Thesalonic de Mordtmann ne presintă pe un *presidem provinciæ Daciæ Malvensis* [1]), pe *M. Aurelius Cassianus* şi fraţiĭ săi M. Aur. Philip şi Casianus tribuni ai cohortei *Flaviæ miliaria* şi *Britonum Malvensis.*

Cohortele acestea fuseseră odinioară în Dacia.

Un alt procurator cu reşedinţa în Malva, este M. Macrinus Avitus pr. pr. Malvensis. (C. I. L. VI. 1449).

Noile cercetări ale ilustrului nostru arheolog Gr. Tocilescu a dat la iveală încă câte-va inscripţiuni ale Malvei, pe care le vom indica aci după interpretările făcute de domnia sa [2]).

Un altar mic de piatră calcarie cu inscripţiunea:

I. O. M. DOL
PROBVS
C. LEG. ET. A
POLLONIA
EIVS. V. S

Jovi Optimo Maximo Dolicheno, Probus centurio legionis et Apollonia eius votum solverunt.

---

[1]). Gr. Tocilescu. Neue Inscriften aus Rumänien VI.
[2]). Revista pentru ist. arch. şi filologie. anul V. vol. IX. p. 16. sq.

O altă inscripţiune calcarie fragmentată la început şi maĭ bine de jumătate din partea dreaptă conţinutul de mai jos. Textul epigrafic şi interpretarea latină fiind prea lungi nu o mai dăm, presintăm însă traducerea în românesce:

„...Voesc, ordon a da îngrijitorilor mormântului meu venitul celor două jugere de vie şi folosinţa clădireĭ care este unită cu mormântul meu, cu condiţiunea scrisă mai sus: Ori-care dintre moştenitori mei ar ajunge la moştenire sau ori-cine va fi pus în locul lor, dacă va fi murit vre-unul din ei...

„...Voesc, ordon ca moştenitori mei să pună pe un îngrijitor la mormântul meu în locul aceluia care va muri sau va părăsi oficiul său, cu aceeaşi condiţiune cu care au fost orânduiţi îngrijitori de mai nainte şi cari să împlinească la fel oficiul şi... ori-cine, care fiind orânduit îngrijitor în aşa condiţiune va neîngriji ceva privitor la voinţa mea, să 'i se dea drumul şi altul să fie pus (în locu-i) ca să fie (unul) care după voinţa mea să facă sacrificiĭ la mormântul meu pe fie-care an, ast-fel precum este scris mai sus.

„(Ca) acele viĭ şi (acea) clădire să fie rezervate pentru îngrijitori, drept să nu aibă moştenitori mei de a le dărui sau de a le înstreina. Dacă cine-va va voi să le vînză sau să le înstreineze — ceea ce o va face în contra voinţei din testamentul meu — vânzarea şi înstreinarea să fie nule şi condamnat să fie a da... miĭ de dinari. Aceşti bani să se adaoge la moştenire în folosul celor rămaşi, aşa în cât după moartea mea îngrijitori să facă în fie-care an sacrificiĭ din veniturile viilor sus numite“!!

O enormă pagubă pentru cunoştinţele trecutului nostru este lipsa numelui testatorului şi a localităţilor unde se aflau viile. Bănuim însă că testatorul era creştin. Monumentul este din epoca Antoninilor.

O altă inscripţie funerară a unui *signifer* al legiunei V-a Macedonică are următoarea interpretaţiune:

Militavit annos XX. Quintus Philippicus, Quinti filius, Maecia (tribu) Edessa, signifer legionis V vixiti annos XXXX. hic situs est; ex testamento fieri iussit, heres faciundum curavit arbitratu Antoni archiccti et Titi coriari.

Mai ne prezintă pe lângă 3 fragmente ce nu ne spun nimic şi o piatră de mormânt, epitaf al unui veteran al legiunei I Italice.

Dis manibus. Gaius Crispinus, Gai filius, Claudia (tribu), Firmus Aspendo veteranus legionis I Italicœ. Aureliœ Severœ conjugi vixit annis XXVI et nepotibus Aureliœ Primilae suis bene merentibus posuit.

Din sfărâmăturile vieţei orăşeneşti a Malvei prea puţine noţiuni ni se presintă în cât nu puturăm da o cunoştinţă amănunţită despre modul ei de organizaţie şi numele personagiilor însemnate ce au jucat când-va un rol în ea.

Napoca
(Cluj)

Oraş însemnat pe calea romană de la Apulum la Porolissum, a jucat pentru aceste din urmă rolul ce Apulum l-a avut faţă de Sarmizegethuza, adică prin starea sa înfloritoare ocupă întâetatea oraşelòr

Daciei Porolissensis, servindu-i mai în urmă ca capitală, după Apulum devenise aproape capitala Daciei întregi.

Notiţile rămase de la anticitate ne dau prea puţine cunoştinţe. Ptolemeu în geografia sa (3, 6, 7) abia menţionează numele său, iar tabula lui Conrad Peutinger, o înseamnă prin turnuleţe, pe când jurisconsultul Ulpian [1]) pe la 211—217 sub Caracalla ne spune că Napoca a dobândit rangul de colonie de la Septimiu Severus. Se ştie de asemenea că împăratul Traian i-a dat jus italicum odată cu coloniile Tsierna şi Sarmizegethuza.

Am spus că Napoca era situată pe calea romană ce ducea în nordul provinciei. Mai exact între Potaissa şi Porolissum, în localitatea numită adi Cluj=Koloswar, udat fiind de rîuleţul Kis-Szamos (Şomeşul) ce merge spre regiunea platourilor nordice ale Transylvaniei.

Napoca la origină oraş dac, primeşte de la Romani rangul de colonie prin romanizarea elementului autocton din municipiul înzestrat cu colonişti de Trajan.

In prima fază, Napoca, ca municipiu are un *ordo decurionum* menţionat prin următoarea din C. I. L. III. 1100, pe care o dăm ca interpretare.

Pro salute Augustt, matri deum magnae sanctum. Titus Flavius Longinus veteranus ex deeurione alae II Paunoniorum decurio colaniae Dacicae, decurio, municipii Napocae, decurio Kanabensium, legionis XIII geminae, et Claudia conjux et Flavius Longious, Clementina,

---

[1]). De censibus. Dig. 50. 15. 1. 8. 9.

Marcellina fili et impersio pecurio sua fecerunt. Locus datus decreto decurionum.

Din această inscripţie se constată că pe când existau canabele la Apulum, Napoca avea dreptul de municipiu. Apoi T. Flavius Longinus este un decurion numit nu ales şi ocupă această demnitate în ordinea importaţiei oraşelor. Ast-fel mai întâi e decurion al canabelor Apulului, apoi al municipiului Napoca şi în fine al coloniei Dacica, adică al Sarmizegethuzei.

Dintre decurioni coloniei Napoca cunoaştem numai 9, menţionaţi în inscripţiuni. Aceştia sunt:

1.	**P. Aelius Fabianus,**	dec.	col. Napocæ	C. I. L. III.	1139
2.	**C. Antonius Valentinus,**	„	„	„	7804
3.	**? Attilius Celsenus,**	„	„	„	933
4.	**L. Laelius Terentinus,**	„	„	„	853
5.	**Aurelius Umbrianus Vindex,**		„	„	864
6.	**Publius Aelius Dacianus,**	„	„	„	867
7.	**T. Flavius, Germanus,**	„	„	„	865
8.	**C. Antonius Agripinus,**	„	„	„	7804
9.	**Titus Valerius,**	„	„	„	911, 7695
10.	**Ulpius Masculinus,**	„	„	„	7657
11.	**Ulpius Sabinus,**	„	„	„	369, 7726

Municipiul Napoca, progresând în calea romanizărei, Marcu Aureliu îl înalţă la rangul de colonie, se pare însă că ea nu a avut o lege dată similară cu a oraşelor din Italia, ci că s'a bucurat de *jus latii.*

Am văzut în cursul studiului nostru că *jus latii* era de două feluri, *major* şi *minor.* Latinu minor era atunci când cine-va ajungea la cetăţenie prin ocuparea de funcţiuni, iar latium major prin decurionat.

In Napoca decurionatul fiind la început prin *nominatio*, de sigur că şi dreptul politic al locuitorilor faţă de statul roman era *jus latii major*.

Impăraţi romani, începând cu Traian şi mergând până la Caracala, nu au acordat oraşelor de origină dacă ce aveau un element autocton pe deplin romanizat, magistraţi *jure dicundo;* ci numai *ædilicia potestate* şi aceştia încă prin *nominatio* din oficiul guvernatorului Daciei.

In Napoca întâlnim *quatorviratum*, un consiliu de patru bărbaţi dintre cari 2 erau cu atribuţiunile de *duumviri jure dicundo* şi 2 ca *duumviri ædiles*. Sarcina directă de duumvir revenea unui *præfectus jure dicundo* cum ne atestă inscripţiunea următoare (C. I. L. III No. 858), pe care o dăm în interpretare:

Jovi Optimo maximo, Junoni reginae, Minervae. Pro salute domini nostri Marci Antonini Gordiani Pio felici Augusti et Sabiniae Tranquillinae Augustae, Lucius Laelius Terentianus, decurio Coloniae, aediles, praefectus.

Această inscripţiune este din timpul lui Gordian al III din anul 239, înainte de expediţia sa în orient.

Luciu Leliu Terentianus ocupă decurionatul, apoi aedilitatea şi prefectoriatul *jure dicundo*. Toate aceste sarcini sunt obţinute prin *nominatio* nu prin *adlectio*. Spre o mai mare claritate să expunem ce erau prefecţi *jure dicundo*.

Mai sus am arătat că în unele municipiĭ atribuţiunile duumvirilor sau quatorvirilor se îndeplinea de un *aediles*, afară de acţiunea de *judicare*, pentru care se numea un prefect cu acest drept.

Titlul de *prefectus jure dicundo* are patru accepţiuni şi anume:

a). Când un principe din casa imperială sau un membru al familiei era ales ca duumviri jure dicundo sau ori-ce altă demnitate, el trimetea în locu-i un delegat, un præfectus.

Legea Salpeusana în R. XXIV zice: *„Si ejus municipi decuriones conscriptive imperatori Caesari Domitiano Augusto, patri patriae duumviratum communi nomine municipium ejus municipi detulerint imperatorque Domitianus Caes. Aug. pater patriae duumviratum recepirit et loco suo praefectum quem esse jusserit: Is praefecto jure esto, quo esset si eum duumviratum jure dicundo ex hac lege solum creari oportuisset, isque ex hac lege solus duumvir jure dicundo creatus esset“.*

Acest fel de prefecţi aveau puteri identice cu ale duumvirilor, dar nu admitea o duplicitate în administraţie de oare-ce nu avea coleg.

b). Se întâmpla une-ori ca alegerile municipale să nu poată fi făcute din cauza lipsei totale de duumviri; atunci guvernatori numeau un præfectus, care presida comiţiile la alegerea magistraţilor.

Deosebirea între acest *praefectus pro imperatore* şi cel înlocuitor al persoanei imperiale de la al. *a,* este foarte mare. Acesta guverna municipiul o scurtă durată şi cel mult un an; el nu avea ţărmuială în nici o condiţiune a aptitudinei, pe când *praefectus pro duoviro*, cum este al Napocei, nu putea face de cât ce era permis aceluia dintre duumviri absenţi pe cari-l înlocuia.

c). Al treilea caz este atunci când un duumvir

din cine știe ce motiv sau pentru concediu nu putea participa la trebile orașului, delega în total sau în parte atribuțiunile sale unei alte persoane, unui *praefectus jure dicundo*. Delegațiunea putea fi făcută fie unui coleg dintre magistrați, sau unui simplu cetățean în care caz puterea sa era limitată. Ca probă avem fraza din Digeste (L. 5. p. i=i. XXI). *Mandata jurisdictone privato, etiam imperium, guod non est merum, videtur mandari, quia jurisdictio sine modica coercitine est.*

Legea Salpeusa, ne menționează arată încă și alte cazuri de delegațiune și fixează condițiunile necesare validității sale. Așa un duumvir când absenta din o cauză oare-care, era înlocuit de colegul său, dar în cazul când și acesta ar absenta sau ar voi să plece din oraș mai mult de cât pentru o zi, era obligat la rândul său să desemneze un *praefectus* pentru conducerea afacerilor comunei.

Acest prefect nu putea fi ales de cât dintre decurioni și trebuia să aibă 35 ani împliniți. Odată cu luarea în primire a funcțiunei depunea jurământul legal, promițând că va face tot ce ar fi făcut cel absent. Tot această lege ne mai arată prerogativele lui *praefectus pro duoviro*.

Funcțiunea sa începe imediat de la îndeplinirea formei de jurământ și ținea până la presentarea la post a duumvirului sau a quatuorvirului absent. El se bucura de drepturile și datoriile magistratului, în casul când orașul erà format din cetățeni, și dacă era vorba de un municipiu atribuțiunile se limitau printr'un ordin al guvernatorului și nu putea să devie cetățean roman prin îndeplinirea unei funcțiuni de prefect.

Tot în Digeste (L. 5. de jurisd. II. I; i XXI). vedem că el nu putea să lipsească din oraş mai mult de o zi, nici să 'şi pue un înlocuitor: *„More majorum ita comparatum est, ut is demum jurisdictionem mandare possit, qui eam suo jure non alieno beneficio haberet"*, şi 'n altă parte: *„Mandatum tibi jurisdictionem mandari alterì non posse manifestum est"*.

d). Al patrulea caz este pentru *præfectus minoris oppidi,* adică duumviri din cetatea sau oraşul de metropolă, trimetea un prefect pentru conducerea şi administrarea oraşelor, vicilor sau pagilor pendinte de zona urbei lor.

e). In fine cea de a cincea categorie sunt prefecţi după legea Petronia [1]), cari alegea pe decurioni atuncia când urma, ca magistraţi să fie intraţi în funcţiune la 1 Ianuarie şi ei nu putuseră să fie aleşi la timp. In anul acesta se numea un præfectus în locul duumvirilor sau quatuorvirilor, care se bucurau de aceleaşi prerogative ca şi ei, cu singura deosebiri că nu împărţeau puterea cu nici un coleg.

Revenind la anomalia existenţei unui prefect în Napoca nu poate să ne mire din următoarele argumente:

Oraşul nu are de cât *majus latium,* fiind-că majoritatea populaţiĭ era de origină Dacică şi apoi dreptul de cetăţenie se extinde abia prin edictul lui Caracalla; se pare însă că'n localităţile nord-da-

[1]). Lex Petronia. C. I. L. X. 853. Orelli, 3679. Mommsen Staadtsrecht. 447. „De alia igitur nobis ignota lege Petronia municipalis cogito. ex qua, ubi per contentiones municipium duumviri juri dicundo legitimis comitiis, populi creari non possent decnrionum decreto crearentur praefecti juri discundo".

cice nu a fost pe deplin întins. Se ştie că împăratul Caracalla a întins dreptul de cetăţenie în tot statul Roman nu din principiul binelui social, ci din îndemnul necesităţei sporirei fondurilor tesaurului, cum şi pentru o mai bună administraţiune.

Necesitatea bunei administraţiuni şi unei sigure apărări a Dacici, înboldeşte pe împăraţi a aduce multe oştiri şi a le plasa în ea. Uni împăraţi ca Adrian şi Antonini au dat o deosebită atenţiune elementului autocton. Ast-fel Adrian dete numele Napocei, de *municipium Aelium Napoca,* [1]) şi M. Aureliu îl schimbă în cel de *Colonia Aurelia Napoca,* de sigur după ce elementul romanizat fu mai predominator. Organizaţia oraşului însă a rămas aceiaşi ca în vechime. Cultele coloniştilor aduşi de Trajan s'au păstrat în Napoca, ast-fel avem pe Jupiter Tavianorum [2]) din Tavia-Galatiae şi Jupiter Erusanum [3]) adus din Erizis Cibyratides. Acest cult îl aflăm şi 'n Sarmizegethuza, Germisara şi alte oraşe... L. Leliu Terenţianul, de care am vorbit mai sus este un *praefectus pro imperatore,* numit de guvernatorul provinciei.

Cuuoaştem şi un duumvir al Napocei venit din Dierna, Lucius Vlpius Bassinus. C. I. L. III. 14471.

In Napoca nu existau *quaestores,* sarcina lor se îndeplinea de unul din aediles. Ca probă despre aceasta avem o inscripţie (C. I. L. III. 7633

[1]). C. I. L. III. 3021.
[2]). C. I. L. III. 860.
[3]). C. I. L. III. 859.

şi 827): aflată la Also-Kosály în care edilul Valerius Valerianus a înscris la cens regiunea Sameşului şi pe cea de dincolo de valul nordic al provinciei.

Dăm aci această inscripţie:

D E A E nem E S I
R E G. in V A L. V A
L E N T in V S. B. F.
C O S. miles. L E
XIII. g. G O R D I
Æ D il. C O L. N A P.
A. C E N S. S V B S ig
S A M V M. C V M. R E G
tr A N S. V A L L um P.
IMP. D.NN. Ant. GORDI. AVGVS.
TO ET. AVIOLA COS. X. K...

Deæ Nemesi Reginae. Valerius Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII Geminæ Gordiannæ, ædilis Coloniæ Napocæ a censibus subsignavit Samum cum regione trans Vallum provinciae, imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusti et Aviola consulibus X. Kalendas...

Din inscripţia aceasta ne apar mai multe anomalii.

a) Edilul Valentinus însărcinat cu censul regiunei nu poartă numele de quinquennalis.

b). De ce edilul face censul şi nu prefectul?

Obiecţiunile acestea nu le putem cu succes interpreta, din causa lipsei de material epigrafic; de sigur însă, Napoca avea un *ordo decurionum,* care împuternicia cu facerea censului pe unul dintre edili, care trebue să fi fost la început în număr de doi, dintre care unul îndeplinea sarcina de quaestor şi altul cea administrativă. Cea judiciară se cuveneau prefectului.

Inscripţiunile ne mai citează încă ca edil al Napocei pe Publius Aelius Dacianus, care a fost şi decurion, fapt ce ne-ar certifica părerea noastră că edili erau indicaţi prin voturile curiei.

Lăsarea acestui drept populaţiei autoctone era un înţelept principiu al Romanilor, pentru ca să nu se resimtă amestecul lor direct prin numirea magistraţilor însărcinaţi cu puterea judecătorească.

Colonia Aurelia Napoca, graţie posiţiunei sale admirabile, precum şi extensiunei sale teritoriale, progresează şi devine un centru de mare însemnătate, în cât guvernatori provinciei Porolisensis 'şi-au strămutat reşedinţa în ea, încă de pe timpul lui Comodus.

Dăm aci o inscripţie aflată la Napoca, care ne va certifica cele expuse, ea ne arată şi pe un patron al oraşului. (C. I. L. III.865).

IM. CÆS. L. ÆLIO
AVREL. COMMODO
P. F. AVG. SARM. GER
MANIC. MAX. BRITT
OB. HONOREM. DEC
ÆL. CONSTANTIS
PROC. EIVS. ET. IVL. PA
CATIANI. QVONDAM
proc. TI. FL. IANVA
rius pot R. COL. ET
T. FL. GER MANVS
DEC. COL. QVOD. Dc
ALARES. PROMISE
RVNT. PECUNIA. SV
A. POSVERVNT. L. D
D. D.

Imperatori Cæsari L. Aelio Aurelio Commodo Pio felici, Augusto, Sarmatico, Germanico Maximo, Brittanico, ob honorem decuriones Aelii Constantis piacuratoris ejus et Julii Pacatiani quandam procuratoris, T. Flavius Germanus, decurio coloniae quod decuriones alares promiserunt pecunia sua possuerunt. Locus datus decreto decurionum.

Ridicători monumentului sunt, T. Fl. Ianuarius şi fratele său T. Fl. Germanus, cel d'întâi patron al coloniei şi cel de al doilea decurion.

Monumentul e înălţat în onoarea lui M. Aurelius Antoninus Commodus şi procuratorilor săi

Aelius Constans şi Iulius Pacatianus, ambi peste provincia Dacia Porolissensis. Aelius Constans este cel care a eşit din funcţiune, iar Pacatianus cel care intra în procuratoriat. Asemenea procuratori aflăm şi în inscripţiele din C. I. L. III. 853, 856, 857.

Titus Flavius Januarius e singurul patron al coloniei Napoca, cunoscut până acum şi care se pare să fi avut o posiţie destul de însemnată pe lângă guvernatorul Daciei. Inscripţia de mai sus este din anul 184 d. ch. în care timp Commodus a luat numele de Brittanicus.

Dintre preoţi municipiului Napoca, nu cunoaştem nici unul, însă din ai coloniei avem pe P. Aelius Fabianus, menţionat pe următoarea inscripţie, aflată la Kóloswar: C. I. L. III. 1139.

„Silvano domestico, P. Aelius, P. F. Fabianus, Augur, pontifex quinqnennalis et decurio coloniae Sarmizegethuzae; decurio coloniæ Napocae, augur coloniae eiusdem decurio muincipii Apuli“.

„Votum solvit libens merito“.

Mai cunoaştem un magister augustalis, pe Aurelius Secundus, din inscr. No. 912. Existenţa sa ne încredinţează că la Napoca trebue să fi fost şi un templu al cultului imperial şi deci un flamen care să-l conducă.

Also-Kòsaly, Optatiana, Largana.

Oraşul Napoca, posedând o întindere de pământ foarte întinsă, a avut deci o priveghere, sau chiar administraţie asupra altor oraşe mai mici, puse sub ascultarea ei.

In localitatea de azi Also-Kòsaly, se află ruine de castru şi de oraş, inscripţiunile însă fragmentare nu ne-a putut da nici o dovadă de numele ce va fi purtat localitatea sub Romani.

Se cunoaşte însă că aci a fost castrul cohortei I Britanice miliare *cohors I Brittanica, miliarensis civium Romanorum,* (C. I. L. III. 821, 829) şi cohors II Brittanicorum. Această cohortă avea sediul în lagăr lângă turnurile de observare. Ea a fost adusă în Dacia de Traian în timpul războiului cu Daci, după cum rezultă din o diplomă militară din anul 110 (Henzen 5443).

Pe timpul lui Alex. Severus ia parte la războiul în contra Persilor la o l'altă cu *I vexilatio Dacorum:* în urmă fu adusă la Apulum.

Dacă ne-am lua după indicaţiunile cartografilor anticităţei pe drumul roman dintre Napoca şi Porolissum, erau coloniile Optatiana şi Largiana. Viitorul va da amănunte de şi despre ele, scormoniturile pământului pânâ în prezent nu ne-au dat la iveală nimic.

Una dintre coloniile Napocei, şi cea mai de seamă este Potaissa.

Potaissa.
(Turda)

In localitatea Turda, renumită în cursul istoriei noastre, a existat odinioară un vicus, care mai târziu a devenit falnicul oraş al Daciei, Potaissa.

Tabula Peutengiriană menţionează Patavissa şi cu numele de Patabissa. Ptolemeu (3, 8, 7) ne dă numele de Πἀτρουίσσα. Potaissæ şi Patavissam, şi o arată situată pe calea Romană de la Apulum

la Napoca, cam 12 mille de la Salinæ şi 24 de la Napoca în jos spre Alba Julia.

Jurisconsultul Ulpian în Digeste, de censibus I. p. 8 şi 9 ne spune: *„et Patavicensium (Patavisenssium) vicus, qui a D. Severo jus coloniae impetravit“.*

Bazaţi pe această menţiune, putem spune că Potaissa a stat multă vreme în situaţie inferioară de *vicus*, iar împăratul Septimiu Severu voind a întări elementul urban al Daciei a înălţat-o la rangul de coloniæ.

In tot cazul inscripţiile ne dovedesc că Patavissa a fost o colonie a Napocei, pendinte de aceasta. Probă avem inscripţia No. 1627 din C. I. L. un stâlp miliar de la Traian, pe care să citeşte *Patavissa Napocae.*

Am arătat în studiul de faţă că un oraş pentru a deveni colonie, urma mai întâi să devie municipium. Avem două inscripţiuni care ne arată pe Potaissa ca municipiu. Una în C. I. L. III. No. 7689 şi alta la No. 7804 pe care o dăm mai jos:

C. ANT. C. FIL. PAPIR.
VALENTINO... Q.
DEC. COL. APVL C.
ANT. AGRIPPINVS
A MILIT. DEC. COL
NAPOC. ET. MVNIC
POT. FIL. GAI. ANT.
MARCELUS. AGRIP
PINVS. DEC. COL. A
PVL. MARCELLA. ET A
GRIPPINA. NEPOT. EIY.

C. Antonio C. fil. Papiria. Valentino quondam decurio coloniae Apuli, C. Antonius Agrippinus a militiis decurio Cononiæ Napocae et municipii Potaisae filius et Gaius Antonius Marcellus Agripinus decuriones coloniæ Apueli, Marcella et Agrippina nepotis eius.

Dar Potaissa nu a fost mult nici ca municipiu, căci Septimius Severus, întărind elementul

orăşenesc, cum şi organizând apărarea militară a Daciei, a strămutat de la Trœsmis (Igliţa), legiunea V-a Macedonică la Potaissa. Se pare că tot atunci Severus a înălţat aci un stabiliment de băi. Următoarea inscripţie din C. I. L. III. No. 892 şi 875, ne va întări această părere:

IMP. CÆS. L. SEP. SEVERVS. P. PERT. AVG
ARAB. ADIABENIC. PONT MAX. TRIB
POTEST. III. IMP. VII. COS. II. PROCOS. P. P.
LEG. V. MAC. P. P. DON DEDIT. DEDICANTE
P. SEPTIMIO GETA. LEG. AUG. PR. PR.
CVRA. AGENTE. TRIB. cl. CLAVDIANO-LEG. AVG.

Imperator Cæsar Lucius Septimius Severus Pius Pertinax Augustus, Arabicus, Adiabenicus, Pontifex maximus, Tribuntcia potestatis tertia, Imperator VII, consul iterum, proconsul, pater patriae; legioni V. Macedonicae p... p... dono dedit dedicante, Publio Septimio Geta, legato Augusto pro practore, cura agente Tiberio Claudio Claudiano legato Augusti.

Această inscripţie este din anul 195, pusă după stabilirea legiunei a cincea Macedonică la Potaissa, ai cărei soldaţi lucraseră la stabilimentul balnear.

Odată cu strămutarea acestei legiuni, Potaissa devine un oraş de întâiul ordin, în cât împăratul o înalţă la rangul de coloniæ, luând probabil numele de colonia Septimia Potaissa.

Existenţa decurionatului în Potaissa cum şi a ordinului decurionilor ne implică să credem că avea şi o lex data organizatorie.

Inscripţiunile (No. 913 şi 903) ne vorbeşte şi de ordo augustalium şi de un flamen aræ Augusti. ceea ce ne certifică aflarea cultului divinităţilor imperiale, chiar pe timpul când oraşul era municipiu. Legiunea V-a Macedonică a stat la

Potaissa până la Gallienus, după cum ne arată inscripţia de la templul lui Apollo făcut de Donatus prefectul legiunei.

Vicus Anartorum.

In localitatea de azi Sebesvârulya se află ruinele unor locuinţe străvechi. Cercetările repeţite au dlsgropat numele vechi al satului roman, Vicus Anartorum, numire menţionată de inscripţiunea No. 8060 din Corpus inscriptionum latinarum. Acolo în rândul al şeaptelea avem numele VICO ANA... cu indicaţii precedesorie M. XVI A R... VL, *adică milia XVI a R...ul vico Anartorum.* Inscripţia aceasta e din anul 236, deci din anul al doilea al domniei lui Maximus.

Ptolemeu ne menţionează ginta Anarţilor ca stăpânitoare în Dacia, indicaţiunea sa e confirmată prin aflarea ruinelor satului şi prin certificarea numelui localităţei şi comunităţei de odinioară în inscripţia menţionată.

Vicus Anartorum se pare că a avut o poziţie strategică, pentru că vedem în ea o garnizonă militară, compusă din *cohors I Aelia* [1]) *Gallorum* şi *Cohors II Hispanorum.*

Păstrarea numelui Anarţilor, de sigur romanizaţi, ne arată existenţa locuitorilor autoctoni, cari departe de fi fugit, au continuat a vieţui la o laltă cu colonişti pe pământul lor.

Conservarea unui stat al neamului Anarţilor în acele părţi, este tocmai o mărturie vădită a păstrărei în masă a elementului băştinaş.

---

[1]). C. I. L. III. No. 8043 şi 8074, şi 7646, 7647.

Ampelum.

Necunoscut în izvoarele anticităţei, cercetările arheologice îl scot la iveală după o dispariţiune de mai bine 1500 ani. Ruinele romane din localitatea de azi Zalatna, au dat dovada existenţei trecute a oraşului Apelum, şi numele localităţiĭ pe cari uni o socoteau că ar fi purtat numele *Auraria minor*.

Numele latin de *Ampelum* ne este dat de inscripţia No. 1308 din C. I. L. III. pe care o dăm mai jos:

imp. Caes . . . . DIVI. MARci. anto NINI. PII. GER. Sar MAT. FIL. DIVI. Com MODI. FRATI. Divi ANTONINI. PII. Nep DIVI. HADRIANI pro NEP. DIVI TRAIAni PART. ABNEP. DIviner V Æ. AD. NE... poti L. SEPT. SEVER. pio PERT. AVG. AR. abi. adi... AB. PART. MAX. TBIb. pot VIII. IM. XI. COs ii PROCONSVL. i ORDO AMPELE ensium D.D. L. oct. IVLIANo cos. iii.	*Imperaiori Caesari Divi Marci Antonini Pii Germaniei. Sarmatici, filius, Divi Commodi, fratri Divi Antonini Pii, nepoti Divi Hadriani, pronepoti divi Nervae, adnepoti L. Sept. Severo-pio Pertinaci Augusto, Arabico, Adiabenico, Partico Maximo, pontifex maximus, tribunicia potestatis VIII imperator XI, consnl II, proconsuli I, Ordo Ampelensium, donum dedit libens Octavio Iuliano cos.*

Inscripţia e din anul 200, un an după ce Severus ia titlul de Particus Maximus. D-l B. P. Hasdeu [1]) citeşte *Ordo Ampliensium* de la forma

[1]). Magmun Etimologicum Romaniæ.

Ampeium. Silaba de la începutul cuvântului, *Amp,* s'a păstrat în graiul poporului până la venirea Ungurilor, cari au transformat-o în Omp, iar partea doua *elum* a devenit în forma ungurizată *Oly,* deci *Ompoly,* iar în româneşte *Ompoiu,* numele rîului Transilvănean.

O a doua inscripţie ne prezintă din nou curia oraşului şi duumviri: IIVR. ET ORDO. AMP. C. AVREL SALVIANO, *duumviri et ordo Ampelensium Caio Aurelio Salviano procuratori nostri Augusti curanti* [1]).

Ampelum reşedinţa procuratorului aurar al regiunei minifere din Dacia, trebue să fi fost înălţat de Romani, cel puţin la rangul de municipiu. Acest rang trebue să-l fi primit de la Septimiu Severus. Ampelum fiind aşezat între Pœtovium şi Apulum, cari în acelaşi timp au fost transformate în municipiu, e imposibil, ca să nu fi primit şi oraşul minifer acelaş drept de la Severus. Mai ales că acest împărat a dat o deosebită atenţiune provinciei Dacia, organizând miliţiele locale.

Inscripţiunile aflate în Ampelum [2]) ne arată pe Marcus Antonius Saturninus ca decurion al coloniei, şi numele [3]) câtor-va divinităţi aflate pe altarele înălţaţe de locuitori, ca Esculap şi Hygea, Jupiter Optimus, Maximus, Diana şi Terra mater.

M. Antonius Saturninus se pare să era decurion al coloniei Sarmizegethuza sau Apulum, mare proprietar în ţinutul minifer de lângă Abrud.

1). C. I. L. III. No. 1293.
2). „ No. 1279, 1280, 1281, 1282, 7835, 1283, 1284, 1285, 1293.
3). C. I. L. III. No. 1272, 1280, 1282, 1283 1284, 1285.

Se mai cunoaşte şi numele unui adjutor al duumvirului coloniei Dacice, nume deja aflat în Sarmizegethuza, M. Oppelius adjutor [1]), care înalţă un monument lui Celsenus, decurion în capitala provinciei, mare proprietar la Zalatna.

In ruinele oraşului sa mai aflat şi numele unui *princeps adsignatus* pe o prea frumoasă inscripţie, care o dau în transcripţie mai jos; iar pe frontispiciul monumentului funerar representat un călăreţ îmbrăcat cu o tunică de zale, învelită cu un hiton lung brodat. In mână are o lance, cu care vrea să străpungă un şearpe încolăcit pe un copac. La picioarele calului un porc mistreţ ce pare a sta gata să lovească cu colţi.

Având în vedere şi cognumele de *Delmata* al individului suntem siguri că avem representaţia eroului trac.

Ită aci inscripţia: C. I. L. III. No. 1322.

Dis Manibus, T. Aurelius Aper Delmata princeps adsignatus ex municipio Splono, vixit annos XXX. Aurelius Sattara libertus patrono optimo possuit.

T. Aurelius Afer, princeps adsignatus din oraşul Splonum, venind în Ampelum moare, şi libertul său îi înalţă acest monument.

Alburnus major.

In satul Roşia (Verespatak) s'au găsit nişte ruine romane, pe care învăţatul epigrafist Teodor Mommsen le identifică cu Alburnus major.

---

[1]). C. I. L. III. No. 1323.

Masmann, în Libelul Aurar, observă că între Abrud şi Alburnus este o prea mare asemănare şi deci se pot identifica admiţând o formă intermediară de la Abrud [1]). El explică aceasta comparând numele cu orăşelui trac *Abrutum,* unde au fost bătuţi Goţi de împrăatul Traian Decius. De aci deduce că Daci fiind de acelaşi neam cu Traci din Mœsia, au putut da numele de Alburnus localităţei romane, din forma întrodusă de ei Abrutus.

D-l B. P. Hasdeu [2]), îmbrăţişează aceiaşi părere, aducând în sprijinul cestiunei un nume de oraş din Tracia 'Αϐρολέϐα din Abrudeva sau Abrudava, prin obişnuita confusiune paleografică între λ şi δ; de unde s'ar scoate concluziunea, că numele oficial Alburnus după părăsirea Daciei s'a uitat, iar numele poporan Abrud-ava s'a conservat până azi.

Din ambele lor păreri se poate scoate conclusia, că Abburnus este conservat în forma Abrud.

In tablele cerate aflate în aurifodinele din Transilvania, când se vorbeşte de Aburnus major se dă a se fnţelege şi unul minor; pe care însă, nu-l putem preciza unde să fi fost. E probabil că va fi un sătuc pe aproape de cel mai mare, unde se adăposteau culegătorî de aur ai aurifordinelor Dacici.

In Alburnus maior. după Mommsen, au fost când-va canabele legiunei a XIII gemina, poate în primele timpuri ale cucerirei, pe când Traian

---

1). G. Popa. Tablele cerate p. 138.
2). Magnum Etimologicum Rom. l. s. c.

plantase în Apulum legiunea I adjutrix, iar ocuparea ţinutului minifer prin această legiune.

Probabil că începuturile de oraşe se datoresc legiunei a XIII, însă având în jurul canabelor ca bază poporaţia băştinaşe, iar când s'au adus colonişti, elementul dalmatin a sporit numărul locuitorilor şi poate să fi obţinul rangul de municipiu.

In tot cazul descoperirile viitoare vor da la iveală mai multe crâmpeie din viaţa sa de oraş.

Deusara

Este de sigur un vicus sau pagus pendinte de Alburnus. Forma sa se aseamănă cu *Germisara*, de care am vorbit mai sus, formă asemănătoare cu numirile *Sattara*, [1]) *Gesara, Tatario, Cassara, Radissara, Saprisara,* toate de origină tracă; deci şi Deusara are o origină aborigiană dacică. In ea se vor fi aflat locuitori aborigieni. In acest cas vicul a fost administrat de un *praefectus vici* trimis de metropolă, sub controlul procuratorului aurar al ţinutului.

Resculum

In săpăturile unui şanţ la Almaşu mare, în Huedin (Zutor) s'a găsit o piatră cu inscripţie, care în al. 7-a rând are cuvintele: *„a Resculo vico Aficae"*. Resculus corespunde localităţei de azi zutăr, pe când *vicus Aficae* lui Sebesvaralja [2]).

[1]). Gr. Tocilescu. Dacia înainte de Romani. p. 229.
[2]). G. Popa. op. cit. p. 140. şi C. I. L. III. Gr. Tocilescu. Dacia in. de Rom. p. 229.

Resculus sau Resculum e de origină dacă, nume purtat și de locuitori autoctoni. Aşa în Apulum avem mnmele *Rescu* purtat de o femee [1]).

D. M.
MVCASENV.
S. CESORINI
ÆQVES. EX. SIN
GVL. COS. VI
XIT; ANNIS; XX
RESCU TURME
SOIE: COIUX
PLENTISSIMĂ
POSVIT;

Dis Manibus. Mucasenus Cesorini aeques ex singularibus vixit annis XX; Rescu Turme Soie conjux pientissima posuit.

Numele acesta de 'Ραισκού-πορις şi 'Ρησκού-πορις se află şi pe monedele din Bosfor, iar Dione Cassiu (XLVII. 25. 48; LIV, 34) spune: 'Ρασκούπολις καὶ 'Ράσκος, ἥστιν ἀδελφὰ Θρακίῳ Βασιλίσκῳ, μιγὰς ἄρχοντι χώρας.

Resculum e dar de origină dac, la fel cu numirele trace de aceiaşi obârşie comună. Asupra organizaţiei lui nu putem şti nimic, din lipsa materialuiui epigrafic.

Tablele cerate ne mai prezintă numele oraşelor *Immenosum maius* şi *minus*, *Kavieretium, Marcinensis, Tovetis, Sclaietis,* cari nu s'au putut identifica cu nici o localitate, din cauza lipsei totale a inscripţiunilor. De sigur însă că ele au fost în jurul aurifodinelor.

Salinae

In localitatea de azi Felvinez sau Varfalva. aproape deci de Potaissa, la jumătatea distanţă

1). C. I. L. III. No. 1195.

între Apulum şi ea, era orăşelul *Salinae*. Ruinele romane, ne arată că în această localitate era un *castellum*, ocupat de militari însărcinaţi cu paza regiunei din jurul său.

Minele de sare exploatate, se dedeau în arendă, ca şi vămile de către stat şi venitul era vărsat în casa centrală a imperiului.

Acest imposit indirect s'a modificat de împăraţi, căci de şi se arenda, totuşi publicani nu puteau opri pe proprietari particulari să le exploateze pe cele din proprietăţile lor. Deci monopolul sărei înfiinţat de republică, încă din anul 246, e desfiinţat în parte.

In Dacia salinele se arendau de odată cu păşunile, după cum învederează inscripţiunea No. 9290 şi 2363 din C. I. L. III, care ne arată pe un *conductor pascui et salinarum*. In una din ele se mai adaogă şi titlul de comerciorum, cea ce ar da bănuială după părerea Domnului A. D. Xenopol [1]), că este intreprinzătorul oare-căror taxe pe obiectele de consumaţie sau pe productul vămilor.

Inscripţia No. 933, ne presintă pe un Celsenus decurion al vre unui colegiu minifer.

[1]). Ist. Românilor. Vol. I. p. 213.

MINELE DACIEI ŞI COLEGIUL AURAR

Obârşia exploatărei şi descoperirei minelor din Dacia se cuvine anticului popor din vestul Sciţei, Agatirşilor, cari locuiau lângă râul Maris, ducând un trai răsfăţat şi fiind de aur purtători.

Herodot [1]) ne spune: 'Αγάθυρσοι δ' άβρότατοι ἄνδρες εἰσὶ καὶ χρυσόφοροι τὰ μάλιστα. Daci venind mai târziu în Transilvania s'au contopit cu Agatirşi şi au învăţat modul de extracţiune al minelor, făcândule ocupaţia lor de căpetenie, în cât Dacia era renumită prin bogăţiele ei subpământene.

Ioannes Lydus [2]) în *de magistratibus 28,* menţionează că Daci învinşi, au lăsat în mâinile învingătorului Traian cinci milioane litre de aur şi 10 milioane litre argint. Nu mai puţin însemnată era cantitatea de aur scoasă din albiele riurilor Daciei [3]) ca Oltul, Argeşul, Ompoiul, Mureşul, Sameşul, Sebeşul, Motru, Lotru, Argeşul, Dâmboviţa, Topologul etc.

---

1) *Herodot.* IV. 104. *Tocilescu.* op. s. c. p. 409. *Haşdeu.* Istor. Crist. 189. *Xenopol.* Ist. Rom. I. 29. *Odobescu* Scrieri literare. V. II. p. 278.

2) Εὐδαίμων μὲν ἡ χώρα τοῖς χρήμασιν. ap. Tocilescu. Dacia. in de Rom. p. 409.

3) Gr. Tocilescu. idem.

Minele de sare de la Salinæ, Turda şi Ocnele-Mari au fost de asemenea exploatate de Daci. Tabula Peutengiriană nu pomeneşte nimic de linia de comunicaţiune între Apulum şi Alburnus major. Salinæ însă este menţionată, cea ce probează că sarea în acea localiate a continuat a fi scoasă până in secolul al III-lea când s'a alcătuit această tabulă.

Urme de extracţie manifere se observă şi la Şard şi Ighii (Magyar-Igen spre nord vest, către isvoarele Ompoiului şi Argeşului. Aşa la Săcărâmb (Nagyay), Băiţa, Ruda, Arad, Tiebia, Baia de Crişi (Körösbánya-Atenburg). Unele mai spre răsărit la Roşia, la Baia (Offenbánya). Mai aflăm şi la Pietroşani şi Zlatna.

Romani luând în stăpânire Dacia, au dus mai departe exploatările minelor. Tablele cerate, uneltele de lucru din băile aurifere, şi modul de săpături, ne învederează modul de extragere al Romanilor.

Poporul numeşte Abrudul, *Auraria maior,* iar Zlatna, sau Zalatna, *auraria minor,* nume pe care Mommsen îl înlătură, iar Masmaan şi Pesty le controversează. Inclinăm a crede că e ceva adevărat din cele ce păstrează poporul prin tradiţiune. In fapt *Auraria maior* este Alburnus maior, locul cel mai important, prin marile cantităţi de mineral ce se scotea acolo; iar 'Zalatna sau Ampelum, numită *Auraria minor,* prin faptul că aci era centrul administrativ al minelor, ne certifică o formă de adevăr în cele grăite de popor.

Ackner în *Iahrbuch der Wiener Akademie* p. 37, ne presintă o descriere interesantă asupra localităţei vechi de la Roşia.

El se exprimă ast-fel:

„Când cine-va visitează Roşia trebue să întrebe „cu tot dreptul mai întâi de vestita cetate".

„Urcându-se în sus spre ea, la privirea mase-„lor scobite, scrutătorul se uimeşte şi rămâne în-„grozit. Ele sunt pe din afară şi pe dinăuntru lu-„crate în cerc, putându-se asemăna cu un amfi-„teatru dărăpănat, sau mai bine încă cu un vul-„can stins, al cărui crater înegrit priveşte spre cer. „Cetatea mare şi mică în limba românească în-„semnează întăritura mare şi mică, căci acestor „stânci li se cuvine cu atât mai mult numele de „întărituri, cu cât în cetatea mare nu poate intra „cine-va de cât printr'o singură deschizătură în „partea din miază-noapte; iar în cetatea mică numai „printr'o văgăună".

„Privirea de sus în jos, dacă cine-va s'a urcat în „vârf, şi interiorul, dacă cine-va a pătruns înăuntru, „sunt înfiorătoare. Toate simţurile celui ce a stră-„bătut înăuntru, mai ales dacă o face aceasta „pentru prima oară, sunt puse în mişcare... Nu „fără un simţimânt de groază, vezi ici pe băiaşul „îndrăzneţ, d'asupra rupturilor periculoase, cum se „urcă după un sghiab pe altul, adesea pe scări „netemeinice, pe balcoane formate ici-colea, sau „pe urme de picior tăiată anume cu îngrijire şi „pe vârfurile de stâncă ce se ridică drept în sus, „şi ca şi cum ar pluti în vânt, face găuri şi cu „stăruinţă sparge cu dinamită, sau lucrează cu „lăstarul şi cu fierul...".

Urme Romane s'au mai aflat şi în mina Sf. Ecaterina, unde s'au găsit tablele cerate şi în băile Sf. Simeon din muntele Cârnicul mare.

Cum se exploatau minele Daciei?

Monopolul minelor din timpul republicei este desfiinţat şi pe lângă arendarea minelor ca şi a impositelor, proprietari particulari puteau să 'şi lucreze singuri minele lor.

Romani, sub imperiu, la cucerirea unei provincii, odată cu anexiunea, luau pe seama lor minele, confiscând chiar şi pe ale particularilor, prin *redactio in provinciam.* Puteau însă să respecte şi drepturile autoctonilor, când provincia cucerită era luată în mod liniştit.

Minele, ca şi vămile se licitau de publicani şi tocmai târziu statul a ajuns să le administreze prin funcţionarii săi, atuncia însă când s'au convins de un venit frumos.

Tiberiu a luat mai multe ţinuturi minifere, spre a crea un nou venit coroanei imperiale [1]).

Cu timpul însă, impăraţi fie prin *bona damnatorum,* fie prin *pretium Victoriæ* şi-au apropiat cele mai multe comunităţi miniere.

In timpul republicei minele statului erau sub privigherea censorilor, fiind administrate de arendaşi, cari le căutau mai mult prin turme de sclavi.

Senatul de multe ori a voit să impue publicanilor un anumit număr de lucrători *ad metalla,* — ne existând însă un control nu se ştie care era rezultatul.

Indată ce s'a stabilit imperiu, de şi minele se dedeau ca şi prin arendare, totuşi s'au luat măsuri mai straşnice de supraveghere.

Am arătat mai sus la *portorium,* cum vămile

---

1). Suetonius, Tiberius, 49.

se arendau în bloc pentru o provincie, centralizându-se la Roma pe două căi, una publicană administrativă, alta controlatoare, pusă de stat. De şi minele în cele mai multe provincii se arendau fie-care în parte, în Dacia; însă cele ale statului se arendau în bloc şi controlul statului asupra tutulor se făcea printr'un supraveghetor numit procurator aurarium. Se cunosc 6 procuratori. Unul este M. Ulpius, a cărui inscripţie o dăm aci: C. I. L. III. No. 1312.

Dis Manibus. M. Ulpio Augusti libertus Hermias procuratori aurariarum cuius Reliquæ ex indulgentia Augusti nostri Romam latæ sunt. Salonia Palastice conjux et Diogenes libertus benementi fecerunt, vixit annos LV.

Insăşi inscripţia ne arată că acest libert era procurator al lui Traian, căci alt-fel cum s'ar explica bunătatea nemărginită a împăratului faţă de un libert al său. Acest fapt ne face să credem că minele Daciei au fost luate chiar de la început, pentru coroana imperială.

Cei-l'alţi procuratori aurari sunt ingenui, afară de un sub-procurator libert. Iată numele lor.

1.	**M. Ulpius Aug. lib Hermias**,	proc. aur.	C. I. L. III.	1312
2.	**C. Aurelius Salvianus,**	„ aug.	„	1298
3.	**C. Aurelius Diocles,**	„ „	„	1295
4.	**C. Sempronius Urbanus,**	„ „	„	1298
5.	**P. Macrinus Macer,**	„ „	„	1310
6.	**? Papirius Rufus,**	„ aur.	„	1311
7.	**? Avianus,**	sub-procurator	„	1088

După funcţiunea de procurator şi sub-procurator urma imediat un tabularius aurariarum Daciarum C. I. L. III. 1297, 1313.

I. O. M. NEPTVNA LIS. AVG. LIB. TABVL. AVR DACICARVM V. B. M. P.	*Jovi Optimo Maximo. Neptunalis Augusti libertus tabularius aurariarum Dacicarum. Voto bene merenti posuit.*

Acesta era purtătorul socotelilor, primul comptabil. Une ori e indicat numai cu simplul nume de tabularius (No.. 1286), ca *Zmaragdus tabularius Augusti libertus*. După tabularius prim contabil şi contabili urma un adjutor tabulariorum, ceea ce arată că existau cel puţin doi tabularii.

Un grad mai jos venea *dispensator,* un fel de perceptor contabil, vezi C. I. S. III. No. 1301. In urmă veneau subsequens librariorum alab instrumentis tabulariorum, cu toţi sclavi.

Cunoaştem şi doi *librari consulari,* registratori, militari detaşaţi din legiunea XIII Gem. care staţiona la Apulum; după ei veneau lucrători, mineri, *liberti et familia leguli,* cu toţi liberţi şi sclavi imperiali.

A n n i a e ? L U C I . . . l a e AVGVStae IMP. VERI. Aug ARMENIAC i MAXIMI LIB. ET. FAMILIA ET LEGVLI. FAMILIA	*Animæ? Lucillæ Augustæ, Imperatori Veri Augusti, Armeniaci Maximi, Liberti et familia et Leguli Aurarium.*

Inscripţia fu înălţată de lucrători minelor imperiale, Anniei Lucilla soţia împăratului Lucius Verus, între ani 161 şi 167.

După mărturiile celor antici explorarea minelor se făcea cu condamnaţi şi criminali, ca şi la noi, păziţi de un corp militar. In aceste cariere 'şi-au sfârşit vieţele mulţi creştini în timpul persecuţiilor.

Plinius cel bătrân în Ist. Nat. XXXIII, 19, ne-a lăsat o menţiune despre aceşti nenorociţi, unelte de exploatat ale celui mai tare.

„Băieţi, încă nedesvoltaţi la vârstă, sunt siliţi „să rîcâie prin băi, în săpăturile făcute în stâncă; „să culeagă cu multă sîrguinţă micele bucăţi de „piatră şi să le ducă afară din bae. De la aceştia, „bărbaţi trecuţi de 30 de ani, iau o anumită can„titate de bucăţele, le sfarămă cu ciocane de fier, „până ce piatra e redusă în mărimea boabelor de „mazăre. Adusă în starea aceasta, femeile şi bă„trâni iau piatra şi o duc în piuă. Păşesc apoi „doi sau trei la sul şi învârtesc până ce au mă„cinat măsura primită şi au făcut-o subţire ca „făina de grâu. In fine oameni pricepuţi iau piatra „măcinată spre a o supune ultimei operaţiuni. O „freacă anume pe o scândură lată şi ceva încli„nată, în timp ce se varsă pe ea apă. Pământul se „descompune în apă şi pluteşte pe scândura ple„cată; aurul însă, din cauza greutăţei rămâne în„dărăt. Făcând aceasta de repeţite ori, ei freacă „aurul uşor cu mâinele, apoi apasă încetinel cu „bureţi, cari iau ceea ce mai este moale şi ţă„rânos, până ce în fine rămâne numai bucata de „aur curată“.

Pasta resultată din acest procediment e topită în tusconia, numită ast-fel de Plinus, sobă de lut arsă.

Diodor Sicilianul (V. par. 38). ne descrie viaţa nenorociţilor lucrători din mine:

„... muncitori într'aceste mine câştigă, pe seama „stăpânirilor lor, bogăţiĭ necrezut de mari; ei înşuşi trebue să 'şi târască noaptea şi ziua corpurile prin găurile de sub pământ, şi mulţi din „ei mor de muncă prea mare; căci odihna şi recreare nu există pentru ei, ci neîntrerupt biciul „supraveghetorilor îi isbesc şi 'i silesc să reînceapă din nou munca şi ast-fel îşi sting viaţa „lor în chinuri şi mizerie; şi cu toate acestea se „găsesc uni dintre ei cari cu trupul şi sufletul „sunt aşa de tari, în cât duc mult timp atare mizerie".

Iată felul de viaţă a nenorocitelor fiinţe destinate a umple pungile patronilor neomenoşi; chinuindu-se o viaţă întreagă, pentru că au fost născuţi în lume spre suferinţe.

Minele statului sau împăratului aveau alături de ele altele mai mici ale particularilor. Tabula No. 13 din Corpus I. L. IV. S. 2. ne arată cumpărătoarea lui Dasius Breucus, făcută în persoana unui copil pentru mina sa.

Proprietari particulari poate din nepricepere arendau băile lor altor persoane mai experte. Din studiul tablelor cerate rees trei forme de contracte. Tabula XI ne presintă pe un representant al unui proprietar, ne sciutor de carte şi el, anume Dorcus. Mina se închiriază lui Titus Beusantis pe suma de 105 denari, până la Idele lui Noembrie. Dăm aci textul acestei table cerale:

...cus scripsi rogatus per...m Restitutum agnom (ine) Senioris quia se litteras scire negavit: fatetitur | se locase et (l) oca (v) i oper (as s) uas opere aurarius | quidquit opus fuerit ex hac die

in id (u)s Novemb, proximas venturas Tito Beusantis qui et Bradua * centum quinque.

Ex qua mer-cede a(d)huc in cesso accepit * viginti quin-qu(e). Reliqua(m) mercedem per tempora acci(pe)re debebit. Quas operas sanas valen-tes edere debebit conductori s(upra) s(cripto). Quod și in(vit)o condnctore a re cessa(b(it in dies...

An alt contract de arendare îl aflăm în tabula IX, care e acum la muzeul din Pesta:

p I „Laelia(no) et [Pa]store cos X K(a)l. No-
„vember.

*„Adjutor Macari scripsi rogatus [cor]am ipso „pra[e]senti L. Ulpio Valerio, quia s[e] litteras „scire nogavit, it q[uod] di xit: se loca[sse] et „locavit Socrationi S[o]c(r)atis [op]eras suas „ex[ha]c [di]e in I(dus) sequentes anno uno * „[septu]aginta Mer[c]edes suis tem(poribus solv) „entu(r). Quas operas sanas valentes [ede]re de-„bebit... [con]ductor impedierit... [d]ebe]bit]... dis-„cedere vel cessare... cessantis.... A[ct. A]l[b]. Ma „[iori].*

Actul e făcut de adjutor Macari și legalisat la Alburnus maior. Prin el se arendează o groapă a lui L. Ulpius Valerius către Socratio Socrationis. Actul poartă data de 163 Oct. 23.

In fine un al treilea și cel mai amănunțit e cel din tabela X, din anul 164 Mai 20, legalizat la *Immenosum maior* și foarte bine conservat. (C. I. L. III. Sup. 2).

„[Macri]no et Celso cos. XIII. Kal. Junias. Flavius Secundinus scripsi rogatus a Mem-|mio Asclepi (filio), quia se litt[er]as scire negavit,

it quod dixisit se locas(se) et locavit operas s(ua)s opere aurario Aurelio Adjutori ex ha(c) die [in] Idus Novembres proximas [sc] tuaginta liberisque. Mercedem per [te]mpora accipere debebit. S(u)as operas sanas va(le)ntes [ede]re debibit conductori [s(upra) s(cripto)]. Quod si invito condu(c)tore recedere aut cessare voluerit, da(re) debebit in dies singulos HSV (sextertios quinque) numeratos..... C... [Quod si] fluor impedierit, pro rata computare debebì(t). Conductor si tem(po)- re peracto mercedem sol(v)endi mòram fecerit ea(dem) p(oena) tenebitur exceptis tribus.*

Actum Immenoso majori Titus Beusantis qui et Bradua Socratio Socrationis [M[emmius Aselepi.

Actul e scris de Flavius Secundinus, — prin el Memmius Asclepius, neştiutor de carte închiriază o groapă de aur a sa, de la 20 Maiu până la 13 Noembre 164, cu preţul de 70 denari, lui Aurelius Adjutor.

Arendaşul îşi ia însărcinarea să dea suma de 70 dinari în rate şi stipulează o despăgubire de 5 HS (80 bani) zilnic, în cazul când posesorul ar voi să 'şi revoace contractul contra voinţei lui. Această dispoziţiune revine şi arendaşului dacă nu va fi la timp cu plata după contract, fiind dator al îngădui 3 zile, şi în cazul când apa ar năpâdi în groapă, se va scădea arenda proporţional cu daunele suferite [1]).

Faţă cu ridicolele sume ale arendatorilor, cre-

1). Un alt text cer„t e şi următorul: Corpus I. L. III, S. 2, IV. . . . καὶ τῶν λοιπῶν κ'..... γων * κγ' κ[αί) | τοίτων ἑκατοστη[ν τίσει]ν ἀπὸ τῆς | προγεγραμμένης ἡμέρας εἰς [τὴν δ']κ. 'Οκ[τω- ἐὰν

dem că minele particularilor erau de mică însemnătate, cele mari aparţinând statului.

T. Mommsen susţine că minele Daciei au fost părăsite încă din timpul lui Marcu Aurelius, pe când ţinutul minifer era cutreerat de barbari. De şi tablele cerate nu merg de cât până la anul 167, totuşi avându-se în vedere însemnătatea căştigurilor ce ele aduceau, cum şi lăcomia exploatatorilor, cred că ele au mai continuat încă a fi exploatate până pe timpul lui Galienus. Cam de la 164 însă, organizaţia de stat a băilor nu mai există, ci vechi băeşi, cunoscători în ale minelor din tată în fiu, au continuat a scoate aurul şi sarea ca şi mai înainte, de cucerirea Daciei.

Colegiul aurar şi alte colegii.

Am studiat în cursul scrierei noastre starea organica a vieţei oficiale de oraş. Alături de administraţia comunelor semi-oficial se prezinta *collegia,* factori de înfrăţire a cetăţenilor şi necetăţenilor, a celor de aceaşi meserie. Colegiele sunt asociaţiuni organizate după modelul municipiului sau coloniei în care se aflau (respublica collegii), în puterea unei legi date de împărat.

Origina lor îşi are abârşia chiar la începutul statului Roman, în *Collegia,* nişte asociaţiuni in-

---

δὲ μὴ ἀποδώσ[οι εἰς] τὴν ἡ-μέραν ὡρισμένη(ν), ἀποδώσω 'ω(ς) παρίον ἔτι * κε'.

'Εγένετω, εἰς [Αλ]β[ούρ]-νον μεγάλην. Inceputul acestei table Detlefsen il presupune a fi următorul: Γαῖος Τίτῳ χαίρειν. Τῶν χρημάτων, αἵ μοι παρεγυῆσαι ὑπισχοῦ εἰς τῆν ἡμέραν τὴν δεῖνα, ὠνήν σοι ἀποδώσειν εἰς τὴν δ' καλάνδας 'Οκτωβρίας ὑπισχνοῦμαι τῶν τόσων τόσους.....

dustriale şi în *Sodalicia,* un fel de corporaţiuni religioase.

Cât timp durează statul Roman, colegiele îşi duc viaţa lor în mod comparativ cu împrejurările timpurilor, cu distrugerea imperiului, ele se desfac şi se depărtează de ţinta lor şi devin ceea ce era de prevăzut nişte asociaţiuni, colegii creştine, de sprijin reciproc.

Intrunirile şi petrecerile-la o laltă n'au fost prohibite de legile romane; când însă vre una din asociaţiĭ voia să se adfirme pe terenul politic, imediat era disolvată printr'un decret.

Indată ce imperiul e stabilit cu Octavian August, se iau măsuri foarte energice contra colegielor ce păreau vătămătoare vieţei de stat, — lasă însă pe cele ne periculoase. De la el se hotărăşte ca să nu se mai poată înfiinţa vre-un colegiu fără permisiunea prealabilă a împăratului, contrariu erau taxate de *collegia illicita.*

Totdeauna împăraţi au avut teamă de adunările prea mari ale colegielor. Aşa *Plinius junior,* guvernatorul Bityniei, prezintă marelui Traian cererea a 150 de dulgheri din Nicomedia, cari voiau a se constitui în collegiu. Impăratul respinge cererea.

„...Tibi quidem, secundum exempla Complurum, „in mentem venit, posse collegium fabrorum „apud Nieomedenses constitui. Sed meminerimus „provinciam istam, et praecipue eas civitates, ab „ejusmodi factionibus esse vexatas. Quodcumque nomen ex qnaecumque causa deterimus iis, qui „in idem contracti fuerint, hetœriœ quamvis „breve, fient. Satius itaque est comparari ea,

„quae ad coercendos ignes auxilio esse possint, „admonerique dominos praediorum, ui et ipsi „inhibeant, ac și res poposcerit, acursu populi „ad hoc uti“ [1]).

Septimiu Severus acordă o viață mai liberă colegielor, dându-le voe să 'și aibă apărători în fața judecătorilor. Iar Alexandru Severus [2]) impune la dări pe colegiĭ după numărul membrilor, cu al căror venit aduce îmbunătățiri la stabilimentele de băi și alte edificiĭ publice:

„Braccariorum, linteonum, vitreariorum, pel- „lionum, plaustrariorum, argetariorum, auri- „ficum, et cæterarum artium vectigal pulcheri- „mum instituit: ex eoque jussit thermas, et quas „ipse fondaverat, et superiores populi usibus ex- „hiberi: sylvas etiam thermis publicis deputavit“.

Colegiele se întocmeau din membri, cari profesau aceași meserie. Numai cei bogați puteau face parte din mai multe asociațiĭ de odată. In Dacia se pare că colegiele au fost un element de înfrățirea elementelor disparate și adunate din toate provinciele. Coloniștĭ aduși, departe de locurile unde născuseră și pentru continuarea cultului din țările lor, cum și a obiceiurilor, au simțit nevoia de a se aduna la un loc și a se sprijini reciproc. Colegiul adesea era format din o familie cu clienți și sclavi, cari se grupau în jurul unei persoane bogate, cu trecere, și formau o asociație.

Care era organizația acestor colegiĭ?

In capul fie-cărui colegiu era un *magister colegti*, alte ori doi șefi, *commagistri*. Aceștia se

---

1) Scrisoarea X. 43.
2) Lampridius Alex. Sev. 23.

alegeau din persoanele cu vază, *quinquennales* sau *curatores*. Ei se alegeau anual şi erau ajutaţi de *adjutores magistri collegii*, pe cari-i aflăm şi la Alburnus major, (C. I. L. III. 7822) bunioară *Celsenus Adjutor magistrii colegii*.

Colegiul avea o casă în care strângeau bani societarilor, *arca communis*. Ea se administra de doi Quæstores, cari împreună cu magistri şi adjutores se bucurau de prorogativele de a avea porţii mai bune la masa comună, şi adjutoare băneşti mai mari, în cazuri de restrişte [1]).

Membri colegiului erau împărţiţi în curiĭ, având fie-care în capul ei un magister eşit din funcţiune, sau un adjutor. Unele însă nu au această împărţire. Colegiul *fabrum* din Apulum [2]) avea această diviziune şi magistrul Marcu Aurelius Fortunatus mulţumeşte decuriei a III a colegiului, pentru că i s'a îndoit porţia (sportula) ce i se încuviinţase ca om sărman şi cu familie numeroasă. Şi era cetăţean Roman!

Colegiul avea un album în care se trecea numele membrilor. El se întocmea din 5 în 5 ani, la facerea censului; având în cap pe patroni, apoi veneau foşti magistraţi quinquennales, cari făceau censul, magistri, quæstorici, liberi, liberţi şi sclavi.

Cum vedem numai colegiele au putut grupa la o l-altă pe săraci cu bogaţi, pe cei liberi cu sclavi şi liberţi. Să fi fost aceasta rezultatul religiunei creştine?!

Numărul membrilor era limitat, şi patroni aveau grije ca să nu se înmulţească, de oare-ce stipen-

---

1) C. Bărsan, Colegiele la Romani. Idem Darem şi Saglaop. s. c.
2) C. I. L. III. 1904.

diele ce dedeau nu ar fi fost de ajuns. Ca patroni de multe ori erau aleşi împăraţi, guvernatori provincielor, procuratori, duumviri, etc. ba chiar decurioni şi liberţi bogaţi.

In Apulum colegiul fabrum, fu fondat de Sept. Severus la 205, Maiu 23, cum rezultă din inscripţia No. 1051. C. I. L. III, in care vedem pe Caius Sentius Anicetus decurion al coloniei Sarmizegethuza, ca patron, primus patronus colegii fabrum. Inscripţiunea menţionează colegiul din municipiul Septimium Apulum, nu din colonia cu acelaşi nume. Acest colegiu a dobândit dreptul de înfiinţare odată cu rangul de municipiu al oraşului.

Cunoaştem în total 12 colegiĭ ale Daciei Traiane, cele mai răspândite erau: colegiul *fabrum, centonariorum, nautarum, dendrophorum, negotiatorum, aurariarum, utriculariorum* şi *lecticariorum*.

Locurile de întrunire erau numite *scholæ*. Colegiul aurar din Albumus major avea o *schola* [1]), în care se adunau decurioni şi membri. Ca decurion al colegiului fabrum în Sarmizegethuza cunoaştem pe T. Varenius Gallicanus [2]), om foarte însemnat prin avere.

Când colegiele nu posedau asemenea localuri se adunau în cârciumi, sau în câmp liber, ele aveau divinităţile lor aparte, cari le aminteau cultele patriei lor. Cultul era condus de magistri, cari puteau după *jus publici populi Romani,* a face sacrificiĭ ca şi preoţi oficiali.

---

1) C. I. L. III. 1215.
2) „ 13779.

Femeile erau admise la patronatul colegielor. C. I. L. III, 1217.

VERzOVIÆ. SA TVRNINÆ. eQ. R. F. C. NVMM. CERTVS EQ. R. AVGVR. COL APVL. PATR. CoLL FAB. ET. DENDR. CoL S. S. SVADENTE. MA TRI. POSVIT.	*Verzoviæ Saturninæ equiti Romani, filiae C. Nummeris Certus eques Romanus, augur coloniae Apuli, patronus collegiorum fabrum et dendrophorum coloniae supra scriptae, suadente (adfectione) matri posuit.*

Patroana aci poartă numele de mamă, pe când în alte inscripţiuni patronul ia numele de *pater colegii.*

Scopul colegiilor era:

1. De a procura asociaţilor ajutoare băneşti în cazuri de nevoe.

2. De a da locuri în *columbarium* pentru înmormântarea morţilor, proporţional cu suma depusă la construirea lui. Membri cari nu aveau necesitate de toate locurile, puteau să le vândă altui membru printr'un act formal.

3. Să dea mese, agape, la aniversarea fondărei colegiului, la ziua patronului şi la ceremoniile anuale funerare ale morţilor.

4. Să dea ajutoare în hrană membrilor împovăraţi cu o familie numeroasă.

5. Să dea sprijin membrilor aflaţi în nenorocire sau fără lucru.

6. Să îndeplinească în oraş unele sarcini impuse prin actul de recunoaştere al colegiului; aşa unele îndeplineau sarcinile de pompieri, altele de curăţitori de strade, de aprovizionatori cu grâne, de căratul unor provizii.

Columbariile se par că au fost concepute pe la începutul secolului I, pe când cele din Dacia după moartea lui Adrian. In provincia noastră membri luau numele de *cultores* ai divinătăţei colegiului. Ast-fel *Cultores Jovis* [1]) pentru sănătatea împăraţilor Sept. Severus şi Antonin Caracalla din anul 201. *Cultores Herculis* [2]) şi Cultores *Jovis Cernenum* [3]).

Colegiele aveau ca bază organică legea dată la autorizarea de funcţionare. Ea era foarte severă, după cum observăm un fragment din regulamentul reprodus de Orelli [4]).

„Tu care voeşti să intri în această asociaţiune, începe prin **a** citi legea cu grije şi apoi intră. Acesta e mijlocul de a nu se întâmpla, ca mai târziu să te căeşti".

Când situaţia colegiului era precară şi imposibilitate a se mai menţine, atunci ele se disolvă de la sine, nu însă fără a se îndeplini oare-care forme. Voi da aci fragmentul din tabla cerată II, în care se vede disolvarea colegiului lui Jovis Cernenus:

«Copie şi colationarea actului, care a fost publicat la Alburnus major de lângă staţiunea Resculum, în care era scris tot cea-ce este scris mai la vale».

„Artemidoros. fiul lui Apollonius, magistrul colegiului lui Jupiter Cernenus şi Valerius fiul lui Nico, şi Offas, fiul lui Menofil, cvestori ai aceluaşi colegiu mai sus scris, care era format din 54 oameni, dintre cari n'au rămas la Alburnus de cât 17; că Julius, comagistrul din

1). C. I. L. III. No. 1602.
2). idem No. 1339.
3). idem tabula I. cerată.
4). Orelli, No. 6086.

ziua alegerei sale nu a venit la Alburnus, nici nu s'a prezentat la colegiu, şi că el (Artemidoros) nici şi-a dat socoteala acelora, cari erau prezenţi şi că le-a înapoiat bani ce a avut la el şi ce au cheltuit pentru înmormântarea colegilor, şi că şi-a reluat cauţiunea ce se ceruse de la el pentru îndeplinirea înmormântărilor, şi nu mai este nici un mormânt, căci nimenea nu a voit de mult timp să se întrunească în zilele hotărâte de lege, sau să plătească cotizaţiile şi dările cerute. Aceasta s'a adus la cunoştinţa publicului prin presentul act pentru că dacă cine-va, ar fi murit(?!) să nu crează că colegiul există încă şi că are dreptul să ceară pentru înmormântare.

Făcut la Alburnus maior in ziua 5 a Idelor lui Februarie, împăratul L. Aurelius Verus III şi Quadratus fiind consuli", (anul 167 Febr. 9).

Motivul desfiinţărei colegiului, indicat prin necotizarea şi ne îngrijirea membrilor lui, se pare că ar fi iost fondat pe alte motive mai serioase. Masmann crede că din cauza ciumei ce secera lumea de la hotarele Persiei până la Atlantic, făcând să fugă din oraş în mijlocul pădurilor pe cei ce mai scăpaseră. El însă confundă colegiul aurar cu colegiul *Jovis Cerneni*, cel disolvat, ambele citate aparte şi dovedite ca atare prin inscripţiuni. Adunările colegiului de obicei erau lunar, puteau însă fi convocate, ori de câte ori se simţea necesitatea întrunirei. Membri adunărei adesea după ce discutau cestiunile privitoare la bunul mers al colegiului, apoi lunecau în discuţie şi asupra altor propuneri de ordine diferită. Impăraţi prohibeau întrunirile regulamentare însă le permiteau pe cele funerarii şi religioase [1]). Membri cu cât se întruneau

---

1). Digeste XLVII. 22, 1. Jurisconsultul Marcianus zice: „nu e oprit de a se întruni pentru motiv religios, cu condiţiune de a respecta senatus-consultul, care interzice asociaţiunile ilegale".

mai des, cu atât se căpătau gustul de asociaţie şi o distracţie. De aci decurge dorinţa întrunirilor mai des şi mai ales pentru colonişti Daciei aduşi din toate părţile lumei. Ei simţea o satisfacţie nepreţuită când se găseau cu semeni lor din aceiaşi patrie, adoratori ai aceluiaşi cult.

T. Mommsen susţine că aproape unicul scop al întrunirei colegiului era băutura, ospeţele. Se poate ca motivul să fie bun, însă numai după ce membri vor fi discutat cele anunţate, luau parte la banchet. Petrecerea însă era moderată, cheltuelile să făceau cu măsură. Banchetul era condus de un president adhoc numit *magister cœnae* sau *epularum*. El era ales pentru fie-care ospăţ de sigur după necesitatea momentului, şi pregătea mesele. O parte din măncare se dădea din fondul colegiului în conformitate cu statutele şi proporţional cu cotizaţiele fixate membrilor, restul se producea pe altă cale de aiurea, sau îşi aduc, luând fie-care de acasă necesarul saţiului său; aşa cum se face azi la noi cu agapele sau praznicele anumitelor sărbători legate de biserici ca hramuri, sau la agapele morţilor.

Domnul G. Popa [1]) în studiul său asupra tablelor cerate ne presintă tabla No. 14, (XV) în care *Magister cœnae,* al colegiului din Abrud, presintă comptul cheltuelelor la un ospăţ, probabil auraro-creştin. Ni s'a păstrat numai o parte a tripicului, tăbliţa internă, faţa 3 şi 4 cu numeroase lacune.

Dăm aci textul latin urmat de o traducere română.

---

[1]) Tablele Cerate. pag. 15, 133, 134.

IIII non. April			
pr. non. April	æ		
VII idus April	a		
Idibus April	acc		
XVII Kal. Maias	acce		XX
XV Kal. Maias	acce(p)it	den.	XXII
XIII Kal. Maias	pensio	„	XXV
VIII Kal. Maias	accepi	„	XXV
VII Kal. Maias	accepi	„	XX
IIII Kal. Maias	accepi	„	XXV
... Kal. Maias	accepi	„	XX
... non Maias	accepi		
p(rid) non Aug XXII			

pr. Kal. Maias ex.	den.	CLXVI[X]
agnos n. V	„	XVIII
porcellum	„	V
panem candid(um)	„	II
thus prim(um) S	„	II(I)
meri § I	„	II
vini Q II q II	„	XCVII
peganimum	„	I2
impensam	„	S2
aceti § I	„	S
salem et cepam	„	S2
	„	II S den CL
	„	II den CLL

In românește:

Ziua a 4 din nonele lui Aprilie	(2 Aprilie)		?
Ajunul nonelor lui Aprilie	(4 „)	primit	?
Ziua a 7 a idelor lui Aprilie	(7 „)	„	?
„ idelor lui Aprilie	(13 „)	„	?
„ a 17 înainte de calend. Maiu	(13 „)	„ denari	20
„ a 15 „ „	(17 „)	„ „	22
„ a 13 „ „	(19 „)	chelt. „	25
„ a 8 „ „	(24 „)	primit „	25
„ a 7 „ „	(25 „)	„ „	20
„ a 4 „ „	(28 „)	„ „	20
„ a ? . . . calendelor lui Maiu	(1 Maiu)	„ „	-20
„ a ? Nonele lui Maiu	(7 „)	„ „	?
Ajunul nonelor lui August	(21 „)	„ „	23

Pagina 4 a tripticului priveşte cheltuelile unui ospăţ.

In ajunul calend. lui Maiu (30 Aprilie) .	din den.	175
5 miei	„	18
1 purcel	„	5
pâine albă	„	2
tămâie de prima calitate sexteriu (0gr.,347) .	„	3
vin bun, 3 hemine (0l.,822)	„	2
vin de rînd, 3 congiĭ (5l.,5819)	„	97
verdeţuri (legume)	„	1 şi o seminucie
bacşiş	„	13/24
oţet, o hemină (0l.,524)	„	1/2
sare şi ceapă	„	15/24
?	„	2 1/2
?	„	2
Ca total . . .	„	156 şi 160

Cheltuiala totală de 174 denari, specificată prin anumitele articole consumate la ospăţ, ne atrage mult atenţiunea asupra marei cantităţi de vin, plătit cu 62 lei, pe când mâncarea a costat numai 46 lei şi 20 bani, de sigur că vinul neproducându-se în Transilvania, se procurau de departe, poate din Dacia Malvensis, şi deci costa foarte mult. Nu cunoaştem numărul membrilor cum şi numele colegiului aurar din Abrud, pentru a socoti câtă cantitate se putea bea de fie-care societar, totuşi după indicaţiunile, vin de prima calitate, tămâe şi miel, bănuim că e vorba de un colegiu creştin, care serba întâi Maiu, sau Maiul cum e obiceiul şi azi, cu care ocazie se făcea şi un serviciu religios.

Agapa colegiului, dădea membrilor ocaziunea să sărbătorească cultul şi înfrăţirea care-i legau. Probabil că coloni dalmatini aduşi aci pentru exploatarea minelor Daciei şi Greciei, au importat şi creştinizmul. Cum însă creştinizmul nu era recunoscut de stat şi închinători creştini se fereau de

la o manifestare pe faţă, putea să se folosească de colegiu pentru cantitatea şi solidarizarea credinţei lor.

Reşedinţa procuratorilor imperiali aurari era la Ampelum, iar centrul de exploatare la Alburnus major.

Tablele cerate ne menţionează şi alte nume de centre de populaţie, Immenosum major, de sigur şi minus, Deusara, Kavieretium, şi Resculum.

După cum deja am spus, Romani pentru exploatarea minelor, au adus lucrători pricepuţi Dalmatini, cum se dovedeşte cu tribul Piruştilor, care înfiinţează un sat *Vicus Pirustarum*. Acest vicus, ne fiind în măsură de a se guverna de la sine, e alipit la Alburnus major, poate el find cel *minor*, cu care se contopeşte în o singură comunitate.

Dalmatini aduşi, de obârşie cu a Dacilor, uşor s'au putut contopi cu aceştia; chiar credem că au fost un instrument de romanizare, de oare-ce Dalmaţia la această vreme-prosperase mult în sfera adoptărei limbei latine.

Dintre funcţionari şi preoţi acestor oraşe nu cunoşteam nici unul. In Ampelum s'a găsit următoarea inscripţie No. 7835 C. I. L. III.

I. O. M. D.
D E O. C O M
M A G E N O
A V R E L
M A R I N V S
et. A D D E
B A R. S E M E
I. ET. O C E A
N V S. S O
C R A T I S. S A
C E R D O T E S
V. L. P.

J(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) et deo Commagenorum Marinus et Addebar Semei et Oceanus Socratis, sacerdotes. Votum libentes posuerunt.

Deci, în Apelum, exista un templu închinat luĭ Jupiter Dolichen cel prea mărit şi milostiv, iar ca preoţi aflăm pe Addebar Semei de origină dalmatin şi Oceanus Socratis de origină grec. Inscripţia e posterioară lui Caracalla. Sarcina de preot se ocupa de cetăţeniĭ romani, deci cele două personagiĭ au dobândit cetăţenia Romanilor.

Dierna sau Tierna

In Banatul Temişanei, pe râul Cerna la localitatea de azi Orşova s'au aflat ruinele oraşului Dierna sau Colonia Zernensium. Forma numelui a variat de la autor la autor, aşa Ptolemeu [1]) o numesc Δίερνα Procopius [2]) Ζέρνης; tabula lui Peutinger Tierna; iar Ulpian [3]): *Zernensium Colonia in Dacia a divo Traiano deducta juris Italici est...*".

Din citatul lui Ulpian resultă că Traian odată cu cucerirea Daciei găsind oraşul în situaţie înfloritoare prin numeroşi colonişti aduşi, a dat autoctonilor jus Italicum, adică dreptul de a poseda o proprietate quiriteră. Intenţiunea împăratului se pare că a fost legarea elementului autocton liniştit şi romanisat de pământul natal.

Domnul B. Haşdeu ne spune: „Limba Dacică, fiind de aceiaşi tulpină indo-europeană ca şi graiurile german, grec, latin şi slavic etc., oare nu se poate întâmpla foarte lesne ca o zicere oare-care să fie comună sub aceiaşi formă la două sau

---

1) III. 8. 10.
2) De Aedif. C. VI. 6.
3) Digeste. De censibus. 50. 15. 1. 8. 9.

mai multe din aceste vere prîmare, după cum *nasum* latin nu se deosebeşte de *nase* german, de *nas* sanscrit şi de *nos* slavic?". La slavi predomină sunetul *cz* adică *ce*, la Sirbi *tz*, care nu e identic cu *d* şi *t* Dacic, ca în cuvântul român *Cerna*. Notitia Dignitatum ne dă în faţa vărsări Cernei în Dunăue, *Trans-Diernus*. Tot în ea o altă staţie megieşe, *Zernes*. In o inscripţie aflată în ruinele romane de la Mehadia stă numele Tsierna foarte apropiat de Cerna şi Cernenus din tablele certe. Urmând lui Quintilian [1]) credem în graiul autoctonilor să se fi pronunţat Dierna, iar de Romani Tierna.

Numele coloniei pe inscripţiuni este foarte rar. Ast-fel inscripţia No. 1568. C. I. L. III ne spune că Dierna avea o staţie vamală. Se cunoaşte că numai cetăţile de la fruntariĭ mai însemnate se bucurau de un asemenea drept.

HERCVLI. AVG. VALE-R. M. FELIX. RVFI. SATVRNINI C. P. P. S. P. EX. PR. IV. STATIONIS TSIERNEN. III. ID. ANNO. XI BARBATO. ET. REGVLO EX. VOTO. POSVIT

Herculi Augusto Vœletudino recuperata, Marcus Felix Rufi Saturnini Conductoris publici portorii, servus prœpositus, (?). IV stationis Tsiernensis (IIII Kalendas Novembrie) (după Momsen) III Id Anno XI, Barbato et Regulo, consulibus, ex voto posuit.

Dintre onorurile municipale nu cunoaştem de cât pe *Lucius Ulpius Bassinus flamen municipiĭ Dierna*. C. I. L. III. No. 14471, care după ce ocupase sarcina de decurion la Apulum fusese

[1]) Instit. orator. I. 4.

trimes la Dierna ca flamen, iar de aci ca *duumvir* la colonia Aurelia Napoca. Această carieră în diferite oraşe întăresc cele ce am susţinut mai sus, că magistraţi comunali ai Daciei se numeau, nu se alegeau de populaţie.

Tierna juca un rol însemnat prin posiţiunea sa geografică fiind intermediara între Drobetæ, Tibiscum, Sarmizegethuza.

Tibiscum.

Anticitatea prea puţine cunoştinţe ne transmite asupra acestui oraş. Tabula Peutengiriană îl numeşte *Tibis* şi *Timisco*, însemnându-l prin turnuleţe, ceea ce ne arată că era un oraş de frunte, care se bucura de o garnizonă militară. Geograful Ravenat îl numeşte Timiscum.

T. Mommsen admite locul existenţei sale, la confluenţa Temeşului cu a Bistrei, în apropierea oraşului Karansebeş, pe şoseaua romană ce ducea la Apulum prin valea Temeşului. El se bazează pe inscripţia No. 7997. C. I. L. III. care a fost găsită în acest loc.

I. O. M. D.
I V L I V S
V A L E N T
fL A M E N M. T.
PRO. S A L V T E M
S V A M. S V O R V M
Q V E. O M N I V N
C O N T V B E R N I V M
V. L. M. P.

Jovi Optimo Maximo. Dolicheno. Julius Valentinus flamen municipii Tibisci pro salute sua suorumque omnium contubernalium. Votum libens merito posuit.

Existenţa unui flamen al municipiului ne dovedeşte că oraşul avea un ordo Augustalium şi deci

că orașul avea reprezentanță în adunările provinciale anuale.

Numele orașului îl mai aflăm și pe inscripția No. 1548, III. C. I. L. unde se menționează *ordo municipii Tibiscum*.

CORNELIÆ SALONINÆ AVG. CONIVG GALLIENI. AVG. ORDO. MVN. TIB. DEV. NVM. MAIESTAT EIVS.	*Corneliæ Saloninæ Augustæ, conjugi Gallieni Augusti. Ordo municipium Tibiscum. Devotus numini majestati ejus.*

Această inscripțiune este de mare însemnătate prin faptul că ne arată contrazicerea că Dacia fusese părăsită de Gallienus. Vedem că locuitori din Tibiscum înalță acest monument Corneliei Salonina soția împăratului Galienus, probabil între anii 260—268. Nu cunoaștem motivul care i-a îndemnat la acest act, însă e o dovadă că această împărăteasă era cunoscută în Dacia, și deci divinitatea ei adorată.

Numele de Salonina, ar arăta origina împărătesei din orașul Salona, fapt care se pare că a îndrituit pe fiul ei să ia numele de *Saloninus Galienus*, motiv ce întărește și ideea emisă de Trebellius Pollion, în viața lui Gallienus junior, cap. I. Părerea emisă de T. Mommsen că Karansebeșul e așezat pe ruinele sau lângă ruinele Tibiscului, a stârnit discuțiune între învățați.

Katanesich susține existența a două Tibiscuri; cel citat de Ptolemeu Tiriscus trebue citit Tibiscus și nu poate fi altul de cât Temișoara care și în veacul al XVI se mai numește *Opidum Tibiscanum?!*

Ortray spune că municipiul Tibiscus era la Karavan, pe când la Temişoara *mansio Tibiscum*, deci o staţie poştală.

Pesty în Sören Bänsang p. 195—97 acceptă teoria lui Ortray.

Noi credem că opinia emisă de T. Mommsen este cea mai bună. A fost un singur oraş Tibiscum, care a avut şi o staţie poştală.

Cercetările arheologice până în prezent au fost forte infructuoase, Să sperăm însă că viitorul va scoate la iveală resturile sau frânturile vieţei oraşului Tibiscum, pe care trecutul îndepărtat le-a ascuns lumei.

Dintre magistri şi Decurioni municipiului cunoaştem prin inscripţiuni numai trei:

1. *C. Caninius Sabinianus* decurion şi apoi duumvir al municipiului Tibiscum. C. I. L. III. No. 1555.

2. *Aurelius Faustinus*, decurio municipii Tibisci C. I. L. III. 11599, 12505.

3. *Publius Aelius Ulpianus* decurio municipii. C. I. L. III, 1552.

Romula (Antina)

(Reşca)

Distinsul nostru arheolog D-l Gr. Tocilescu [1]), căruia îi datorim aproape tot în ce priveşte cercetările arheologice ne vorbeşte despre Romula ast-fel:

„Eloigné de 40 à 50 minutes de la ville de Caracal vers le N. 0, au bord du plateau qui,

[1]) Rev. Tinerimea Română. Noua serie, vol. V. 1900 pag. 3. Homère à Resca.

telle une campagne étendue et fertile, s'étend vers le S. et le N. E., se trouve le village dẹ Reşca, célèbre par ses ruines et ses antiquités.

Deux torrents, le *Teslui* formé par des eaux stagnantes et des marais, et le *Potopenii* qui coule un pen plus au Nord, se réunissent au pied de la pente, formant un triangle. Au milieu de ce triangle, sur ḷa rive gauche du Teslui, s'élevait autrefois la forteresse ou acropole d'une ville romaine, dont les ruines, éparses tout autour de la forteresse, sont du côté du Sud, recouvertes par le village de Resca; du côté de l'Est, par le hameau de *Reşcutza;* le cimetière antique se trouve sous les maisons et les jardins des gens de *Hotărani* La ville occupait un espace d'euviron 64 hectares, avait une forme pentagonale et était entouréă de murs de briques et de fortifications en terre.

Ces fortifications, dont on perd la trace, peuvent cependant aujourd'hui même être reconnues dans tout leur contour: elles ont un beau profil jusqu'à deux mètres; le fossé de devant a une profondeur de 1 mètre 50, et le mur, une épaiseur de 2 métres. L'acropole qui se trouvait presque au milien de la ville, sur un plateau un peu plus élevé, recouvrait un terraiu de près de 4 hectares; ses quatre portes sont encore visibles, mais ses murs et les tours au-dessus des portes et des coins du mus, ont presque disparu, détruits par les habitants.

Ceux-ci, en effet, se sont fait une source de gain du precieux materiel des ruines. Ils s'en servent pour construire leurs maisons et leurs cabanes. Le rest, ils le vendent . . . .".

Mai departe Domnia-sa spune cum la poarta despre răsărit a găsit o piatră cu inscripţie, care datează din anul 248 când împăratul Filip Arabul, cu fiul său şi soţia sa Marcia Otacilia Severa au construit prin soldaţi, zidul care înconjura oraşul Roman [1]).

. . . . OB TVTELAM CIVIT. COLONIÆ SVÆ ROMVL. CIRCVITvm MVRI MANu. MILITARI. A. SOLO FECERVNT	*Ob tutelam civitatis coloniae Romulae circuitum muri manu militari a solo fecerunt.*

Menţiune despre acest oraş avem la mai mulţi autori.

Generalul rus Bauer în Memoires sur la Valachie (1778 pag. 198) ne spune: *Recica, village avec une église et un pont sur le Teslui.... on y trouve de debris des anciens retrachements*".

In anul 1836, colonel Vladimir Blarenberg făcând mici exploraţiuni, în localitate, a descoperit un sarcofag, despre care însă foarte puţine detaliĭ poate să ne dea.

In urma acestuia au venit cercetători, ca Cesar Boliac, Laurian, Papazoglu şi Basarabescu. Apoi vin arheologi mai competenţi ca Alex. Odobescu, V. A. Ureche, Dem. Sturza [2]) şi M. Şuţu; cercetările însă sistematice n'au fost făcute de cât de D-l *Tocilescu,* care ne presintă resultate foarte importante asupra trecutului îndepărtatei stăpâniri romane.

D-l Gr. Tocilescu pune în legătură fortificarea oraşului Romula, cu rezboiul lui Filip Arabul

---

[1]) C. I. L. III, 8023.
[2]) Analele Academiei Române. seria II. 1876–77–86–89.

contra Carpilor, în potriva cărora, ia masuri de apărare întărind pe lângă acest oraş şi limesul aluman [1]).

Romula o mai avem menţionată în anul 151—168, pe inscripţia lui Junius Capito, arendaşul vămilor Illyricului, deja arătată mai sus. La acea dată însă Romula era municipiu, având tot aparatul administrativ cerut de organizaţia orăşenească a Romanilor.

Numele de Reşca, incontestabil de origină dacă, implică după sine, că oraşul roman Romula s'a întemeiat pe ruinele comunităţei vechi dacice şi având în sânu-i elemente autoctone, Marcu Aureliu îl înalţă la rangul de municipiu. De sigur că numele întreg al oraşului era: *municipium Aurelium Antoninum Romulensium*. Când însă împăratul Filip o fortifică, o înălţă la rangul de colonie, schimbându-i şi numele în *Colonia Antonina Romula*.

Se ştie că oraşul când primea o lege organizatorie care-i schimba situaţia de mai 'nainte, lua şi numele împăratului care dădea legea; dar nu după praenomen, ci după nomen gentile sau cognomen.

Poporul român, sau mai zis locuitori de la Reşca, numesc azi localitatea Antina, păstrat probabil prin tradiţie din Antonina [2]). Controversele asupra acestei păreri sunt încă în fază acută, mulţi din scriitori voind a deferi existenţa numelui de

---

[1]) I. Capitolinus, Gordianus III, cap. XXXI, vorbeşte şi de invasia Scyţilor în provinciile limitrofe, ceea ce dă de bănuit şi despre Dacia.

[2]) B. P. Hasdeu, Magnum Etimologicum Romaniæ, v. Dan. Toponimè. Tocilescu, Dacia înainte de Romani.

Antina la diferite origini, fie-care după înclinaţia anume voliţionată. Poporul însă păstrează adevărul mai bine de cât deducţiele filologice ale multora, cari în multe cazuri sunt de rău criterin şĭ rea credinţă.

Dintre personagiile însemnate, cari în cursul anilor au ocupat oare-cari distincţiuni în Romula cunoaştem numai trei:

1. **M. Aelius Germanus,**	decurio municipii	C. I. L. III.	8033
2. **Lucius Flavius Cato,**	duum. col. Romulæ	„	1588
3. . . . . . **Capito,**	„ „	„	8023

De alt-fel oraşul s'a bucurat şi de o importanţă economică, căci făcea parte din linia vamală alutană. Am arătat la vămi că senatul municipal a oferit onoruri arendaşului vămilor Illyricului, Iunius Capito. Staţiunea vamală de la Romula avea importanţă şi mai mare prin faptul că prin ea se transportau mărfurile către Malva, Drubeta şi centrul Daciei.

D-l *Gr. Tocilescu* în neobositele sale cercetărĭ asupra vieţei trecute a străbunilor noştri, a aflat în ruinele micei noastre Rome sau Romula, o cărămidă pe care stă scris în greceşte un vers din Omer:

Τοῦ Τρωικοῦ Πολέμου καθ' Ὅμηρον.....

(Invaţă) din Omer (şirul evenimentelor) războiului Traian.

D-sa crede că acest fragment din Omer a fost scris pe cărămidă de un şcolar din Romula. Ca mărturiĭ mai aduce asemenea fragmente aflate în ruinele oraşelor. Bunioară *tabula Iliaca* găsită la

Bovillæ (Italia). Pe una din scenele figurate ale tabelei se află versurile:

Ωφίλε παῖ, Θεοδώρηον μάθε τάξιν 'Ομήρου
'Οωρα δαεὶς πάσης μέτρον ἔχῃς σοφίας.

Dragul meu copil, învaţă din Theodoros succesiunea evenimentelor din Omer; învăţând, tu îţi vei apropia toată înţelepciunea.

Bazat pe aceasta, cum şi pe alte două aflate la Roma şi la Paris, complectează versul aflat pe cărămida de la Romula ast-fel: [1]).

Τοῦ Τρωποῦ Πολέμου καθ' 'Ομηρ[ον μάνθανε τάξιν.

Invaţă din Omer şirul evenimentelor răsboiului Traian

Τρωϊκοῦ, e o formă adjectivală din Τρωϊκοῦ, o greşeală a şcolarului, dacă nu o formă populară.

Oraşele Daciei copiindu-şi felul vieţei lor după centrul ideal al lumei de atunci, după Roma, e cert că vor fi avut şi scoalele în care copiiĭ locuitorilor mai instăriţi sau nobili vor fi învăţat cele ce se puteau preda pe atunci.

Avem probe că asemenea şcoale ca la Romula, au existat şi în alte centre, cum se dovedeşte la Sarmizegethuza şi la Porolissum.

O cărămidă de la muzeul din Deva, aflată la Gradişte ne presintă scrierea unui alfabet latin, (C. I. L. III. S. 8077,10. şi o altă din aceiaşi localitate, cu următoarele versuri: (C. I. L. III. p. 962).

Senem severum semper esse condecet
Bene debet esse povero qui discet bene.

Pe o cărămidă aflată la Mojgrad (Porolissum) stă scris: [2]).

---

1) Fouilles et nouvelles recherches. Bucarest 1900 p. 97 sq.
2) C. I. L. III. S. 8077, 10; idem pag. 962, 1; idem 4967, 3. Archäolo Epigraph. Mitteilungen IV, 66.

... *Ocasio(nem) nan(c)tus (sum) crib(endi)*...
... Am găsit ocasiunea de a scrie...

Acest fragment al vieţei şcolare, ne dovedeşte că şi la noi în oraşul Daciei se învaţă carte în şcoale, că Omer şi Virgil, cum şi alţi scriitori 'şi-au făcut veleatul lor în formarea judecăţei şi gândirei populaţiei culte din spre Carpaţi.

Cercetările viitoare, vor izbuti, sperăm, că din ruinele ce zac sub casele sătenilor din Reşca sau Romula modernă, să iasă la iveală dovezi mai importante despre trecutul Romulei a Romanilor. Prin situaţia sa geografică, la joncţiunea cailor de la Slăveni, Malva, Amutria şi spre centrul Daciei, prin legătura vamală cu întreaga provincie Malvensis, Antina-Romula a bine meritat atenţiunea împăratului, Filip Arabul el însuşi de origină din valea Dunărei şi anume a Carpatului [1]).

Drobeta.

(T. Severin)

Situată la punctul de legătură al căei romane ce vine din Mœsia superioară şi continuă spre Admutria, de unde se bifurcă în valea Jiului şi alta spre Olt.

Tabula Peutengiriană ne menţionează numele de Drubetis; iar Ptolemeu (3, 8, 10) o numeşte Δρουφηγὶς.

T. Mommsen [2]) spune, că ea ar fi aproape de podul lui Traian între Cladova şi Turnu-Severinului *non longe inde distantibus Topolnitza-Zagaia-Cernetz*".

---

1) B. P. Hasdeu. Bassarabi. Revista Nouă. An. VI. No. 3, 4 p. 102.
2) C. I. L. III.

Cercetările mai amănunţite asupra îndepărtatei existenţe a vechiului oraş Drobeta, le datorim distinsului nostru arheolog şi epigrafist, D-lui Gr. G. Tocilescu. D-sa după lungi studiĭ şi explorări presintă Academiei Române în 1897 un raport în care se exprimă ast-fel:

„Nu există oraş' în Romania, care să ne presinte un interes mai mare în privinţa anticităţei şi a istoriei, ca Turnu-Severinului. Aci, Romanul a pus piciorul înainte cu o jumătate de secol de descălecătoarea Romanilor. El joacă un rol însemnat în cursul evului mediu, e punctul de unde a pornit vestita familie a Bassarabilor. Turnu-Severinul cu 5 judeţe, alcătuia ceva aparte".

„Prima întrebare este, cărei împrejurări datoreşte Severinul această însemnătate"?

„Răspunsul ar fi, el are o poziţie geografică, e locul de unde porneşte şoselele cele mari Romane, zic poziţiune geografică, pentru că el este primul loc pe unde se poate face o trecere peste Dunăre şi lesne de apărat. El a putut ast-fel să alcătuiască o parte deosebită de totul sau cele-l'alte părţi ale Daciei".

„Săpăturile şi inscripţiunile aflate în ele, au venit să dovedească, că la Severin era un hotar, că Oltenia forma o provincie aparte, avea guvernatorul său cu numele de procurator şi o armată a sa ce apăra T.-Severinul, sediul său".

Mai departe după ce face descrierea geografică a Olteniei, continuă... „Traian a făcut un pod aci, în timpul războiului al II-lea Dacic şi pentru ca el să facă aceasta, trebuia ca T.-Severinului să-i ofere un punct strategic. Că el a construit acest

pod, n'avem de cât să ne uităm la columna lui Traian".

„Acolo chiar de la început ni se înfăţişează la capătul podului nişte clădiri minunate... etc.".

Ni se presintă o apărare şi mai 'nainte un amfiteatru. La capătul cel-l'alt e o altă zidire de piatră. In partea dreaptă nu avea nici o inscripţiune, pe când în partea stângă avem o mulţime de inscripţiuni şi ruine. Aceasta ne face să credem că pe timpul războiului al doilea al lui Traian, oraşul Dacic era în splendoare, se bucura de o mare prosperitate ....".

Apoi mai departe continuă: „La T.-Severin, în oborul cel mare s'a păstrat un lagăr, castru cu 8 porţi. Acesta ar fi din epoca lui Traian".

Drobeta însă, oraşul care ne preocupă îşi are începutul înainte de Traian, de pe timpul lui Vespasian, pentru că el exista ca oraş cu o populaţie romană înainte de războiul I-iu cu Daci. De sigur fusese cucerit de Romani, poate de Vespasian, şi făcuse din el un punct de observare şi comunicare cu Daco-Geţi. Numele său deci era *municipium Flavium* [1]) *Drobeta.*

Pe când deja Adrian se afla ca guvernator al Panoniei, triburile Iazigilor, Roxolanilor şi Dacilor liberi se resculaseră şi el în anul 108 îi bate şi pacifică nordul Daciei. Aceste triburi în anul 117, Iazigiĭ metanaşti şi Roxolani sarmatici, intrară în Dacia pe două părţi de odată şi o pustiiră.

Impăratul Adrian vine în potriva lor din Orient, şi după ce în Mœsia Superioară îşi reconstitue

---

[1]) C. I. L. III. 1581=6309; supl. 8017.

armata, trece Dunărea pe la Drobeta, bate Roxalani, prinde pe regele lor Rasparagamus şi familia sa pe care-i exilă la Pola, îi face *fœderati;* iar mai târziu în contra lor trimete pe Quintus Marcius Turbo, guvernatorul Daciei şi Panoniei.

Cu ocaziunea venirei sale în Dacia se convinge prin sine de starea provincielor Dunărene. Pe când se afla la Drobeta pe care o găsise dărâmată de barbari, se pare, că a stat un moment la îndoială, ca să renunţe la stăpânirea Daciei. După ce însă face o vizită la Sarmizegethuza, poate şi în restul Daciei, vedem că se apucă de reconstruirea Drobetei în timp ce guvernatorul Turbo cu puteri aproape nelimitate a pus pace între barbari, construind limesurile din nordul provinciei şi stabilind corpuri de pază.

Capitala Daciei cu ocazia vizitei împăratului, îi înalţă în semn de recunoştinţă un monument, cu inscripţia în coprinsul următor:

Imp. Cæsari Divi Trajani Parthici, filio divi Nervæ, nepoti Traiano Hadriano Augusto, pontifici maximo, tribunicia potestate II, consuli, patri patriæ. Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegethuza. (C. I. L. III. No. 1445).

Această inscripţie s'a pus între 10 Decembrie 117 şi 1 Ianuarie 118. Residind oraşul Drobeta, curia printr'un vot decide înălţarea unui monument cu coprinsul de mai jos: C. I. L. II. S. 8017.

Imperatori Cæsari, divi Hadriani, filio divi Traiani, Partico, nepoti divi Nervæ, pronepoti T. Aelio Hadriano Antonino Augusto pio, pontifici maximo, tribuniciæ potestatis VIII, imperatori iterum, consuli IIII, patri patriæ, respu-

blica municipiĭ Flavii Hadriani Drobetensium, decreto decurionum.

Inscripţia aceasta este din anul 144. Reconstruirea dar a oraşului s'a făcut ceva mai în urma rezboaelor cu barbari, probabil în acelaşi timp cu întărirea castelurilor Oltului.

Din inscripţiunea aceasta rezultă neîndoios că Drobeta fusese fondată de Flavi şi reconstruită de Hadrian, pentru că vedem oraşul purtând numele de *municipium Flavium Hadrianum Drobetensium,* luând cognumele împăratului Adrian ca o complectare a acelui de *Flavium* primit la înfiinţare şi organizare. Probabil că fondatorul ei fu Vespasian continuat de Domiţian prin legaţi săi.

Organizarea acestui municipiu era la fel cu cele din restul Daciei. Pe lângă *curia* sau senatul municipal, avem şi IIIIviratul şi quæstura. Probe despre aceasta avem inscripţia din C. I. L. III. No. 1559 aflată la Slatina din Temişoara.

D. M.
P. Æ L I O
A R I O R T O
IIII. V I R. A N. M
D. I N T E R F E C T
A. L A T R O N I B U S
V I X. A N. L. V L P.
D I G N A. C O N.
P I E N T I S S I M O
ET. P. ÆL. FIL. ET. P.
Æ L. V A L. E A V
D A R V S. B. B. F.

Dis Manibus. P. Aelio Ariorto(?) IIII viro annuali municipii Drobetæ interfecto a latronibus, vixit annos Lucia Ulpia Digna conjugi pientissimo et P. Aelii filii et P. Aelii Valens et Audarus nepotes, bene merenti posuerunt.

Se ştie, că în municipiĭ *quatuorviri* formau un colegio de 4 bărbaţi din cari doi aveau jurisdicţia

iar cei-l'alți doi *œdilicia potestate*. *Quæstura* era un rang inferior, însă nu putea fi ocupați de cât de un membru al curiei.

Quatuorvirul Publius Aelius Ariostus, soția sa Ulpia Digna și unul din nepoți poartă nume roman, pe când al doilea nepot pe cel de *Audarus,* de origină dac, de sigur numele moșului său. Aceasta dovedește existența elementului autocton, ca element contopit și romanizat. Faptul că magistratul Ariostul e omorât de tâlhari chiar în ținutul orașului Drobeta dă o dovadă că locurile de dincolo de munte până la Mehadia nu erau în deajuns păzite, iar supravegherea exercitată de la *Viminacium* asupra Temișoarei era prea slabă.

Faptul acesta va fi fost repetat de tâlhari în repețite rânduri, asupra călătorilor ce vor fi mers la băile romane de la *Admediam.* O dovadă avem alte două inscripțiuni. Prima aflată chiar aproape de Mehadia și acum la Muzeul din Viena: C. I. L. III 1579.

D. M.
L. IVL. L. FIL. SERGIA
BASSO. DEC. MV. N.
DROBETÆ QVÆS
TOR. INTERFECTO
LATRONIB. VIX AN.
XXXX. IVL. IVLIANVS
ET. BASSVS. PATRI
PIISSIMO
ET. IVL. VALERINVS
FRATER. MORTEM
EIVS. EXECVTVS
F. C.

Dis Manibus. Lucio Julio L. fil. Sergia, Basso, decurioni municipii Drobetæ, quæstori interfecto latronibus, vixiti annis XXXX Iulius Julianus et Bassus patri piissimo et Julius Valerinus frater, mortem ejus executus, fecit, curaverunt.

Deci decurionul Lucius Julius Bassus, e omorât de hoţi ca şi Ariostus. Cea de a doua dovadă, sau al treilea caz de asasinat hoţesc, menţionat de inscripţiĭ îl avem pe monumentul aflat la Zăgaia. jud. Mehedinţi, acum în muzeul din Bucureşti, şi publicat în C. I. L. III. 8021 şi *Tocilescu* Monumentele Epigrafice. Rev. Tinerimea Rom. vol. III. N. S. p. 268. Interpretarea inscripţiei sună ast-fel:

Diis. Manibus... iac... interfecta a lotrone et vindicata, Ulcudius Baedari et Sutta Epicadi parentes pientissimæ filiae titulum posuerunt.

Numele de Ulcudius, Bædarus, Sutta, Epicadius, incontestabil sunt dacice. Cuvântul *vindicata* mă duce la ideea că mai sus pomeniţi locuitori autoctoni, cu toate că romanizaţi, de şi monumentul e dintre aniĭ 150—200, totuşi păstrau tradiţionalul obicei aĭ răzbunărei, al vendetei, obicei ce astăzi numai la Albanezi şi Corsicani îl mai aflăm. Dar Daci fiind de aceiaşi obârşie cu Albanezi şi Traci, faptul nu ne surprinde.

Dintre inscripţiunile aflate la Drobeta avem numai una mai importantă. Ea ne arată existenţa unui *ordo Augustalium,* deci tot aparatul cultului imperial. Inscripţia citată ast-fel: [1]).

Diis manibus Julia Kalligenia vixit annos XL; Julius Daciscus vixit annos... Valerius V... vixit annos; L. Julius Pae... enus Augustalis coloniae Drubetensium conjugi pientissimae et amicis bene merentibus posuerunt.

Inscripţiunile aflate pe pământul Daciei ne pre-

[1]) *Tocilescu Gr.* Rev. p. ist. arch. şi filologie, anul V, vol. IX, p. 16.

sintă numele câtor-va personagiĭ ce au jucat un rol în Drobeta, bunioară:

1.	**P. Ael. Setrenuus,**	dec. col. Drobetæ,	C. I. L. III.	1209
2.	**L. Ulpius Bassinus,**	flamen „	„	14468
3.	**L. Julius Bassus,**	decurio mnn. Drobetæ	„	1579
4.	**P. Ael Ariortus,**	quot. ann. mun. „	„	1559
5.	**Jul. Hercul anus,**	dec. scholæ fab. et imagin.	„	8018
6.	**Jul. Marianus,**	imaginifer scholæ fabrum	„	8018
7.	**Jul. Marcellinus,**	vexilarius	„	8018

Raportându-mă din nou la memoriul D-lui Tocilescu amintit mai sus, iacă ce ne spune d-sa despre T.-Severin.

„Trebue să lăudăm pe Marsigli, care la 1869 a petrecut mai mult timp în ţara Valahiei. El a făcut un raport împăratului Leopold, rugându-l ca să-l însărcineze cu reconstruirea podului. Săpăturile făcute de mine, au dovedit cele spuse de Marsigli. El observă o curioasă construcţie în mijlocul unui lagăr".

„Indicaţiunile date mai departe de el sunt exacte, numai figura dată în planul lui nu corespunde cu cele descoperite de mine...".

Şi mai departe continuă:

„Castelul e situat în raionul oraşului T.-Severin, dominează fluviul. La prima vedere, ruinele se văd aşezate pe un platou dreptunghiular".

„Partea despre Dunăre era la 60 m. depărtare de apă şi sper în curând a-l dezgropa cu totul".

„Până acum s'a dezgropat întregul zid din jurul oraşului împreună cu 4 porţi, 15 turnuri de apărare înăuntru şi 14 în afară".

„Inăuntru s'a descoperit 76 clădiri cu ganguri, un turn de observaţie, portalul lui Traian şi câte-va

urme de castele. S'au mai aflat 300 monede şi mai multe reliefuri mitriace".

„Din săpături reese că oraşul a fost reconstruit de mai multe ori. Zidurile ca şi porţile au încercat mai multe schimbări, s'au făcut mai multe fortificaţiuni înăuntru şi în afară".

„Porţile nu corespund cum ar trebui, şi numai 2 din ele prætoria şi decumana se găsesc la locul necesar".

„Aceasta e o dovadă, atunci când s'au reconstruit cele 2 porţi, prætoria şi decumana au trebuit să existe".

„Anomalitatea aranjarei dovedeşte însăşi o reconstruire făcută în timpul când Constantin cel mare a reconstruit podul după Dunăre".

„Constantin reconstruind castelul, a adăogat şi turnurile exterioare, de oare-ce este acelaşi material şi sistem de construcţie. Apoi Turnul circular e construit cu 9 pietroae cu inscripţiuni, cari arată că au fost luate din cimitirul păgân".

„In epoca turnului, restul castelului fiind dărâmat, s'a tras un şanţ. Lungimea castelului în latura de Nord şi Sud este de 128 m. şi laturile de Vest şi Est de câte 136 m., ceea ce fac 18866 m. suprafaţă, aproape două hectare".

„Grosimea zidului e de 1 m., iar în unele locuri a rămas numai temelia. Construcţia e de piatră brută, iar la suprafaţă din blocuri de 25—50 cm".

„Făcându-se săpături în şanţul din faţa porţilor s'au găsit ţigle, poate provenite din acoperişul turnurilor. Cele patru porţi au câte un turn, cea despre Dunăre are un turn pătrat, ceea ce arată că prin Dunăre oraşul era ameninţat mai mult de

duşman. Poarta din parta Vestică e distrusă; toate însă au aceiaşi lărgime, aproape 2 m. fiind aranjate cu două canaturi, al căror pilastru mijlociu nu-l am aflat. Ele erau căptuşite cu metal, pe care-l aflăm şi acum".

„Inaintea porţilor sunt un fel de şanţuri, peste care se făcea comunicaţiunea prin poduri aruncătoare ca la castelele din evul mediu.

„In interiorul lui s'au mai găsit 9 turnuri din cari 8 înăuntru şi 2 în afară. Castelul e unit cu Dunărea prin 2 ziduri paralele ce mergeau scoborând până la mal, întocmai ca zidurile lungi de la Pyreu. Ele arată că pe Dunăre circulau corăbiele şi se închideau la un adăpost în caz de nevoe, etc...".

Către fine acelaşi memoriu enumără monumentele aflate în săpături, cam următoarele:

a) Un relief ce a făcut parte din decoraţia portului, cu genii înaripate pe delfini.

b) Un fragment dintr'un monument mithriac, unde Mithras trage cu săgeata într'un bust al Lunei, şi într'o parte desemnul unei peştere.

c) Un baso-relief reprezentând pe eroul Trac, călare, fugând după un mistreţ.

d) Un Herçule, cu pielea de leu şi în mâna dreaptă o măciucă.

e) Un mithren amestecat cu Jupiter.

f) O inscripţie care ne indică un epitet dat lui Jupiter, I. O. M. BVSVMARVS.

g) Un fragment a cărui identitate nu am stabilit-o.

h) In lagărul legiune VII Claudia p. f. s'a găsit inscripţia unui præfectus cohortis(?) şi publicată în Neue Inschriften aus Rumänien. No. VI.

I. O. M. SAC. IVNONI. REG. ...I VAL. EMERI ...FECT. Cohortis.	*Jovi Optimo Maximo Sacrum, Junoni reginæ, Julius Valerius Emeritus præfectus cohortis...*

O altă inscripţie funerară, aflată lângă o fântână: [1]).

UN BUST D. I. IVLIÆ GRATÆ FIL. IULI. STRATO C. LEG. IIII FL. ETÆLIA ADAVCTA. PAR. FEC.	*Dis (manibus) Juliae Gratae filiae, Julius Strato centurio legionis IIII Flaviae et Aelia Adaucta parentes fecerunt.*

Această inscripţie constată pentru prima dată existenţa legiunei IV Flavia la Drobeta. Se ştie deja că aci au staţionat legiunea V Macedonică şi VII Claudia, cum şi ala Claudia Gallorum şi Cohors I Romanorum.

O altă inscripţie funerară aflată la Dîlma în judeţul Mehedinţi de origină poate tot din Drobeta este următoarea:

D. M. DASAS CAPITO V. AN. LV T. P. F. P. H. E. S.	*Diis manibus. Dasas Capito vixit annos LV, titulum posuit filius patri hic est situs.*

Dacă ne-am strămuta cu mintea în plin secolul al III-lea, atunci când Dacia era în toată splendoarea ei, graţie mijloacelor de care dispunem prin resturile monumentelor contimporane acelor

[1]) Inscriptiones inedites. Fouilles et recherches archéologiques p. 186.

timpuri, am ajunge la concluzia că aci în valea Dunărei și a afluenților Tisei, în poalele Carpatului, se cimentase o civilizație și se răsădise un popor.

Din Daci și Romani, se formase un popor, menit a sta ca un stăvilar nevoilor imperiului Roman atunci când fruntaria nu-i va fi sigură, ursit însă de soartă a rămâne ca o insulă latină în loianul înconjurător de streini veniți din fundurile lumei.

Cercetarea organizației provinciei și a orașelor de până acum ne duce la concluzia că elementul *Daciei* a rămas pe loc, s'a romanizat a căpătat drepturi și proprietate, a luat parte la viața provinciei și orașelor. De aceia stăpânitori au căutat erarhic să dea dezvoltare orașelor, în mod paralel cu progresele de apropiere și contopire a cuceriților de cuceritori.

Motivul numirei funcționarilor comunali, duumvirilor, edililor, cvestorilor prin intermediul guvernatorului se pare mai mult că residă în ideea de stat. Nu putea statul roman să dee aceste onoruri prin *adlectio* aborigenilor sau orașelor cu o majoritate de aborigeni, și nici impune să fie aleși numai cetățeni romani de origină și formați aiurea, pentru că prin aceasta elementul autocton s'ar fi depărtat cu totul, și n'ar fi fost posibil romanizarea mândrilor Daci.

CURSUS PUBLICUS

Poşta sau *cursus publicus* la Romani, este o creaţie imperială, şi dotată cu o organizaţie anumită şi potrivită cerinţelor acelor timpuri.

Sub republică, poşta era o obligaţie impusă oraşelor Italice. Ea consta din faptul că soli senatului, cum şi cei ce se obţineau *legatio libera,* primeau în cursul călătoriei de la oraşele prin care treceau, cele necesare transportului mai departe până la ajungerea la destinaţie.

Oraşele socilor şi cele *deditiae* erau obligate a da locuri pentru popas, cai şi căruţe, foarte rar şi alimente.

Octavian August întroducând instituţiile poştale, le organiză milităreşte, stabilind în cursul căilor provinciale staţiuni înlesnitoare cu cele necesare curierilor poştali şi călătorilor. Cheltuelile erau purtate de locuitori provincielor, şi cu cât persoana ce călătorea era mai sus pusă, cu atât ele erau mai mari. De aci decurgea o mulţime de greutăţi pe seama obştei oraşului unde era staţiunea. Locurile de repaos erau de trei feluri:

a) *Stationes* acelea unde se făcea popasul pentru puţină odihnă.

b) *Mutationes* sau poşta mare, unde se schimbau cai.

c) *Mansiones,* halta mare, unde călători mâncau noaptea având siguranța și cele necesare hranei și dormitului. In asemenea stațiuni se găseau hanuri sau hoteluri pentru călători și postași.

La *mutationes* se aflau grajduri și cai de rezervă sau de schimb pentru diligențele ce veneau și urmau a continua drumul mai departe. *Mansiones* se stabileau de regulă în locul unde se întâlneau două căi, sau unde era un oraș mai mare.

In Dacia credem să fi fost mansiones în Apulum, Tibiscum, Sarmizegethuza, Romula, Prætorium, Drobeta și Porolissum.

Impăratul Adrian e adevăratul întemeetor al poștelor, le dă organizație militărească și le pune sub privegherea procuratorilor provinciali. Cheltuelile de întreținere și popas rămân tot în sarcina locuitorilor până la Severus, când trec asupra statului. Imediat însă ce moare acest împărat, revin iarăși la vechea formă. Totuși în repețite rânduri se fac ușurări venind statul în ajutor cu cai, căruțe și cheltueli de administrație.

Serviciul poștal era de patru categorii:

a) *Serviciul scrisorilor,* făcut de *veredarii* postași călări cu geanta de scrisori, ducând și un cal de căpăstru, *parhippus,* pe care se aflau *avertæ,* gente de piele sau de stofe, pline cu corespondențe oficiale și particulare.

b) *Serviciul persoanelor,* făcut cu trăsuri mari numite *rhedae,* trase de cai sau catâri, după cum permitea natura terenului.

c) *Serviciul materialului* și mai cu seamă cel de războiu, se făcea printr'un fel de camioane numite *clabularia,* trase de boi.

d) *Serviciul maritim* făcut de vasele flotilei ce găseau în vecinătatea locului de încărcare. Ce ele se făcea de foarte multe ori transportul persoanelor în voiagiu, al militarilor şi materialul de războiu.

Poşta Romanilor, nici odată nu a urmărit alt scop de cât cel politic, care în foarte multe ocaziuni era îndeplinit de publicani societăţilor impositare.

Cei mai vechi funcţionari se numesc *tabularii a vechiculi,* recrutaţi dintre liberţi. Ei erau un fel de antreprenori de cai, cari ţineau cele necesare schimbului rhedelor, primind plata servicielor sale de la comunele cu staţiuni poştale.

In capul poştelor, era un **manceps** ca şi la societăţile publicane, un fel de *director al poştelor.* El avea sub ascultarea sa un *custos praepositus,* mai mulţi liberţi şi sclavi, la care se adăogau *Veredarii* şi *Burgarii.*

In mutaţiones se afla un *comentarius vehi culorum* cu mai mulţi sclavi, iar în *stationes* se găsea un tabulariu şi 3 sau 4 sclavi pentru înlesnirea unor lucruri necesare călătoriei şi indicarea drumului mai departe.

Organizarea vamală de stat are o legătură cu aceia a poştelor, mai ales în părţile externe ale provincielor mai îdepărtate ale imperiului Roman. Poşta, vama şi miliţiele locale se ajutau reciproc şi nu de puţine ori vameşi, postaşi şi locuitori luau armele spre a se apăra de duşmanul ce năvălea pentru jaf peste fruntariile provinciei. Impăratul M. Aureliu construeşte după cum vom vedea în capitolul următor, fortăreţe d'alungul Dunărei

şi aşează posturi militare în posiţiunile priincioase spre a împedica prăzile sau contrabanda, (cum glăsueşte inscripţia din C. I. L. III. 3385)[1]), *ripam omnem burgis a solo extructis, item praesidis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit...*

La limesul alutan vama şi poşta au o organizare militară, aşa bunioară la Racoviţa-Copăceni, era o staţiune poştală *Praetorium,* unde D-nul Tocilescu află două castre militare, unul chiar lângă Olt şi altul în cătunul Copăceni. Cam la 5 metri înaintea porţei de vest a castrului s'a aflat o piatră de doi metri cu inscripţia de mai jos, ce abia se mai distinge[2]).

IMP. CÆS. DIVI TRAI. PARTH. F.
DIVI NER. NEP. TRAI. HADRI.
AVG. PONT. MAX. TR. POT. XXIII.
COS. III. P. P. ET. IMP. T. AEL. CAES. ANTONI.
NO. TRAI. HADR. AVG. F. DIVI. TRAI.
PARTH. NEP. DIVI NER. PRONEP. TR. POT.
N. BVRG. ET VREDARIO. DACIÆ IN SVB
T. FL. CONSTANTE. PROC. AVG.

Imperatore Caesare divi Traiani Parthici filio divi Nervae nepote Traiano, Hadriano Augusto, pontifice maximo, tribunicia potestate, XXIII, consule III, patre patriae et imperatore Tito Aelio Caesare Antonino, Traiani Adriani Augusti filio, divi Traiani Parthici nepote, divi Nervae pronepote, tribunicia potestate, nume-

---

1) Gr. Tocilescu. Vezi Mon. epigr. şi sculpturali. Idem Rev. Tin. Rom. pag. 61. vol. III. f. I.
2) Idem.

rus burgariorum et veredariorum Daciæ inferioris sub Tito Constanti procuratore Augusti.

Această inscripţie e din anul 138, cam prin Martie, după ce Antoninus fu adoptat şi asociat la imperiu. Deci în anul 138 s'a construit lagărul lui *numerus burgariorum et vederariorum Daciæ inferioris,* sub comanda procuratorului T. Flavius Constans.

Inscripţia á doua cu coprinsul următor:

Imperatore Cæsare Tito Aelio Hadriano Antonino Augusto Pio, tribunicia potestate III, castra numerus burgariorum et veredariorum, quod augùste tenderet, duplicato valli pede et inpositis turribus ampliavit per Aquilam Fidum procuratorem Augusti.

Este din anul 140, doi ani mai târziu după fondarea castrului, nemai ajungând populaţiei şi trupei, s'a lărgit castrul, îndoindu-se măsura valului şi adăogând turnurile.

Numerus era o unitate militară în care puteau, intra trupe din diferite corpuri de armată, cavalerie şi pedestrime, cum şi personal civil.

Burgarii, erau apărătorii turnurilor înşirate pe lângă limes [1]), iar *Veredarii* erau curieri poştali, ce făceau serviciul călări. Şi ei însă deveneau militari la necesitate [2]).

Din cele ce preced, se constată că în localitatea Racoviţa-Copăceni erau două castre şi Prætorium,

---

[1]) Gr. Tocilescu, l. s. c.

[2]) Hygin. De Castr. met. c. 24, praetendent alæ miliariæ vel quingenariæ, Mauri equites, Panoniæ veredarii; classici omnes ideo prætendunt, quod ad vias muniendas primi exeunt et quo sint tutiores, a Mauris equitibus et Pannoniis Veredariis proteguntur şi la C. 38. Pannonii veredarii.

o staţiune poştală de transitul mărfurilor în centrul Daciei. In acelaşi timp *numerus-ul* avea însărcinarea siguranţei localităţei şi pazei limesului alutan.

Inscripţiunile de la Prætorium ne mai presintă numele a doi procuratori imperiali ai Daciei inferioare, ne arătaţi încă în lista procuratorilor de la pag. 63 şi 64 din scrierea de faţă.

In provinciele de fruntarie cum este Dacia, procuratori imperiali, pe lângă atribuţiunile financiare, aveau şi comanda militară a trupelor în caz de războiu.

Soldaţi de fruntarie ca şi cei teritoriali erau căsătoriţi, făcându-şi serviciul cu schimbul.

APARAREA DACIEI, MILIŢIELE LOCALE

După ce am parcurs studiul de faţă, cercetând fie-care oraş în parte şi din sfărâmăturile vieţei din trecut, am reconstituit, credem, modul de organizaţie administrativă orăşenească şi provincială, trecem asupra sistemului de apărare al Daciei.

E cunoscut, că acolo unde Romanul punea piciorul pentru a deveni stăpân, îndată lua măsuri ca noua sa proprietate să nu fie un ce fictiv, să devie o realitate. Practicitatea vieţei casnice, a dat străbunilor noştri, idealul practic în stăpânirea lumei.

Atunci când Traian, după ce încheese pacea primului războiu Dacic, se decide ca aci la Dunăre să facă o provincie romană, n'a întrevăzut greutăţile ce aveau să apară după cucerirea Daciei. Odată ce însă armatele romane au devenit stăpâne provinciei, atunci au apărut sporadic şi imposibilităţile unei stăpâniri paşnice. De o parte un teren închis la centru prin munţi, deschis la periferie prin văile râurilor; având ca fruntarie naturală numai Dunărea, care şi ea era lesne de trecut.

O anumită sistemă de apărare se impunea, mai ales că jumătate din fruntariele Daciei, erau vecine cu popoare ne intrate în clientela Romanilor, ba chiar duşmane lor. Aşa erau Daci liberi, Sarmaţi, Marcomani, Quazzi, Goţi şi Sciţi.

Traian voia ca zicătoarea tradiţională a poporului său să nu fie dezminţită, adică acolo unde Romanul a pus piciorul să nu plece, să fie stăpân. Construirea podului de la Dunăre, ridicarea monumentului de la Cazane la Porţile de Fer, sunt primele dovezi că noua sa cucerită va fi lipită temeinic cu totul imperiului.

Desfundând locurile, tăind şoselele, curăţând căile cele vechi, ridicând din ruină oraşele autoctonilor, punând stăpânire pe ogorul public, aducând colonişti din tot imperiul său, împământenind la o laltă cu vechi locuitori pe noi aleşi; se îngrijeşte ca şi ceea ce cucerise să fie pus în siguranţă şi apărat.

Mulţi au făcut un cap de acuzaţie lui Traian din întemeierea unei provincii romane la Dunăre, provincie care avea să atragă spre ea toate hoardele barbare ce se năimeau spre metropola lumei. Acuzaţia aceasta este uşor de înlăturat, pentru că Geto-Daci încă din vremuri bătrâne se năimeau în dreapta Dunărei de unde veniseră, şi puteau să arate drumul noilor veniţi în cazul când nu-i puteau alunga. Deja pe timpul lui Augustus, Daci să arătau indrăzneţi şi se pare că marele împărat ar fi fost dispus a intra în alianţă şi încuscrire cu Geto-Daci, cu regele lor Cotiso, pentru ca aceştia să facă ca fruntaria statului Roman să fie respectată.

Ce bine se exprimă *Vergilius* [1]) când spune:

Aut conjurato descendens Dacus, ab Istro.

Complectat prin o strofă din *Horatius* [2]).

Te Dacus asper, te profugi Scythæ
Urbesque, Gentesque, et Latium ferox
Regumque matres barbarorum et
Purpurei metuunt tyrani.

Teama Geto-Dacilor de stăpânitori lor era departe de afirmările poeţilor, dovadă modul de resistenţă vitejesc al lui Decebal şi al poporului său. Câte piedeci de neînvins au opus lui Traian, până ce mândrul rege să fie zdrobit. Şi tocmai greutatea cu care s'a luptat l-a aţâţat pe acesta să facă din Dacia o provincie grea de luat şi bună pentru a deveni scut de apărare a fruntariei statului său.

Dacia devine santinela Romană Dunăreană, iar armatele şi colonişti sunt fondul de rezistenţă al romanizărei autoctonilor, şi al apărărei împotriva barbarilor.

Am văzut că sub Traian, Dacia este ne divizată, iar de la Adrian se împarte în două, inferioară şi superioară, apoi sub Marcu Aurel în trei, Porolissensis, Apulensis, Malvensis. Toate aceste diviziuni sunt numai spre folosul apărărei şi încasărei veniturilor, ea are tot un singur guvernator, un *legatus Augusti pro prætore, sau legatus trium Daciarum,* ajutat de cei trei procuratori ai Dacielor respective şi de procuratorul aurar.

[1]) Georgica. II. v. 497.
[2]) Ode. l. I. Carmen. XXIX.

Armatele romane aduse în Dacia sunt legiuni, alae, cohorte; locurile lor de reşedinţă au fost schimbate după cum necesitatea apărărei o cerea. Ştim că în primele timpuri de aranjare a stăpânirei provinciei, toată armata cuceritorului a stat în Dacia. După puţin timp însă au rămas, legiunea V-a Macedonică, a XIII-a Gemină, a I-a Adjutricis, a VII-a Claudia, a X-a Fretensis. Pe lângă acestea, rând pe rând au făcut garnizonă şi pază în Dacia mai bine de 30 cohorte şi peste 20 ale.

Diviziunea Daciei Traiane în două, făcută de împăratul Eliu Adrian, se raportă mai mult la. faptul apărărei şi perceperei impositelor. In acelaşi timp armata Daciei inferioare forma un district militar [1]) departe de acel al Daciei superioare. Un guvernator şef peste amândouă dispunea ca procuratorul imperial din Apulum să supravegheze cu atenţiune platoul central al Daciei, iar ca cel de la Malva cu trupele auxiliare să apere fruntaria Jiului, Oltului, Oltenia şi limesul alutan.

In ce priveşte câmpia Tisei şi Timeşului erau puse sub paza armatelor Mœsiei superioare; de asemenea câmpiile Munteniei de la limesul alutan până la limesul de la Prut erau sub supravegherea armatelor Mœsiei inferioare cu centru la Iglitza-Trœsmis. Esceptăm însă regiunea dealurilor mari de la limes în direcţia Câmpinei, Ploeşti, Pietroasa, Niscov-Focşani, cari avea posturi înaintate legate de platoul Transilvănean, apărând intrările munţilor. La Nişcov-Sapoca pe malul Buzăului ca şi la Pietroasa, se constată existenţa Romanilor prin

---

[1]) Diploma militară 1578. C. I. L. III. Ephemer. epigraph. III. 314.

castre şi unele ruine de zidărie. Aci era un post înaintat militar.

In aşea condiţiuni apărarea strategică a Daciei făcea ca întregul teritoriu să fie designat în două zone tactice, una având punct de bază *Novæ* (Şiştov), *Durostorum* (Silistra), Trœsmis (Igliţa) toate pe malul drept cu detaşamente în România mică şi mare; alta cu *Singidunum* (Belgrad) şi *Viminacium* (Castolaci), cu detaşamente din trupele auxiliare în Banatul Temişanei şi Crişanei. Partea nordică a Daciei supravegheată pe de o parte de armatele din Panonia, găseşte sprijin şi în legiunile romane de la Apulum, apoi Napoca şi Potaissa.

Din cele expuse se vede, credem destul de clar, cum o singură legiune la Apulum, şi mai apoi două cu a V-a Macedonică de la Turda, sunt suficiente pentru apărarea Daciei interne. Se ştie că o legiune pe vremea aceasta, cu toate trupele ei auxiliare numărau 10.000 de oameni, deci 20.000 de soldaţi pentru întreaga provincie ar fi fost insuficient.

Atuncia când provincia era ameninţată din două părţi, vedem că împăraţi încredinţează comandamentul general guvernatorului Mœsiei superioare, cum fu cazul cu M. Claudius Fronto în timpul războiului Marcomanilor, ori ca sub M. Claudius Agrippa guvernatorul Mœsiei inferioare. tot astfel şi cu Marcius Turbo guvernatorul Pannoniei şi al Daciei.

Intre ani 161—170 d. ch. Dacia se divide în trei, Malvensis Apulensis şi Porolissensis, toate trei sub un guvernator consular, nu pretorian ca până aci. Motivul înălţărei rangului guvernatorial

rezidă tocmai în faptul că armata Daciei urma să fie sporită, ca pe lângă legiunea XIII-a Gemina, să se aducă şi a V-a Macedonică de la Trœsnis (Igliţa). E cunoscut principiul militar al Romanilor că două legiuni nu puteau fi comandate de un pretor ci de un consular (fost consul).

Dintre unităţile militare care au luat parte la războiul cu Daci, legiunea XIII Gemina a stat permanent în Dacia până la Gallienus (256), având castrul sub Adrian la Heviz, iar de la Antonin Piu la Apulum, cu detaşamente la Sarmizegetuza. Ea fu strămutată cât va timp şi spre nordul Daciei.

Legiunea I Adjutricis după ce a stat câtă va vreme la T. Severin la o l'altă cu legiunea IV Flavia a fost strămutată în Pannonia.

Menţiune avem despre ea pe inscripţiunea lui Appolinaris aflată la Drobetæ:

Dominœ et dis vel deœ pro salute imp Nervœ Traiani Cæsaris Augusti, Germanici, Dacici, Lucius Antonius Apollinaris veteranus legionis I adjutricis piœ fidelis. C. I. L. III. 1004.

De asemenea avem şi înscripţia No. 1008 a lui *L. Silius Maximus veteranus legionis I adjutricis p. f. magistrans primus in Canabis.*

Ceva înaintea domniei lui Septimius Severus fu readusă în Dacia legiunea V-a Macedonică de la Trœsmis (Igliţa), probabil la începutul războiului Marcomanic, unde a rămas în permanenţă cu castrul stativ la Turda. Cu aducerea legiunei a V-a Macedonică se creează un nou comandament militar, şi guvernatorul urma să fie de un rang mai înalt pentru a lua şi comanda militară. De aci necesitatea unui guvernator consular.

Mărindui-se autoritatea guvernatorului se sporeşte şi numărul ajutoarelor lui, deci provincia se împarte în trei Porolisensis Malvensis şi Apulensis, fie-care cu sub-guvernatorul ei. Am spus că legatus Augusti trium Daciarum are centrul administrativ la Sarmizegethuza, în ce priveşte comandamentul militar îl exercită de la Apulum, unde petrece chiar mai mult timp, ceea ce ar părea că Apulum devenise capitala Daciei.

Comandamentul fu şi el subîmpăţit, corespunzător celor trei diviziuni, având ca şefi de comandă însuşi pe procuratori cum deja am arătat.

Procuratoriatul sau guvernământul Daciei Malvensis era ceva aparte faţă de cele-l'alte două. Se ştie că înaintea războaielor lui Traian cu Decebal, cam de pe timpul lui August şi Vespasian, Romani fac încercări a stâmpăra incursiunile [1]) Dacilor în Mœesia, în dreapta Dunărei [2]). Tot de pe atunci Romani pun stăpânire pe o bucată din ţărmul stâng al Dunărei. Dovada o găsim însuşi în numirea oraşului Drobeta, de *municipium Flavium Drobetarum*. In mod cert putem spune că odată cu ocuparea unui teritoriu, au luat măsuri de apărarea, făcând întărituri şi valuri.

La finele războaelor Dacice ceea ce era doar numai un început, devine o realitate, limesul alutan

---

[1]) *Suetonius*. Augustus 21 „coërcuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis, Germanosque ultra Albim flumen summovit".

[2]) *Florus*. Epitome II 28. „Dacia montibus inhaerent. Inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danubius junxerat ripas decurrere solebant ac vicina populari. Visum est Cæsari Augusto gentem aditu difficillimam summovere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem reppulit ripam; citra præsidia constituta. Sic tum Dacia non victa, sed summota atque dilata est".

se lucrează în conformitate cu cerinţele militare ale Romanilor. Traian întinde hotarele Daciei de la Tisa până la Nistru, asigurându-le prin limesuri fortificate, cu castele de apărare şi cu posturi de observaţie.

Dacia nordică avea două poziţiuni greu de apărut, una era poziţiunea de teren de la Oradea-Mare la Napoca, a doua drumul de-a lungul Sameşului. Ambele fură întărite prin *castella* şi în special pasul Meizes e apărat prin valul nordic ce ocolea întreaga parte a provinciei, de la Tisa şi până în Bucovina, şi de acolo se recurba spre Nistru în parte nordică a Bassarabiei.

La nord-est de Sameş, Thorma a găsit un castel la Burgallen. El era aşezat pe un platou al muntelui Măgurea la sud-est de malul Iloşvei [1]); deci situat în centinurea valului şi păzit de *Cohors I Urbiorum* şi o ală [2]). S'a constatat că o cale romană conducea spre acest castel din valea Iloşvei de jos, trecând prin Betlen şi Somerek, urmând prin ţinutul Bistrei către Rodna, unde s'au constatat slabe urme de explorări aurifere.

Valul nordic era secundat în protecţiunea sa de un cerc de fortificaţiuni concentrice, în jurul Apulului. Pe malul Bistriţei s'a aflat un castru al legiunei *X Fretensis,* care trebue să fi construit şi valul nordic.

Fie-care vale a râurilor Transilvaniei nordice şi vestice este apărată prin cohorte şi ale, sau cu trupe provinciale. Valea Mureşului de sus spre trecătoarea Tulghiesului avea un castel la *Vecs* şi

---

1) Goos. Cron. p. 81.
2) C. I. L. III. 1375.

diferite întărituri în josul râului. Tot ast-fel erau apărate văile de la *Görgeny, Nyarad* şi cele două Târnave [1]).

In partea nordică se mai găsesc trupe la *Alsò-Ilosva*, şi un castel ridicat de *ala I Tungrorum Frontoniana*, de sigur de pe timpul lui M. Claudius Fronto. In aceiaşi localitate aflăm un *numerus* [2]) şi un *numerus Palmyrenorum*. Aceste castele nordice pe lângă apărare, serveau caravanelor pentru schimbul de mărfuri şi producte cu barbari.

Regiunea nordică a Daciei conţinea o mare populaţie autoctonă, de şi vedem că regiunea Sameşului fu înscrisă la cens de *quinquennales Napocæ*. Probabil că Romani aveau stabiliri şi proprietăţi dincolo de val.

Ţinutul aurifer avea ca centru conducător oraşul Ampelum, iar ca oraşe de exploatare Alburnus major şi minor, Resculum, Kavieretium, Immenosum maius şi minus, şi Deusara. La Verespatak aflăm canabele legiunei a XIII-a Gemina, care pare să fi dat naştere oraşului Alburnus major. Intreaga regiune auriferă era pusă sub conducerea guvernatorului din Apulum, iar în ce priveşte exploatarea aurului sub conducerea procuratorului aurar de la Ampelum.

Ţinutul dintre Tisa şi Dunăre era ocupat de Sarmaţi Iazigi, aduşi în mod fortuit în clientela Romanilor. Acestora posiţiunea solului le era favorabilă spre a intra în ţinutul aurifer şi nu de puţine ori armatele Daciei au respins incursiunile lor.

---

1) Jung. Contribuţiune la trecătorile Transilvaniei.
2) C. I. L. III. 803 şi 837

Trecătorile Carpaţile spre Moldova şi în jos spre Buzău, Prahova, Muscel, au fost frecventate şi de Romani şi de barbari. Pasul Oituzului servi barbarilor de intrare în Transilvania, pe aci trebue să fi pătruns Atanaric cu Gaţi, după ce lăsase la Pietroasa tezaurul ce acum e în muzeul nostru din Bucureşti.

Fie-care trecătoare era apărată de un mic detaşament militar ce servea ca post înaintat şi care la nevoe pe lângă o resistenţă de scurtă durată, înştiinţa grosul armatei spre a-i veni în ajutor.

Partea nord-estică a Daciei, Moldova şi Basarabia erau apărate de legiunea V-a Macedonică şi I-a Italică. Acestora se datoreşte valul ce începea de la gura Nistrului şi venea până la Prut, cum şi micile valuri de la Prut la Siret, şi de pe malul stâng dunărean pe întinderea de la Brăila şi până la gurile Dunărei.

România mare şi Oltenia erau puse sub supravegherea comandanţilor legiunei XI, IV Flavia, VII Claudia. De asemenea şi legiunea I Italică ce avea castrul său la Steclea lângă Şiştov [1]).

Dacia Malvensis fiind expusă din partea câmpiei României mari, fu apărată prin limesul alutan.

D-l Gr. Tocilescu [2]) după un studiu îndelungat, bazat pe tabula Peutengiriană, Itinierarium Antonini şi Anonymus din Ravena, şi graţie explorărilor sale arheologice, a stabilit locul a 12 castele, cum urmează:

---

[1]) *F. Mttrescu.* Istoria tegiuuei I Italice şi a oraşului Novae (Şiştov) p. 49. *A. Bouché Leclercq.* Manuel des Institutions Romains p. 300 sq,

[2]) Fouilles et nouvelles recherches p. 120.

1. **Romula,** – Reşca
2. **Acidava,** – Enuşesti
3. **Buridava,** – Drăgăşani
4. **Pons Aluti,** – Ioneşti-Govorei
5. **Buridava,** – Slaviteşti-Baroneasa
6. **Castra Trajani,** – Gura-Văi
7. **Arutella,** – Bivolari
8. **Praetorium,** – Racovitza-Copăceni
9. **Pons Vetus,** – Câineni
10. **Caput Stenarum,** – Boitza

Intre distanţa de la Pons-Aluti până la Arutella, credem că mai au existat şi alte castele, probabil două, dintre care unul la sătucul de la Capudealului pe ţărmul stâng al râului Bistriţa ale cărui urme se văd şi sunt cunoscute de locuitori; şi altul la Troian, lângă R.-Vâlcea spre drumul Ocnelor mari. S'ar putea chiar ca şi la intrarea în defileu Ocnele mari să fi existat ceva urme de castele, cum se ştie că Romani exploatau minele de sare de acolo.

D-l Tocilescu le-a omis pe acestea, fie că nu le-a crezut demne de menţionat, fie că nu a fost informat de urmele cele vechi ale lor.

Al XI-lea castel după D-sa este cel din satul *Slăveni* unde era în garnizonă pe timpul lui Septimiu Sever *ala I-a* Hispanorum după cum resultă din inscripţia:

iMp. cæs. L. SEPT. SEVERus PERT. AVG.
arAB. ADiab. PARTH. MAX. TRIR. POT. XIII
impERATOR XI. COS III. P. P. ET
imp. CÆS. M. aur. aNToNInVS PIVS. AVG. COS II |
PONTIF. MAX. trib. pot. XIIII. ALÆ. I. HISPANOR
a funda Mentis FECERVnt.

Inscripţia e din anul 205.

Cel de al XII-lea castel e cel de la Izlaz, la gura Oltului.

Către finele secolului al II-lea şi începutul celui de al III-lea s'a simţit necesitatea întărirei ţărei Oltului şi lărgirei teritoriului de sub conducerea procuratorului Daciei Malvensis, şi atunci ca şi în nordul Daciei se face al doilea val de apărare cu castele. El e făcut din un zid înalt cam de 2 sau 3 metri, crenelat, având în partea de sus o extradă pe care stăteau santinelele.

Acest val începe de la Flămânda trece prin Ruşi-de-Vede, Piteşti, Câmpu-lung, şi se îndreaptă spre pasul lui Bran şi Braşov în Transilvania, pe o lungime de 235 km. Cam la o distanţă de 150—300 metri în dosul valului se aflau în eşalon o mulţime de castele.

D-l Tocilescu în cercetările sale a găsit 9 castele simple şi 4 duble. Mai se aflau şi turnuri de observaţie cari serveau pentru darea semnalelor şi înlesnirea comunicaţiunei între limesuri. Odată cu descoperirea acestei mari fortificaţiuni, a mai aflat şi căi romane prin care se comunica cu Transilvania şi Mœsia. Ele erau în număr de 5 afară de marea cale ce mergea pe valea Oltului spre Grădişte.

a) Calea de la Drobeta (T.-Severin) la Cătune, Rovinari, Bumbeşti, Sarmizegethuza.

b) Calea de la Romula (Reşca) la Malva; de la Castru-nova la Romula, Beket şi de la Romula la Izlaz.

c) Calea de la Zimnicea, trecând pe la Frumoasa, Alexandria, Ruşi-de-Vede la Rosenau (Transilvania).

d) Calea ce duce de la Sexanta Prisca (Rusciuk) şi trece prin Bucureşti, Ploeşti, Drajna spre Transilvania.

e) Calea de la Călăraşi spre Filipeşti, Focşani, la Bereckz în Transilvania.

f) Calea ce punea în comunicaţie pe de o parte Dinogeţia (îmbucătura Siretului) cu Bereczk (pasul Oituz) şi pe de alta cu *Tyras* (Akkerman) în Bassarabia.

La trecătorile Daciei Malvensis în munţi se aflau de asemenea castele, la *Arutela* (Bivolari) castel construit de Surii Sagitarii pe timpul lui T. Fl. Constans în 138. La *Rădăcineşti*, aceiaşi *Suri Sugitarii* au construit un castru.

La Bumbeşti lângă Jiu, castel reconstruit în urmă de *I-a Cohors Aurelia Brittonum miliaria Antoniniana*.

Lângă confluenţa Motrului cu Jiu, la Răcari s'a descoperit nn castru, pe care D-l Tocilescu îl crede a fi Amutria.

Faptul e probabil pentru că Motru până la unirea sa cu Jiul, prin cursul său aplu pare a fi mai mare de cât acela, şi în vechime să se fi numit cu totul alt-fel Jiul. Amutria, oraş pe ţărmul său, în vecinătatea Motrulul, ar fi accepţiunea justă a cuvântului. Amutria însă era un centru fără multă importanţă. Poate aci să fi fost un *mansio* pentru călători şi cărăuşi.

Din cele expuse la acest capitol, cum şi din cele anterioare, deducem că Romani puneau un mare preţ pe oblăduita lor Dacie.

Sistemul ei de colonizare, administraţia şi apă-

rarea, este o vie dovadă că nu s'au gândit a avea aci o stăpânire de lungă durată. Atâta timp cât romanizarea nu era complect făcută, populaţia autoctonă îşi ţinea cu trufie şi numele şi obiceiurile străvechi. Am arătat cum militari chiar din Sarmizegethuza se făleau cu titlul de *miles romanus natione Dacus*. Edictul lui Caracala prin care dete cetăţenia romană tuturor locuitorilor imperiului veni tocmai la timp, pentru a cimenta definitiv romanizarea şi înfrăţirea copiilor colonilor.

Din 'nainte deja se luase măsuri ca armata să nu mai fie recrutată de aiurea, ci să fie luată dintre provinciali unde se făcea serviciul de pază şi garnizonă.

Cu recrutarea şi facerea serviciului militar se ajutorează foarte mult ideea de stabilire definitivă a elementului autocton şi colonist. Se leagă omul locului pe care-l apără cu sângele lui contra năvălitorilor. Sub Severus se face ceva mai mult, se înfiinţează temeinic armata teritorială; ea va fi şi mai mult interesată a 'şi apăra ogoarele şi a se substitui adesea ori armatei permanente, chemată adesea în altă provincie spre a se război.

Miliţiele locale.

Trecându-ne în revistă modul de apărare al Daciei, stăruinţa neînchipuită de a asigurara stăpânirea eternă a provinciei prin uriaşele lucrări de fortificaţie şi supraveghere, nu ne putem opri de a admira cu sinceritate aceste silinţe ce din nenorocire erau nefolositoare.

Cam toate imperiile mari, cari au înghiţit po-

poare şi au cuprins teritorii vaste, fără a le putea asimila şi apăra; având în interior o situaţie critică, falşe, de cangrenă, au mers la declin. Tot aşa se petrecu şi cu statul Roman.

Duşmani se ridică amenințători la fruntariile răsăritene, pe când pe tronul imperial se stinge rasa oamenilor destoinici, şi pe când starea de jale de la Roma indica o prăbuşire inevitabilă.

In timpul marilor împăraţi, Traian, Adrian, Antonini Piul, Septimiu Severul, legiunile au un rol prin aşezările lor în diferite puncte strategice. Sub urmaşi acestora ele sunt smulse de la locul lor şi purtate aiurea, spre îndeplinirea fie a scopuri personale a diferitor pretendenţi, fie pentru a se lupta în contra unor năvălitori.

Prin urmare legiunile încep a nu mai conta ca sprijinătoare a puterei Romanilor în provinciele ameninţate. Faţă cu necesitatea imperioasă, ca împăraţi să ducă războiul de la o margine la alta a imperiului, luând cu ei legiunile din locul de unde se temea mai puţin; pe lângă *alæ* şi *cohortes* ce mai rămân în provincii, şi aceasta pe unele locuri, se creează *apărarea teritorială* derivată de sigur din acel *tumultus* de odinioară, din ridicările în masă a populaţiei spre apărare.

Am văzut la apărarea Daciei, cum se făcuseră două rânduri de fortificaţiuni, sau două linii de resistenţă în dosul cărora la un punct strategic alele şi cohortele, au un rol special.

Fie-care val şi castel sau turn, era păzit de un mic detaşament şi un lanţ de santinele, sau mai bine zicând de caraule.

Credem cu certitudine, că aceste caraule, ce

făceau slujba cu schimbul se luau din locuitori locului dinprejur, ei având obligația aceasta prin o anume organizație.

E peste putință să ne închipuim că ogoarele Daciei erau ne locuite și ne cultivate; un pământ așea de mănos și ușor de lucrat, nu putea fi lăsat în păragină.

Am văzut la organizarea orășenească, că un *urbs* avea pe lângă teritoriul ei propriu și alte teritorii mai mici pline cu vicus, pagi castela, chiar și municipii mai mici, pendinte de orașul cel mare. Cu alte cuvinte este de admis o diviziune districtorială, pusă sub conducerea magistraților sau ædililor din orașul de reședință și responsabili față de procuratorul provinciei.

E cunoscut chiar din propria noastră istorie, că locuitori venind la oaște cu cele de trebuință, grupați în jurul conducătorului lor, adesea ori Domnitorul, se lupta cu mai multă căldură căci se expuneau pentru apărarea ogorului lor strămoșesc, pentru apărarea pământului care hrănise și înghițise osemintele bunilor și străbunilor lor.

O asemenea idee se pare că s'a născut și în înțeleptul cap al marelui împărat *Alexandru Severus.*

Am aflat o mărturie în acest sens în *Aelius Lampridius* [1]) cu conținutul următor:

„Sola quæ de hostibus capta sunt, limitaneis ducibus et militibus donavit, ita ut eorum ita essent, si heredes iterum militarent, nec unquam ad privatos pertinerent, dicens, **attentius eos mi-**

---

[1]) Alex. Severus cap. 57.

litaturos si etiam sua rura defenderent. *Addidit sane his et animalia et servos, ut possent colere quod acceperunt: ue per inopiam hominum, vel per senectutem* **possidentium desererentur rura vicina barbariae: quod turpissimum ille ducebat".**

Lampridius ne spune clar, că Severus făcuse diviziuni de pământ de sclavi şi animale de lucru câmpului, în scopul ca ţinuturile vecine cu barbari să nu rămână pustiĭ şi ne lucrate.

Aceşti împroprietăriţi, cu siguranţă şi în Dacia, împreună cu servi lor, dau contigentul acelor caraule, grăniceri şi dorobănţime; cari se vor substitui armatelor permanente, atunci când acestea vor fi fost chemate aiurea, sau mai târziu retrase din Dacia.

Cercetându-se amănunţit pământul vechei Dacii Traianie, se va descoperi existenţa a o mulţime de castele şi mici întărıturi peste tot localul. De obicei la confluenţa unui riu totdeauna era o întăritură în care se va fi aflat odinioară un mic detaşament sau santinele.

Modul de distribuţiune a acestor miliţiĭ locale care în timpul de înflorile împreună cu *burgarii, veredarii* şi *publicani* apărau limesurile şi fruntariile, trebue să fie următorul:

Inainte de Alexandru Severus, alele şi cohortele ocupau fie-care un punct strategic, cu îndatorirea supravegherei ţinutului.

Corpul întreg se dividea ca şi armatele noastre de azi în posturi mici şi grosul trupei. La confluenţa râurilor de obicei se afla un detaşament, cam $^1/_2$ din numărul total, iar restul se dividea în detaşamente mai mici din ce în ce mai rari

şi mai restrânse până în adâncul văilor, sau către izvoarele râului. Aceştia îngrijeau de siguranţa agenţilor procuratoriali, de strângerea impositelor, uni chiar cultivând pământul.

Această situaţie, de sigur, l-a alarmat pe Alex. Severus şi a decis împroprietărirea locuitorilor provinciali, cu îndatorirea, ca acum când din domeniul statului deveniseră proprietari cu teritori succesionale prin moştenire, deci *moşteni,* să apere ogoarele, hotarele şi limesurile, în caz de trebuinţă să impue respectarea provinciei.

Ca şi cohortele şi alele la semnalul dat, aceşti *moşteni*-caraule, urmau să se strângă la confluenţa râului sau pe platoul unde se indicase locul de adunare, să devină oştean şi să îndeplinească sarcina pentru care fusese plantat acolo.

Dispoziţiunea lui Alex. Severus este înţeleaptă şi prin faptul, că în ultimele timpuri în legiuni se întroduse elemente streine; populaţia romană căuta să scape de serviciul militar permanent, ca şi de sarcinele decurionatului şi magistraturilor municipale.

Uni autori ai noştri susţin că Dacia fusese aproape părăsită încă de sub *Gallienus.* Intre aceştia aflu şi pe autoarea lucrărei [1]) „Legiunile a XIII Gemină şi a V Macedonică" zicând, că încă de la anul 260 legiunile, deci armatele permanente se aflau deja în Mœsia, sub comanda împăratului Claudius, luptându-se în contra Goţilor.

Se ştie însă că împăratul Claudius [2]). a purtat o biruinţă foarte mare la Naissos (Niş), în care

---

[1]) M. Zaharescu. p. 168.
[2]) S. D. Xenopol. vol. I. 280.

a zdrobit un număr considerabil de Goţi. El a avut atunci, la 268 armatele din Dacia. Trebellius Pollio [1]), scriitorul vieţei acestui împărat ne transmite un fragment din care se certifică aflarea lângă împărat a armatelor Daciei. Iată acest pasagiu:

„Quaseo igitur, mi Venuste, si mihi fidem exhibis, ut eum facias a Grato et Herennio placari, **nescientibus hoc militibus Dacisianis,** *qui jam saeviunt, ne graviter ferunt. Ipse ad eum dona misi, quae ut libenter accipiat te facias"*.

Milites Dacisiani sau *Daciscani* nu trebue înţeleşi alt-fel de cât armatele permanente chemate din Dacia, cari se vede că nu prea iubeau pe Gallienus, şi care după lupta de la Naissos se întorseseră din nou în locaşurile lor din Dacia. Ea avea detaşamente la Drobeta, Tierna (Orşova) şi mai târziu la Arcer Palanen în Bulgaria.

Sarcina apărărei limesului Daciei Malvensis rămâne miliţielor locale, acelor proprietari-moşteni, cari trimiţându-şi în păduri şi la munţi avutul lor, eşeau în întâmpinarea barbarilor, ca şi pe vremea lui Bassarabban în contra invaziei Tătarilor.

Odată cu stabilirea miliţielor locale, diviziunea pământului făcându-se tuturor locuitorilor, fuziunea e complect terminată între resturile autoctonilor Daci şi noi veniţi Romani, toţi devin egali îndrituiţi a apăra ogorul lor, ce acum la părăsirea autorităţei Romanilor, le aparţine fără imposite băneşti, afară de impositul sângelui ce urma să verse pentru ţara lor.

[1]) Vita Claudii. XVII.

Aceştia n'au putut pleca din aşezămintele lor să treacă în Dacia Aureliană, o bucată îngustă ce nu putea cuprinde atâta lume şi care este mai ameninţată, ba chiar mai cutreerată de aceştia decât însăşi Dacia Traiană.

Existenţa podului lui Constantin cel mare la Celei, încă e o dovadă, că pe aci Romani aveau relaţiuni cel puţin cu locuitori Olteniei, de care nu aveau a se teme că vor strica podul şi vor întrerupe o comunicaţie atât de favorabilă lor.

In aceste aşezăminte de caraule [1]), grăniceri şi miliţiani locali, trebue căutat după mine continuitatea romanităţei la Dunăre şi Carpat. Un studiu mai amănunţit se impune. Fie ca cel ce-l va întreprinde să dezvălue lucruri mai mari ca cele expuse de noi, abia ca un început.

[1]) Caraule, în zicătoarele Oltene Caraulăişi!? Nu cum are o legătură cu Kara-Ulaghiï?

TABLA CUPRINSULUI
